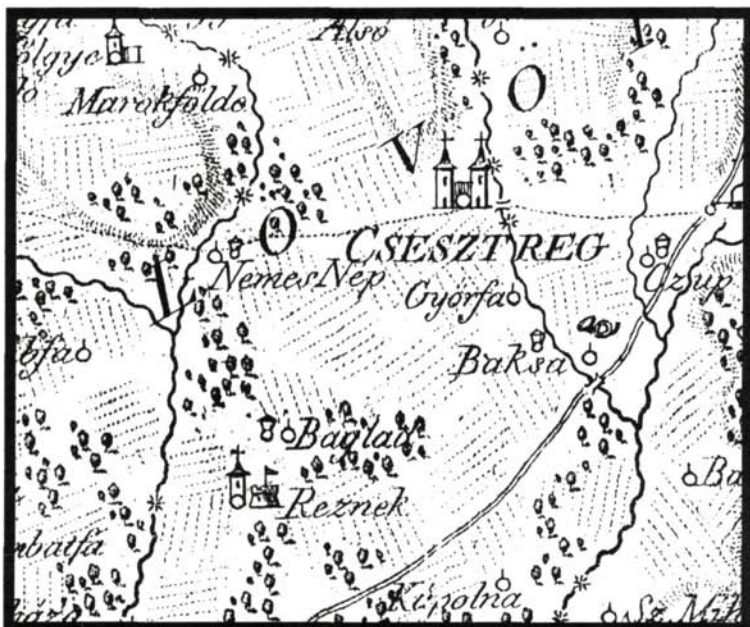

FEJEZETEK CSESZTREG TÖRTÉNETÉBŐL

Címlapon:

Részlet Tomasich János Zala megye térképéről 1792.

FEJEZETEK CSESZTREG TÖRTÉNETÉBŐL

Zalaegerszeg 1996.

ZALAI KISMONOGRÁFIÁK 2.

**A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és
a Zala Megyei Levéltár sorozata**

Szerkesztő: Vándor László
Technikai szerkesztő: Frankovics Tibor
Szedés, tördelés: Vucskó János

Felelős kiadó: Bagó József
Vándor László

Kiadja a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és
a Zala Megyei Levéltár

ISSN 1219-6169
ISBN 963 7205 07 1

**Készült Csesztreg Község Önkormányzata anyagi támogatásával
a honfoglalás 1100. esztendejének tiszteletére.**

Tartalomjegyzék

Bagó József:	
Beköszöntő	5
Bánffy Eszter:	
Csesztreg és környéke őskora	7
Szöke Béla Miklós:	
A Kerka völgye a Krisztus utáni első évezredben (Csesztreg és környékének településtörténeti kérdései a római megszállástól a magyar államalapításig)	21
Vándor László:	
Csesztreg és környékének középkori történeti topográfiája (A Felső-Kerka-völgy zalai szakasza)	33
Bilkei Irén:	
Adatok Csesztreg történetéhez a 13–16. században	56
Kvassay Judit:	
15–16. századi ház a középkori Mihon falu területén	69
Kostyál László:	
„Stephan Dorffmeister pinxit 1803” (Ifjabb Dorffmeister István zalai tevékenységéről, különös tekintettel csesztregi freskóira)	96

Beköszöntő

Örökös benne a szolid szépség, a vendégmarasztaló emberiség, a legnehezebb korban is küzdeni, dolgozni tudó szorgalmas polgárok.

A figyelmes vendég felfedezheti 1100 éves múltunk kincseit, amelyet csak egy kis falu tud megőrizni az ország ezen ősi szegletében, a sajátos nyelvet, a népművészetet és a gazdag szokásvilágot.

Európai helyünket, lakóhelyünket, jellemző vonásainkat, szokásainkat közel egy évezred formálta. Községünk polgáraiban mindig is erős történelmi érzék és kifejezett érdeklődés élt a múltja és az öröksége – jussa – iránt.

Hosszú évtizedek óta szellemi hiánycikk volt a község történetét, a történelem ezer éves színeit a maguk eredeti szépségében tudományos hűséggel feltáró, restauráló munka.

Forrás lehet a nemzeti alaptanterv bevezetéséhez tanárnak és diáknak, helytörténetünk iránt érdeklődő minden polgárnak. Reményeink szerint ez az anyag – gazdag forrásmegjelölésével – kiegészül további tanulmányokkal. Erre szeretnénk kérni községünk polgárait, a községből elszármazottakat, az itt dolgozó tudományos kutatókat. Jelentős segítség lehet a megindult régészeti kutatás, amely választ adhat a ma még ismeretlen, vagy kevésbé ismert helytörténeti kérdésekre. Külön öröm, hogy néhány csesztregi diák diploma munkájában is a közelmúlt és napjaink történetén dolgozik.

A szerzőknek, a község képviselő-testületének köszönetemet fejezem ki, hogy lehetővé tették a kötet megjelenését.

Kodály Zoltántól kölcsönzött idézettel ajánlom minden csesztregi és elszármazott polgártársunknak e kötetet:

„Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zengett várban és kunyhóban. Azóta a vár romba dőlt; ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz...

A kunyhó hú maradt...

A falu megmentette a tradíció folytonosságát. a mi dolgunk tovább ápolni. A tűznek nem szabad kialudnia...”

Megjelent a millecentenárium évében, 1996. július 06-án.

Bagó József
polgármester

Bánffy Eszter:

Csesztreg és környéke őskora

A nyugat-magyarországi peremvidék, ezen belül a Lenti-medence és környéke – nyugodtan mondhatjuk – az ország egyik legváltozatosabb tája. A Zalai-dombságra jellemző észak–déli, folyó völgyekkel tagolt vonulatoknak itt vége szakad: a szemlélő előtt vízjárta síkság terül el. Ugyanakkor a környező lapos dombhátaikat borító erdőség hangulatában már az Alpokat idézi, s ez nem véletlen, hiszen mind földtaniilag, mind a növényzetet tekintve a Keleti-Alpok lábához értünk. Első pillantásra is megállapítható, hogy mind a Kerka völgye számos kisebb patakjával, mind a környező lágysági dombság jó feltételeket kínált az itt megtelepedni vágyó őskori ember számára is. De vajon sok évezreddel ezelőtt is hasonló éghajlatú, a maihoz hasonlóan termékeny volt ez a vidék, vagy pedig hűvösebb, csapadékosabb, esetenként meleg és aszályos periódusokkal kellett az őskor emberének megküzdenie?

Ha csupán néhány évszázadot szeretnénk megtenni az időben, vannak régi földrajzi neveink, elpusztult falvakról, temetőkről és várakról szóló népi emlékezet, amelynek nyomán megkezdhetjük a kutatást. Ha néhány évezredet kell azonban utaznunk, olyan népcsoportok idejébe, amelyeknek sem nevét, sem nyelvét nem ismerjük, más segítő adatokhoz folyamodhatunk. Ezek a maguk módján ugyanúgy sok mindentől árulkodnak a szakértő számára. A táj felszíne az utolsó jégkor után már véglegesen kialakult, s nagyjából a maihoz hasonló képet mutatott. Az Alpokból lefutó folyók kavics- és közettörmelékterítettek szét a síkságon, ezekből a kövekből válogatott azután az újkőkori parasztember őrlőkőnek valót. Az egykori növénytakaróról, amelynek jellege a mindenkori éghajlat függvénye, elsősorban a palinológus szakember tud értékes adatokat szerezni, mégpedig a különböző magasságú és nedvességű helyeken vett talajmintákban lelt egykori virágpollenek alapján. Őskori rétegekben előkerült növényi maradványok, szenült gabonamagvak és gyümölcsmagvak vizsgálata alapján azután az archaeobotanikus egészíti ki a természetes vegetációról alkotott képet a természetett növények meghatározásával. Ugyanígy az archaeozoológus az egyes lelőhelyeken előkerült állatcsontok elemzése alapján mutatja

ki, hogy az adott közösségben milyen vadászott állatokat fogyasztottak, és milyen állatfajtákat tartottak már háziasított formában. Mindezek, és még sokfajta más természettudományos segítség nélkül ma már elképzelhetetlen lenne az őskori régész munkája. Régészeti leleteit ugyanis ma már szinte behelyezheti egyfajta rekonstruált természeti környezetbe, s így azok többe árulnak el magukról pusztá formájuknál vagy díszítésükénél. Jobban meghatározható, hogyan használták tárgyaikat, s tágabb értelemben, hogyan éltek. A sokféle úton nyert adatok végül egyre inkább segítenek abban, hogy képet alkothassunk távoli elődeink életmódjáról, kultúrájáról, s más népcsoportokkal folytatott kapcsolatairól.

A Csesztreg környéki táj múltjának rendszeres feltárásáról egyelőre azonban aligha beszélhetünk. Igaz, hogy százharminc évvel ezelőtt már akadt egy tudós tanár és helytörténész, Gózon Imre, aki a határszéli dombok felszínén talált „festett cserepeket és kőbaltákat” küldött fel Pestre a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, ahol ma is őrzik ezeket a tárgyakat. Ezután azonban alig gyarapodhattak ismereteink. A második világháború után pedig évtizedeken át szinte lehetetlen volt még csak megközelíteni is e vidéket, rendszeres kutatásokról, ásatásról pedig szó sem eshetett. Így történt, hogy a legutóbbi időkig az említett tanár úr gyűjtőmunkáján kívül csupán szórványos, a felszínen heverő, és általában pontosabban nem is keltezhető leletekről szerezhett tudomást a régészeti kutatás. 1960-ban Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa néhány oldalas kis cikkben összegezte mindazt, amit egész Zala megye szórványos leletekből ismert lelőhelyeiről akkor tudni lehetett.¹ Később Müller Róbert,² majd legújabban a zalaegerszegi Göcseji Múzeum őskoros kutatója, H. Simon Katalin közölte a múzeum gyűjtőterületéről származó, kibővült adatokat.³ Mindezek alapján már felsejlik, hogy a csesztregi síkság és a körülötte lévő dombok nem egyszerűen régészeti leletekben gazdag vidék, hanem itt, a különböző tájegységek találkozásánál minden bizonnyal évezredes kereskedelmi útvonalak is kereszteződtek, s a környék őskori lakói különböző kulturális hatásokkal találkoztak, majd azok közvetítői lettek. Ezek az új találmányok, mint pl. az agyagedények készítése, az állatok háziasítása, később pedig a fémmezmunkálás ismeretei általában délkeletről, a Balkán felől érkeztek, és a zalai észak-déli folyóvölgyeken át jutottak a

Dunáig, onnan pedig tovább északnyugat, Közép-Európa belseje felé. Ennyi már eddigi, kis-balatoni és hahót-medencei őskori kutatásaink alapján is többé-kevésbé bizonyossá vált. E hatások közvetítésének egyik kulcsterülete azonban éppen Csesztreg körzetében kell legyen. Új, 1995-ben kezdődött és remélhetőleg egyre nagyobb szabású kutatásainknak nagyrészt éppen ezért lett ez a vidék a központja.

Már az első évben, a szántóföldeket járva, helyi segítőkész lakosokkal beszélgetve is kilenc új lelőhellyel bővült az eddig ismert telepnyomok száma, és ezek nagyobb része őskori. A terepbejárások alkalmával nemcsak a talált cserepek, edénytöredékek és kőeszközök korát igyekszünk minél pontosabban meghatározni, hanem a ház- és gödörfoltokból felmérjük a település hozzávetőleges nagyságát is. Eddigi, valamint a várható eredményeinket az alábbiakban lehet összefoglalni.

Ős- és középső kőkor (Kr. e. 6000-ig)

Mai ismereteink szerint valószínű, hogy a kisebb, vadászó és gyűjtögető embercsoportok ideiglenes szállást vertek síkvidéken is, nyomaikat azonban mégis könnyebb a védett barlangokban megtalálni. A Dunántúlon olyan igen apró pattintott kova kőeszközökből (mikrolitokból) álló felszíni leletegyütteseket szokás középső kőkornak, mezolithikusnak tartani, amelyek mellől hiányzik a kerámia. Az ilyesfajta meghatározások bizonytalanságától eltekintve, ilyen leletek egyelőre nem ismeretesek területünkről.

Újkőkor (Kr. e. 6000–4300)

Az emberiség történetében talán az eddigi legnagyobb változást az jelentette, amikor felhagyott a bizonytalannal, a természet kínálta élelem összegyűjtésével és sorsának irányítását mintegy azzal is saját kezébe vette, hogy céltudatosan vetett a földbe növényi magvakat, majd a termést learatta. Ez a hatalmas változás szükségszerűen azzal járt együtt, hogy az addig vándorló népcsoportoknak egész évben egy helyben kellett maradniuk, vagyis letelepedtek, és állandó, gerendavázas házakból álló falvakban kezdtek lakni. Ez az életmód lehetővé tette, hogy elejtett állatok kicsinyeinek fölnevelésével bizonyos fajokat házia-

sítani kezdjenek. Ilyen volt elsősorban a juh és a kecske, később a sertést és a szarvasmarhát (illetve annak vad formáját, az őstulkot) házi-sították. Egyidejűleg edényeiket agyagból formálták, kézzel felhúzott csikokból, majd kemencében égették ki: megszületett a kerámiaművészség is. Ez az újfajta életmód először a Földközi-tenger keleti medencéjét övező hegyek között alakult ki, ahol a pázsitfűfélékhez tartozó vad gabonafajták nőnek és az először megszelídített ázsiai vadjuh is él. Innen terjedtek ezek a újkőkori „invenciók” észak és nyugat felé, s a Balkánon át Kr. e. 6 ezer körül a Kárpát-medencébe is megérkeztek. A Körösök vidéke mellett éppen a Dunántúl déli és nyugati része volt az, amelyet az első újkori balkáni műveltség, a Körös-Starčevo kultúra népe meghódított.

Ma már úgy lehet sejteni, hogy ilyen kora újkőkori nyomok nem csak Zalaegerszeg határából, hanem egészen a nyugati határszélen is elő fognak kerülni. Mindez abból gondolható, hogy pontosan e vidék volt a hamarosan egész Közép- és Nyugat-Európába eljutó hatalmas, ún. vonaldíszes kultúra kialakulásának egyik bölcsője, ahol a Starčevo-kultúra emberei valószínűleg találkoztak a helyi őslakosokkal és átadták nekik az újkőkorra, neolitikumra jellemző ismereteket. (A „vonaldíszes” elnevezés természetesen edényeik egyenes vagy hullámvonalas díszítésére utal.) És valóban, tavaly a Márokföld és Szentgyörgyvölgy határában húzódó Pityerdombon egy olyan település nyomára bukkantam, amely már a vonaldíszes edények népének faluja, ugyanakkor olyan korai, hogy még igen sokat őriz a kora neolitikus, Starčevo hagyományokból. A pityerdombi újkőkori település további kutatásával remélhetőleg sok mindent lehet majd tisztázni az újkőkori életmód terjedésének mikéntjéről. Ez a kérdés egyébként – érthető okból – erősen foglalkoztatja az osztrák, német, cseh, francia, sőt holland régészeket is, hiszen első újkőkori kultúrájuk terjedéséről tőlünk kell várniuk az új információt. Pityerdombon több mint ezer értékes lelet, edények, kőszközök és egy kis női szobor töredéke mellett napvilágra került egy olyan edénytöredék is, amelynek belső falán odakozmált étel nyoma feketélt. Ez a kb. 7300 éves, elszenesedett minta Magyarország eddigi legrégebbi ételmaradványa!

Hogy a „vonaldíszes” kultúra népe tartósan megtelepedett a vidéken, bizonyítja, hogy hatalmas településük nyomát találtuk meg Kerka-

1. kép: Újkőkori edény a Szentgyörgyvölgy–Pityerdomb 1995. régészeti ásatás 8. objektumából

barabás határában is. Az egymás mellett álló házak szürkés foltjai, különösen a pityerdombi magaslati telephez képest, meglepően alacsonyan helyezkednek el. Tekintve, hogy az első vízrajzi térképünk a térségről a 18. sz.-ból való, nem tudhatjuk biztosan, meddig terjedt a nedves, mocsaras terület az újkőkorbán. A barabási háromszög lapos háta azonban ki kellett, hogy emelkedjen ebből.

Az újkőkör fiatalabb szakaszában, Kr. e. kb. 5000–4300 között a szintén hatalmas kiterjedésű, Horvátországtól Morvaországig terjedő Lengyeli-kultúra emlékeit igen sűrűn találták meg Zala megye területén. A Csesztreg környékéről Magyar Nemzeti Múzeumba került múlt századi „festett cserepek” is ide sorolhatók. Ezen kívül erős a gyanú, hogy a Korek József által említett kőszeközök és átfürt, csiszolt kőbalták jó része is a Lengyeli-kultúra népének hagyatéka lehet. Ilyen leleteket ismerünk eddig Kozmadombja, Márokföld, Nova, Resznek, Szentgyörgyvölgy, Szilvagy, Pórszombat és Zalabaksa körzetéből.⁴

1995 őszén végzett terepbejárásaim során magam is találtam egy kis égetett agyag állatfigurát, amely anyaga alapján feltehetően szintén a Lengyeli-kultúra lelőhelyéről származik.

Rézkor (Kr. e. 4300–2800)

Nevével ellentétben drámai változást a fémművesség terén nem hozott ez a kor a Nyugat-Dunántúl életében. Néhány jelentős rézleletet ugyan ismerünk, sőt a híres csáfordi aranykorongok a korabeli fémművesség legszebb emlékeihez tartoznak, azonban ezek arányaikban nem hasonlíthatók az északkelet-magyarországi, az erdélyi vagy különösen a balkáni fémtárgyak jelentőségéhez. Rézkori települések azonban már eddig is sűrűn kerültek elő a megye legkülönbözőbb vidékein. Legújabb eredményeink szerint a Dunántúl nyugati felében élt és a kései Lengyeli-kultúrához tartozó népcsoportok életében két tényező okozott lassú változást, melynek következtében életmódjuk átalakult.

A közép-balkáni óriási kiterjedésű Vinča-kultúra összeomlott, népessége az egyre fokozódó alduna-vidéki terjeszkedés hatására szétszóródtak, de elsősorban észak és nyugat felé kerestek új lehetőséget a megélhetésre. Ennek során keveredtek a késő lengyeli lakossággal, s azok sok olyan információt vettek át tőlük, amelynek az anyagi kultúrában is nyomát találjuk. Ez a nagyjából a mai Belgrád környékéről a Dráva mentén Délnyugat-Magyarországon áthaladó mozgást nem elsősorban népvándorlásként kell értelmeznünk, hanem inkább egy olyan kereskedelmi és kulturális kapcsolatrendszer kiszélesedésének, amely a Kisalföld érintésével egészen a Duna felső folyásáig eljutott, és Közép- és Nyugat-Európa rézkori társadalmának kialakulásában döntő szerepe lehetett. Ennek a rézkor hajnalán kialakult „északnyugati útvonál”-nak a jelentőségét az is mutatja, hogy a Pannóniát meghódító rómaiak is használták, hiszen itt, Zala megyében szinte pontosan egybeesik az egyik legfontosabb észak felé vezető kereskedelmi útvonallukkal, a híres borostyánúttal!⁵

A másik tényező, amely megváltoztatta a kései Lengyeli-kultúra népének békés földművelő életét, természeti jellegű. Ebben az időben az éghajlat átmenetileg megváltozott, elsősorban szárazabbá vált. Ennek következményeként pl. a Tisza-vidéken, ahol eleve is inkább a steppékre jellemző időjárás uralkodott, az állandó telepeket hirtelen elhagyták lakóik, mert már nem tudtak egy helyen a föld terméséből megélni. A vándorló állattartó életmód vált jellemzővé, az állataikkal együtt vándorló emberek pedig a korábbi nagy állandó falvak helyett sok apró,

ideiglenes, jelentéktelenebb telepeket hagytak maguk után. Ez a folyamat a Dunántúl mindig is enyhébb klímája miatt nem ilyen drasztikusan és a kelet-magyarországinál kissé késleltetve következett be, de itt is megtörtént ez a változás. Az ún. Balaton-Lasinja-kultúra népe elődeikhez képest szintén mozgékonyabb életet élt, még az újkőkor folyamán lakatlan alpesi legelőkön is megvetette lábát.⁶ Néhány gödörből álló kisebb települései gyakoriak Zala megye minden eddig kutatott vidékén, sőt a szomszédos Prekmurje körzetében is. Csesztreg környékéről is az elkövetkező években legalább 8–10 komolyabb lelőhelyet várunk.

A javarészkor vége felé eddigi tudásunk szerint a korábbi délkeleti kulturális áramlásba némelyes közép-európai, Dél-Németországból kiinduló hatás is vegyült. A Salzburg környéki Mondsee mellett talált, gyönyörű tűzdelt barázdás díszű kis egyfülű csészék a névadói annak a kultúrának, amelynek hordozói kisebb mértékben a Dunántúlon is megtelepedtek. A „Furchenstich” kultúra zalai hagyatékába ugyancsak kisebb telepek, egy kultikus leletgyűttes, és néhány temetkezés tartozik,⁷ de szinte Csesztreg környékének lehet tartani a híres becsvölgyi agyag nőszobrot, idolt is, amelynek testét a kultúrára jellemző tűzdelt barázdás díszítés borítja.

A késő rézkor idején először figyelhető meg a Kárpát-medencében, hogy a korábbi választóvonal a Duna és a Tisza között megszűnik, a korábbi kulturális különbségek után az egész területen egy hatalmas kultúrkör, a Badeni-kultúra terjed el. Ennek régészeti hagyatékát kétosztatú táljaival, halbárka alakú edényeivel, fejnélküli nőszobrocskáival Bulgáriától és az Alduna vidékétől egészen a mai Svájcig megtalálni. Zalában is gyakoriak a Badeni-kultúra települései: mind a Kis-Balaton vidékén, mind a Hahóti-medencében gazdag lelőhelyeit tártuk fel.⁸ Ellentétben a korábbi újkőkori és rézkori kultúrákkal, amelyekből legfeljebb szórványos sírokat ismerünk e vidékről, a késő rézkorból már több valódi temető is előkerült. Ami a kultúra egészét illeti, a csontvázas temetési rítus mellett a halott hamvasztásának szokása is ekkor kezdett tömeges méreteket ölteni. Bár ennek a temetési módnak a legérdekesebb formája, mikor a hamvakat embert formázó urnák belsejébe öntik s úgy temetik a sírba, csak Északkelet-Magyarországon egy kisebb csoportban ismeretes, azért a kultúra ún. Fonyód-Unyi csoportja is hamvasztotta halottait, s ez a csoport, mint a neve is mutatja,

már igen közel esik területünkhöz. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a híressé vált, poncolt díszű vörsi rézdiadém, amely szintén a Badeni-kultúrába sorolható, egy csontvázas sírban övezte a férfi halott koponyáját. Visszatérve a Kerka völgyéhez: igaz ugyan, hogy a régi temetőket a terepbejárás, felszíni gyűjtés módszerével szinte lehetetlen megtalálni, én mégis bizom abban, hogy szántás, építkezés vagy egyéb földmunkák során előbb-utóbb rézkori sírokra bukkanunk! Ami pedig a Badeni-kultúra településeit illeti, Csesztreg közelében, a zalabaksai zsidó temető mellett máris olyan cserepeket gyűjtöttünk, amely minden valószínűséggel ennek a késő rézkori kultúrának a hagyatéka. Itt már 1996 nyarán szeretnénk kisebb ásatással tisztázni a rétegvizonyokat.

Bronzkor (Kr. e. 2700–750)

A rézkor és a bronzkor határán élt népcsoportok régészeti hagyatékáról egyelőre csupán szórványos adatok állnak rendelkezésre térségünkben. Nem tudjuk pontosan, hogy a Badeni-kultúra hogyan ért véget: megtelepedtek-e a Kerka völgyében is a Kosztoláci, majd a neve szerint is déli kapcsolatokra utaló Laibach-(Ljubljana-) Vučedol-kultúra emberei. Az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően nemrégiben tudtuk meg, hogy az ugyancsak déli eredetű korabronzkori Somogyvár-Vinkovci kultúra népe azonban bizonyosan megkedvelte a lapos zalai dombhátaikat. A Hahóti-medencét nyugatról övező dombok egyikén húzódik a legújabban feltárt korabronzkori telepünk. Az ásató, Bondár Mária házak nyomát nem találta, de leletanyaggal gazdagon feltöltődött hulladékgödrök egész sorára bukkant.⁹ A seprűs diszítésű, ujjbenyomkodásos bordával díszített fazekak, egyfülű bögrék, talpas tálak összetörve kerültek ugyan a gödrökbe, mégis közülük igen sokat ép edénnyé lehetett kiegészíteni. A legnagyobb szenzációt azonban mégsem az ép edények, hanem egy négykerekű kocsi agyag modellje keltette, amely elé még az igába fogott szarvasmarhák miniatűr agyag mását is megformázta bronzkori készítője. A kerék ismeretére a rézkor vége óta van ugyan bizonyítékunk (a hírneves budakalászi agyagból készült kocsi-modell a Badeni-kultúrába tartozik), a börcöncei lelet mégis igen fontos és szép példája az őskori technika fejlődésének. A szekéren való közlekedés, és szállítás ugyanis megkönnyítette és gyorsabbá is tette az áru-

és tapasztalatcserét az egyes csoportok között.

Ilyen korból származó lelőhelyről már most tudunk a Csesztregtől délnyugatra fekvő határszéli dombok egyikén. Hogy kezdhetünk-e itt is ásatásokat a közeljövőben, csupán pénzkérdés. Lehetséges, hogy itt is hasonlóan szenzációs leleteket rejt a föld mélye?

Bizonyos, hogy a korabronzkorban már olvasztottak ónnal vagy antimonnal ötvözött rezet, vagyis bronzot. Bronz ékszerek és főleg fegyverek készítése és használata azonban csupán a bronzkor derekán vált jelentős mértékűvé. A dunántúli Kisapostagi- és az ún. mészbetétes edények kultúrájának régészeti hagyatékában ennek ellenére kevés a bronztárgy. Ennek oka kézenfekvő: a bronz mint nyersanyag túl nagy értéket képviselt ahhoz, hogy a tárgy megrongálódása után veszni hagyják, ezért amit lehetett, újraolvasztottak. Hiába, a békés fejlődés évszázadai nem mindig előnyös a kései utókor régészei számára! Szármunkra sokszor az a szerencse, ami az őskori embernek katasztrófát jelentett: ha leégett a háza, benne minden használati tárgya, vagy ha idegen népek betörése fenyegetett, és kincseit igyekezett jobb időkre biztonságba helyezni, vagyis elásni. Elrejtett érték tárgyait azonban nem tudta kiásni, ha a betolakodók megölték vagy elkergették. Így hát a régész szerencséje megint csak az őskori embert ért szerencsétlenségtől függ. Ilyen zavaros, külső fenyegetéssel teli időszak a középső bronzkor vége felé, a Kr. e. 14. században következett be, és a kutatók a Dunaujváros mellett talált hatalmas elrejtett kincsleletek után Koszideri horizontnak nevezik. Minden bizonnyal a Nyugat-Európa felől a Dunántúlra betörő indoeurópai népcsoportok, az ún. halomsíros kultúra népe okozta e veszedelmet, s talán az sem véletlen, hogy a Zala folyó átkelőhelye melletti hatalmas őskori település, Balatonmagyaród-Hídvégpusztá köré a középső bronzkori Kisapostagi-kultúra településének lakói mély árokkal vették körül, s így tették védhetővé a dombtetőre épített lakhelyüket. Csesztreg környékén hasonló, esetleg védművekkal körülvett települést inkább a magasabban fekvő felsőszenesébeti, vagy zalabaksai dombok környékén várhatunk.

A halomsíros kultúra népe a Kr. e 13. századra a mai Magyarország legnagyobb részét előzőnlötte, ismét egységes kultúrát teremtve a Tiszától a Dunántúlig. Zala megyében is igen sok régészeti nyomot hagytak maguk után, a Hahóti-medencében például egy mocsaras-vize-

nyős területből kiemelkedő, jól védhető szigetszerű kiemelkedésen került napvilágra egy nagy épületből és több hulladéködörből álló falujuk.¹⁰ Ugyanitt a már késő bronzkorinak számító és a halomsírokkal rokonnak számító ún. urnasíros kultúra népe is megtelepedett, ami nem számít különlegeségnek, tekintve, hogy a két kultúra lelőhelyeit igen gyakran találjuk egymás mellett. Az első különbség abban áll, hogy az urnasírosok különböző helyi csoportjai alig lépték át a Dunát, kapcsolataik inkább a mai Ausztria felé mutatnak. A másik különbség ennél lényegesebb: A kelet-alpi fémműves központok némelyike a hatalmas kiterjedésű urnamezős kultúra igazi fellegráivá alakult, ahol a városias fejlődés mellett a bronzipar európai jelentőségűnek mondható. Ilyen volt a nyugat-dunántúli Sághegy és a Kőszeg melletti Velemszentvid, ahol a meredek hegyoldalról kétoldalt lefutó földsáncok között teraszos rendszerű, szabályos rend szerint épített házak csoportjai álltak; a hegycsúcshoz közelebb esőket gazdagabb, lejjebb egyre egyszerűbb emberek, kézművesek, parasztok lakhatták. Ezek egyes kutatók szerint a velemi „őstelep”, ahogyan első ásatója, báró Miske Kálmán a század elején nevezte,¹¹ az égeikumi Mükénéi kultúrkör akropoliszaival, fellegráivaival hasonlítható össze.¹²

Ilyen települések a Csesztregtet övező dombvidékről egyelőre nem ismeretesek. Minthogy azonban a két terület földrajzi adottságai meglehetősen hasonlóak, nem lenne nagy meglepetés, ha az elkövetkező évek terepbejárásai során jelentősebb későbronzkori településre, vagy későbronzkori urnatemetőre bukkannánk. Zala megye szomszédos vidékeit, a Válicka és a Principális völgyét övező dombokat Patek Erzsébet gyűjtése szerint sűrűn lakták az urnamezős kultúra emberei.¹³ Legújabbban pedig a már kétszer (az újkőkor végén és a korabronzkorban) fellemlégetett Balatonmagyaród–Hídvégpusztán találtunk urnamezős, árokkal körülvett települést, amely a hídvégpusztai dombot körülölelő védművek közül a legfiatalabb, és egyben legnagyobb kettős árokrendszer. Ebbe a korszakba tartozó hamvasztott sírokat, illetve egész temetőket nagyobb számban találtak a Kis-Balaton más területein is, mind a korábbi halomsíros, mind pedig az urnamezős időszakból: ez utóbbi egyúttal a bronzkor végét is jelenti a Dunántúlon.¹⁴

Vaskor (Kr. e. 700–12)

A Dunántúl a korai vaskorban, ha lehet, még szorosabban kötődött a tőle nyugatra eső vidékhez. Az urnamezőshöz hasonlóan hatalmas kiterjedésű Halstatt-kultúra egy Salzburgtól délre eső tóparti városkáról kapta a nevét, ahol a vaskori településen kívül a sóbányászok megrendítő hagyatékát: elhagyott fa szerszámokat, tarisznyát, bőrből varrt meleg sapkákat találtak a kutatók. A bánya nedves levegőjében a só konzerválta ezeket a szerves anyagból készült használati tárgyakat, amelyek átlagos viszonyok között néhány évtized alatt elenyésznek, s így a régész előtt legtöbbször rejtve maradnak.

A Halstatt-kultúra méltán világhírűvé vált erődített települése és hamvasztásos temetője ismeretes Sopron–Várhely lelőhelyről, a sírokban lelt méteres urnák oldalán táncot (talán haláltáncot?) lejtő bekarcolt emberalakokkal; de a mi területünkhöz közelebb, az osztrák határ melletti Vaskercszesen is csodálatosan gazdag halomsírt tárt fel Fekete Mária.¹⁵ Az ilyen halomsírokba temetett halott sírmellékletei, vagyis vele együtt eltemetett felszerelése, viselete, ékszerei, a férfiak „antennás” végű vaskardjai arról tanúskodnak, hogy az erősen tagolódott társadalom felső rétegében hatalmas vagyon halmozódott fel. A Zala folyó völgyéből és a Hahóti-medencéből több ilyen korú lelőhelyet ismerünk, pl. Zalaszentiván, Zalaszentmihály és Magyarszerdahely határából. Az erődített, kifejezetten magaslati telepek mellett a kora vaskorban is szívesen lakták az alacsony dombhátaikat, folyóteraszokat. Ezért várható, hogy hamarosan a Kerka völgyében is településnyomokra, esetleg vaskori halomsírokra bukkanunk.

A fiatalabb vaskor idejét a már azonosíthatóan kelta nyelvet beszélő néptörzsek dunántúli megtelepedése fémjelzi, és egy svájci tóparti lelőhely után La Tene-korszaknak, vagy sokkal egyszerűbben kelta kornak is nevezzük. A kelták is nyugat felől érkeztek hazánk földjére, s magukkal hozták magas szintű fémműves tudásukat, a korongolt kerámia ismeretét, furcsa kőszobraikat, bonyolult hitvilágukat. Tulajdonképpen a szó eredeti értelmében vett őstörténet: „az írás előtti kor” a kelta hódítás, Kr. e. 400 körül be is fejeződik. Új, már történeti korszak kezdődik, hiszen a kelták az első olyan népesség, amelyről már nem csak a régészet segítségével, hanem antik szerzők szórványos adataiból

is szerezhethünk információt. Sőt, kelta nyelvemlékek is fennmaradtak: néhány kőbe vésett felirat és a kelta pénzérmék köriratai alapján a különböző kelta törzsek szállásterületét is hozzávetőlegesen tudni lehet.¹⁶ A mai Zala megyében pl. valószínűleg a boi vagy latinosan boius törzs telepedett meg. A Kis-Balaton vidékén és a Hahóti-medencében számos nyílt településük került napvilágra, elsősorban Horváth László ásató tevékenysége nyomán.¹⁷ A korábbi kelta időszakban ugyanis inkább sík telepekkel számolhatunk: a Kerkabarabás melletti Ótelki dűlőben talált pecsételt mintájú kelta edénytöredékek arra utalnak, hogy a Kerka völgyében is volt ilyen nyíltszíni település. A római hódítást közvetlenül megelőző késő La Tene korban pedig – talán épp a rómaiakkal szembeni védekezésül – oppidumokba, erősített magaslati falvakba tömődtek.

A kelta kor utolsó szakaszáról kapunk érdekes információt a magyarszerdahelyi temető elemzésekor. A kelta szórthamvas rítusú sírok mellett ugyanazon a helyen létesített római temető található.¹⁸ A rómaiak azonban kikerülték, tiszteletben tartották a két évszázaddal korábbi kelta temetkezéseket. Érdekes adalék ez arról az egyébként ismert tényről, hogy a dunántúli kelták nem tűntek el a római hódítás után, hanem – mint azt pl. a római sírkövekre vésett kelta személynév is bizonyítja – a két népesség keveredett egymással.

Így hát amikor a rómaiak Kr. e. 12 és 8 között, Tiberius császár uralkodásának idején meghódították a Dunántúl területét, több évezredes őskori múlt zárult le. Az őskor vívmányai, hagyományai azonban láthatatlanul beépültek Pannónia szokás- és ismeretanyagába. Az újkőkorbán már kialakult, a Kerka völgyén is keresztülhaladó kereskedelmi és kulturális útvonalat például a rómaiak is használatba vették. Ez ugyanúgy, mint az őskorban, éppen a Kerka folyó völgyén át halad, és borostyánút néven ismerjük.

Jegyzetek:

¹ Korek J.: Adatok Zala megy őskorához. A Göcseji Múzeum közleményei 4. Zalaegerszeg 1960, 67–82

² Müller R.: Régészeti terepbejárások a göcseji „szegek” vidékén és településtörténeti tanulságaik. Zalaegerszeg 1971

- ³ H.Simon K.: Der Stand und die Aufgaben der Neolithikum- und Kupferzeitforschung im Komitat Zala (A neolitikum és a rézkor kutatásának helyzete és feladatai Zala megyében). Zalai Múzeum 2, Zalaegerszeg, 1990, 47–59
- ⁴ Korek J., *i.m.*, 72. o.
- ⁵ Az „északnyugati útvonal” állomásairól részletesebben: Bánffy E.: Vinča impacts on late neolithic/early chalcolithic Transdanubia (Vinčai hatások a Dunántúlon a neolitikum és a rézkor határán). Banatica 12, 1996. A borostyánúttal való lehetséges összefüggésről olvashatunk Károlyi M.: A korai rézkor emlékei Vas megyében c. könyvében (Szombathely 1992)
- ⁶ Kalicz N. volt az első, aki ezt a kultúrát a Dunántúlon leírta, s felismerve rokonságát a délvidéki Lasinja-kultúrával, e kettős elnevezést honosította meg: Kalicz N.: A rézkori Balatoni csoport Veszprém megyében, VMMK 8, 83–90; uő: A Balaton-Lasinja-kultúra történeti kérdései és fémleletei. ArchÉrt 109/1, 1982, 3–17
- ⁷ Kalicz N.: Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn, 141–155; Horváth L. A.: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. ActaArchHung 1989
- ⁸ Bondár M.: A Badeni-kultúra telepe Balatonmagyaródon. Zalai Múzeum 1, 1987; Bánffy E.: Újkőkori és rézkori települések Hahót és Zalaszentbalázs határában. Zalai Múzeum 6, 1996.; Bánffy E.: Neolithic and Copper age settlements at Hahót and Zalaszentbalázs, Antaeus 22, 1996. Ld. még: „Nagy utazás”. Kultúrák határán. Kiállításvezető a zalaegerszegi Göcseji Múzeum kiállításához, 1994.
- ⁹ Bondár M. a börcöncei Somogyvár-Vinkovci településről írta kandidátusi értekezését, amely a közeljövőben angol nyelven fog megjelenni: Antaeus 22., 1996. Ld. még: Korabronzkori kocsimodell Börcöncéről. Zalai Múzeum 4, 1992
- ¹⁰ A Gelsesziget–Homoksziget lelőhelyen Horváth László végzett feltárásokat. Ld. a „Nagy utazás” c. kiállításvezetőt, Zalaegerszeg 1994.
- ¹¹ Miske K.: A velem–szentvidi őstelep, 1907. Azóta újabb ásatásokat vezetett Bándi Gábor, Fekete Mária, legújabbban pedig az ELTE Régészeti Tanszéke, magyar-francia együttműködés keretében, Szabó Miklós vezetésével.
- ¹² Kőszegi F.: A Dunántúl története a későbronzkorban. Budapest, 1988. 49. o.
- ¹³ Patek E.: Westungarn in der Halstattzeit. VCH, Acta Humaniora 7. Weinheim 1993
- ¹⁴ Ezekről a lelőhelyekről és a legszebb Kis-Balaton vidéki későbronzkori leletekről ld. Horváth L. leírását a kis-balatoni kiállítás katalógusában: Sieben Jahrtausende am Balaton., Mannheim 1989, 36–44. o. A kis-balatoni leletekről

szóló új, magyar nyelvű katalógus nyomdában van. Megjelenik: Zalaegerszeg 1996

¹⁵ Fekete M.: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hüegergräber in Vaskeresztes. ActaArchHung 37, 1985

¹⁶ Szabó M.: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest 1971

¹⁷ Horváth L.: Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. Zalai Múzeum 1, 1987

¹⁸ „A nagy utazás”. Kiállításvezető, Zalaegerszeg 1994, 7. oldal

Szőke Béla Miklós:

A Kerka völgye a Krisztus utáni első évezredben

(Csesztreg és környékének településtörténeti kérdései a római megszállástól a magyar államalapításig)

Római kor

A római légiók több lépésben foglalták el Pannoniát: először (Kr.e. 16-ban) a nyugatról szomszédos Noricum tartományt, majd Kr.e. 13–9 között a Dráva-Száva közét vették birtokba. Pannonia – melynek területébe a mai Dunántúl mellett a Dráva-Száva köze, Észak-Szlovénia és Burgenland is beletartozott – ettől az időtől, Kr.e. 11-től lett hivatalosan is római tartomány. A provincia nagyobbik részét, a Dunántúlt azonban ekkor még nem szállták meg. Annak elfoglalására szinte észrevétlenül, látványos csaták nélkül került sor; a provincia teljes birtokbavétele ezért nem is köthető pontos dátumhoz, de a Kr.u. 1. század közepére befejeződött.¹

Belső-Zala, a Göcsej és Hetés legjelentősebb római kori települése *Salla* (Zalalövő). Ez a municipális önkormányzattal rendelkező, városi jogot valószínűleg a 124-ben Pannoniába látogató Hadrianus császártól elnyert római település a mai 86-os út nyomvonalán haladó ún. Borostyánút *Poetovio* (Ptuj) – *Savaria* (Szombathely) közötti szakaszának zalai átkelőjénél létesült (a név egyszerűen azt a helyet jelölte, ahol az út a *Salla*=Zala vizét keresztezte). *Salla* városi jogállásáról és a városi jogot adományozó császárról egy *Moderatus* nevű római polgár – aki többek között *Municipium Aelium Salla*-nak is tanácsstagja (*decurio*) volt – által emeltetett római feliratból értesülünk, amelyet *Aquae Iasae* fürdőjében (Varasdteplícen) találtak. A 2. század elején (103-ban), amikor Pannonia tartományt kettéosztották, vidékünk a *Carnuntum* (Petronell) székhelyű *Pannonia Superior* (Felső-Pannonia) területéhez került. Zala megye jó része, így a Kerka-völgye és Csesztreg vidéke is *Salla* várossá emelése óta közvetlenül annak fennhatósága alá, a *municipium territorium*ához tartozott.²

A Borostyánút itteni szakaszának másik jelentős római települése

Halicatum volt. Bár a település pontos helyét máig sem ismerjük, az *itineráriumok* (útleírások) alapján Alsólendva–Hosszúfalú környékére lokalizálható. Itt ágazott ki a Borostyánútból kelet felé az a Kárpát-medencét diagonálisan átszelő út, mely Nagykanizsától a mai M7-es út nyomvonalát követve a Kis-Balaton térségéig, majd a Zalán Balaton-magyaród–Hídvégpusztánál ill. Keszthely–Fenékpusztánál átkelve a Balaton északi oldalán haladt tovább *Aquincum* (Budapest) irányába.

Zalabaksánál, a közúti híd építésekor, a Kerka folyó medrében 1952-ben találtak egy finom, kristályos fehér mészkőből (a Pohorje [Bacher] hegységben található ún. stájer márványból) készült sírkövet, amely „Pannonia egyik legszebb kőfaragási emléke, de a vízfolyás a faragott felületet csaknem teljesen tönkretette. A képmezőt csavart, lent három pikkelysorral borított féloszlopok szegélyezték. A sarokháromszögekben delfinek, az oromzatban medúzafő látható. Mindkét motívum Nyugat-Pannonia 1–2. századi sírkő plasztikájának leggyakoribb oromzati díszítése. A képmezőben vadászjelenet van, a frízen három kiterjesztett szárnyú sas girlandokkal. Ezt a frízt *Celeiában* (Celje) és *Poetovioban* (Ptuj) találjuk meg.”³ A felirat alig olvasható. Eszerint egy *Publius Naevius Apollonius* nevű *libertus* (felszabadított rabszolga) magának, feleségének, *Vibia Firma*-nak és fiának, *Naevius Constantius*-nak állíttatta a sírkövet. A sírkő ma a zalaegerszegi Göcseji Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

Letenyén 1952-ig állt a kastélykertben, majd onnan a nagykanizsai Thúry György Múzeumba került egy egyszerű stájer márvány síroltár, melyet *Caius Iulius Flavianus* állíttatott lányának, *Faustinának*.⁴

Mindkét kőemlék – a többi zalai emlékhöz hasonlóan – az 1. század legvégén és a 2. század első felében készülhetett, s észak-itáliai veteránok vagy felszabadított rabszolgák családjának (valószínűleg *Poetovioban* készült) sírkövei voltak. A lakosságnak csak ez a szűk, idegen eredetű rétege engedhette meg magának – az is csak egy rövid időszakban – a sírkőállítás költséges szokását. Ebben az időben ugyanis az ugrásszerűen megnövekedett létszámú dunai hadsereg ellátásában a *Legio XV Apollinaris* által az 1. század második felében kiépített ősi kereskedelmi út, a Borostyánút jelentős szerepet játszott. De a kavicsalapozású, átlagban 30 cm magas, a bázisban 7–10 m, járőrfelzárkóján 5–9 m széles, helyenként nagy bazaltlapokkal fedett úton⁵ (ld.

egy ilyen részletét a zalalövői szabadtéri múzeumban) költséges és kockázatos is volt az áruszállítás a rugózatlan, kis teherbírású kocsikon, ezért bizonyos árufajták szállítása a Mura, Kerka, Cserta és Zala folyóvizeken folyt. A Borostyánút mentén észak-itáliai kereskedőházak lerakatokat, fiókvállalatokat hoztak létre, melyek vezetésével többnyire felszabadított rabszolgákat bíztak meg. A hatalmas méretű, dúsan faragott zalabaksai sírkövet is egy ilyen felszabadított rabszolga családja állította. Letenye-Fótérről szórványként került elő egy szürke tál oldaltöredéke, melyen ...]ora[... vagy ...]ord[... felirattöredék olvasható. A tál külső felületébe feltehetően ugyancsak egy észak-itáliai eredetű tulajdonos nevét karcolták be.⁶

A Borostyánút mentén megtelepülők emléke az a *tumulus* (halomsír), mely már a múlt században ismertté vált Kerkabarabásnál,⁷ s halomsírokról tudunk Zalabaksa határában is.⁸ A Kr.u. 2–3. században jellemző szokás volt az elhamvasztott halottak földi maradványai fölé sírhalmot emelni Nyugat-Pannoniában és a szomszédos Noricum tartományban. Ezért jelentős számban találunk tumulusokat a vasi és zalai erdőkben, s a Murától délre, a Prekmurje területén is.

A bennszülött kelta lakosság fokozatosan romanizálódott, a gyorsan kiépült úthálózat és közigazgatási rendszer, az élénk kereskedelem, a békés életkörülmények virágzó kultúrtájjá változtatták a provinciát. Ekkor élte Salla is fénykorát. A békés fejlődést először azok a 160-as évek végétől 180-ig tartó markomann-szarmata betörések rendítették meg, melyek – nyilvánvalóan a Borostyánúton át – egészen Észak-Itáliáig elhatoltak. A barbár betörések következményeit gyorsan kiheverte vidékünk. Ezután majd száz évig újra zavartalan volt az élet. A belső-pannon tájon sorra épültek az itáliai előképeket követő, gazdagon kivitelezett villagazdaságok. Egy több helyiségében is állati és figurális díszítésű, színes mozaikpadlóval borított, fürdővel és egyéb kényelmi berendezésekkel felszerelt, átriumos villa maradványai Alsórajk–Kastélyhelyen kerültek elő. Egy hasonló, erősen szétduált villagazdaság állt Újudvar–Zsidóföldeken, és Nagykanizsa–Inkey kápolna mellett is sikerült egy nagyobb *villa rustica* maradványait feltárni.

260-ban egy újabb barbár támadás dúlta fel vidékünk életét. Az ekkor elrejtett és újra már ki sem ásott éremleletek (a Mura mentén négy ilyen is előkerült: Korong, Belatinc, Tüskeszér, Alsólendva)⁹ jel-

PNAEVIVSPLIB
APOLLONIVSSIB
8 ETVIBIAEFIRMAEC
ETNAEVIOCONSTANT

285

IN MEM
ORIAM
8 FAVSTI
NAE·IV
NIORIS·C·
6 I·VL·FLAV
IAN·V·S·
PATER

288

2. kép: Feliratos római emlékek a Kerka-völgyéből. Fent a kerkabarabási sírkő felirata, lent a letenyei síroltár felirata (RIU 2 [1976] alapján)

zik azt az anyagiakban és emberéletben bekövetkezett pusztulást, amit vidékünk elszenvedett. A Borostyánút jelentősége lecsökkent, már csak a kevésbé fontos utak között írják le, és Salla városi fejlődése is megrekedt, már csak egyike az élelmet és szállást adó útállomásoknak. Diocletianus és Maximianus császárok alatt, a 3. század végén, 4. század elején még egy rövid időre felvirágzott az élet, konszolidálódott a gazdaság, Pannonia tartomány közigazgatását is átszervezték. Vidékünk *Pannonia Prima* tartomány részeként működött tovább.

A népvándorlás kora

A Kr.u. 4. század utolsó harmadában, 377 táján a barbárok támadásának újabb – egyben a keletről induló népvándorlás korszakának első – hulláma érte el a provinciát. Ekkor rejtettek el Gelsén egy 285 kis-bronzot tartalmazó éremkincset, melynek utolsó verete Gratianus császár (367–383) idejéből származik.¹⁰ Ezzel a barbár hullámmal sodródott térségünkbe az a család is, amelynek temetkezőhelyét Kilimán-Felső majornál, az alsórajki római villa közelében sikerült megtalálni. A mindössze 22 sír nagy része korabeli rablás áldozata lett, a kevés megmaradt lelet alapján a 4. század utolsó harmadában és az 5. század elején temették ide halottaikat. Régészetileg a mai Ukrajnától Erdélyig honos Csernyahov-Marosszentanna kultúra, népileg pedig egy kevert, keleti gót–alán–hun népcsoport tagjai lehettek, akik Alatheus és Saphrax vezetőikkel *foederatiként* (a rómaiak szövetségeseiként) települtek be Pannonia tartományba, de azt az ígért védelem helyett fosztogatósaikkal csak tovább pusztították.

A hunok félelmetes lovas nomád hordái és a hozzájuk csatlakozott germán törzsek néhány évtized alatt (420-as évektől 453–455) teljesen átrajzolták Európa politikai térképét. Róma hegemoniája végérvényesen megszűnt, felbomlott a provinciák láncára fűzött birodalom, a létbizonytalanság a társadalom minden rétegét elérte, új hatalmi központok jöttek létre Nyugat-Európában. A provinciák római és romanizált helyi lakossága vagy békésebb vidékekre költözött vagy a jól védhető erődítésekbe és azok vonzáskörzetébe húzódott.

A zalai dombvidéken a legközelebbi ilyen erőd Keszthely–Fenékpuszta volt, amely a hunok uralmát követő keleti gót királyság idejében

(456–473) valószínűleg az egyik gót király, Thiudimer központjaként működött. A gótok délre költözése után Pannonia Prima tartományt Odoaker – az utolsó római császár, Romulus Augustulus trónfosztója, az Itáliába menekült szkírek királya – rövid ideig itáliai királyságához csatolta (476). Az állandósult létbizonytalanság miatt Odoaker bátyja, Hunvulf hamarosan mégis kénytelen volt elrendelni, hogy a Duna menti tartományokból, Noricumból és Pannoniából telepítsék ki a római lakosságot. Ezzel végérvényesen befejeződött a Duna-vidék római élete (488). Rövidesen Odoaker királysága is veszélybe került: véres harcokban Nagy Theoderik, a hagyomány szerint Keszthely–Fenekpusztán született keleti gót király került felül és Ravenna székhellyel megalapította itáliai királyságát (493). Ekkor Pannonia kifosztott, elhagyott és elnéptelenedett tájain valószínűleg a Theoderikkel szövetséges szvébek kóbor csapatai tanyáztak, mígnem az 520-as évek második felében, Nagy Theoderik halála után (526) a korábban már az Észak-Dunántúlon megtelepült langobardok birtokába került ez a vidék is (568-ig). A hunok, gótok, szvébek, langobardok egymást gyorsan váltó népeinek egyike sem szállta meg azonban a Kr.u. 5. század első felére már szinte teljesen elnéptelenedett zalai dombvidéket. Ez a terület ugyanis települési tömbjeik nyugati határán kívül esett – bár a Borostyánutat, mint az Itália felé vezető hadi utat, nyilván használták és így vidékünkön is áthaladtak.¹¹

Avar kor

A Kárpát-medence történetében új fejezet kezdődött, amikor – a hunok óta először – ismét egy keletről érkező, „magát avarnak nevező” nomád nép, a Közép- és Belső-Ázsiából néhány évtized alatt a Dunáig eljutó, türk nyelvű törzsszövetség és a hozzájuk csatlakozott szlávok szállták meg a Duna völgyét (568). Keleten csiszolódott diplomáciájukkal és ellenszert nem találó hadművészetükkel az avarok előbb a Tiszántúlt birtokló gepidákat, majd a Dunántúlon megszállt langobardokat üzték el, a Kárpát-medence történetében először egyesítve egy nép uralma alatt a Duna két partjának régióit. Míg a gepidák ezután eltűntek a történelem színpadáról, a langobardok szabad elvonulást nyerve 568 húsvét hétfőjén a Dunántúlról Észak-Itáliába vonultak el, ahol a

gót királyság romjain több évszázadig virágzó királyságot hoztak létre.

Az avar kaganátus első évszázadát a Kelet-római birodalom (Bizánc) balkáni területein s a nyugati világ látókörükbe került népeivel vívott harcok töltötték ki. 626-ban Konstantinápoly falai alatt azonban látványos vereséget szenvedtek Bizánctól, s ezt csak tetézték az ezzel párhuzamosan kitört belső hatalmi harcok. A konszolidáció területi és presztizisveszteséggel járt, a Dnyepertől a Dunáig terjedő birodalom a Kárpát-medencére szorult vissza, a kaganátus expanzív politikáját pedig mindinkább egy defenzív politika váltotta fel. A határok kiépítése, a szomszédokkal való viszony tisztázása a 7. század végére zárult le. A 8. században már egy, a külvilágtól teljesen elzárkózott államalakulattá vált, melyről újra csak végnapjaiban, a Karoling birodalommal vívott küzdelmei idején hallunk.

A Dunántúlt formailag már a langobardok elköltözése után, régészetiileg is kimutathatóan azonban csak a 6. század végén szállták meg az avarok. Még fokozottabban áll ez a zalai végekre, amely terület összefüggő erdőségeivel, mocsaras folyóvölgyeivel a nagyállattartó, nomadizáló avarokra kevés vonzerőt gyakorolhatott. Megváltozott a helyzet, amikor a Dunántúl egyik előkelő avar vezére, Apsich 602-ben a kagán megbízásából hadjáratot vezetett keletre, az anták dél-oroszországi szövetsége ellen. A sikeres hadjáratból a Középső-Dnyeszter vidéki du(d)leb-szlávok földjén (majd a Vereckei hágón) át vezette vissza seregét, ahonnan jelentős számú rabszolgát hozott magával. Ezeket a szlávokat eredeti hazájukhoz hasonló természetföldrajzi környezetben, az azidáig lakatlan Mura–Zala közti dombvidéken telepítette le, velük együtt avar családokat is ideköltöztetve.

Régészeti emlékanyaguk hűen tükrözik a kettős etnikai kötődést. A szlávok elhamvasztották, míg az avarok koporsóban (korhasztva) temették el halottaikat. A két etnikum békés kapcsolatára jellemző, hogy temetőik (miként valószínűleg telepeik is) közösek voltak, bár azon belül elkülönült helyük volt a csontvázas és hamvasztásos temetkezéseknek. Ilyen temetők ismertek pl. Pókaszeptekről, Kehida–Tsz majorból, Zalakomárból. E vonaltól nyugatra egyelőre hiányoznak a temetők, a települések azonban a dél-zalai síkságon egészen Nagykanizsa környékéig kimutathatóak. Úgy látszik, a korai avar időkben ez a két terület volt lakott, a belső zalai táj sűrű erdős területét elkerülték a telepe-

sek.

A 7. század második felében lezajlott belső hatalmi átrendeződések, a határnak egészen a felső-ausztriai Enns folyóig történt kitolása a zalai települési viszonyokban is változást hozott. Valószínűleg ekkor vált ez a vidék is – a nomád módra az Ennstől a Bécsi erdőig húzódó széles sávban kialakított – lakatlan avar gyeppé. A zalai avar-szláv népcsoport majd egy évszázadra elköltözött erről a területről – valószínűleg nyugatabbra, egy ma egyelőre még nem ismert vidékre –, s csak a 8. század végén, 9. század elején települt vissza. Ekkor a Karoling-birodalom katonai és diplomáciai nyomására a belső válságtól addigra már amúgy is szétzilálódott avar kaganátus néhány év alatt összeroppant, megszűnt a nyugati határt védő gyeppé is, annak területét nyugatról és északról (kisebb részben pedig az avar kaganátus területéről) érkezett telepesek népesítették be. A zalai tájon is újra megjelennek a – nagyjából a 7. században elköltöztek leszármazottjainak – avar-szláv közösségei. A temetkezési szokásokra továbbra is a biritualitás (részben hamvasztásos, részben csontvázazásos módon való temetés) jellemző – mely az egész Kárpát-medencében egyedülálló és nagyon határozott vonásokat kölcsönöz e kevert népesség kultúrájának – és jellemző az is, hogy gyakran a 7. században felhagyott temetőket folytatják a 9. század elején is (a fentebb említettek mellett e korszakból származó temető ismert Nagypáliból, Söjtörről, Kehida–Fövenyesről, Vörsről).¹²

Karoling-kor

A Nagy Károly (771–814) uralma alatt európai nagyhatalommá vált Karoling birodalom a 9. század elejétől meghatározó politikai és kulturális tényezővé vált a Kárpát-medence népei számára is. Az avar kaganátus a Tiszántúlra szorult vissza és teljesen elszigetelődött, passzív szemlélőjévé vált az eseményeknek. A Dunántúl a keleti frank birodalom határprovinciája lett – római mintájára *Pannonia* néven –, amit később más provinciákkal együtt (a Felső-Dunavölgyi *Avaria*, *Scлавinia* tartományokkal együtt) gyakran *Oriens, plaga orientalis* (=keleti terület) összefoglaló néven is emlegetnek.

Az avar kaganátus romjain a század első felében egy sor kis feje-

delemség jött létre, a Morva folyónál Mojmir, majd utódai, Rasztisláv és Szvatopluk, a Dráva-Száva közén *Siscia* (Siszek) központtal Ljudevit, majd Ratimar, végül Braszlav, a Krajna területén (a Mura-Kulpa vidékén) Salacho dux regnált. 840 táján telepedett le a Zala folyó egy mocsaras berkében, Zalavár-Várszigeten Pribina és fia, Kocel, akiket Mojmir majd egy évtizeddel korábban űzött el nyitrai székhelyű fejedelemségükből. Pribina ekkor Ratbodhoz, az *Oriens praefectus*ához (helytartójához) menekült, aki előbb Német Lajos császárhoz küldte hűségesküt tenni, majd a Treisma folyóban (Traismauer mellett) megkereszteltette. Pribina hamarosan összekülönbözött hűbérurával, s előbb a Száva menti bolgárokhoz, majd Ratimarhoz menekült, ahonnan Salacho fogadta be, s járt közbe azért, hogy Ratbod újra kegyeibe fogadja Pribinát. A megbékélés annyira sikerült, hogy utóbb Ratbod kifejezett kérésére Német Lajos előbb hűbérbe, majd örök birtokul adta Pribinának Alsó-Pannóniának egy részét a Zala folyó környékén. Pribina Zalavár-Várszigeten egy erődített központot épített ki, szolgálónépeket gyűjtött a közelebbi és távolabbi környékről és „elkezdett terjeszkedni ezen a földön.” Pribina mind *Mosaburgban* (Zalavár-Várszigeten), mind vidéki birtokain sorra építtette a templomokat, melyeket a salzburgi érsek szentelt fel. Német Lajos király oldalán, egy morvák elleni csatában vesztette életét 861-ben.

Pribina utóda, fia Kocel lett, aki folytatta apja kiegyensúlyozott politikáját, maga is szorgalmas templomépítő volt. Ezt a folyamatot törte meg Konstantin (Cyrill) és Metód, a Bizáncból származó két térítő pap, akik 866-ban Morvaországból tanítványaik kíséretében érkeztek Kocel mosaburgi udvarába. A térítő papok nagy hatást gyakoroltak Kocelra, aki 50 tanítványt adott melléjük és maga is megtanulta a szláv írást. Hathatósan járt el I. Miklós, majd II. Adorján pápánál, hogy Metód Pannonia (és Morvaország) érseke kinevezést nyerje el. A világi urak azonban ekkor még hatalmasabbak voltak Szent Péter örökösénél. Metódot perbe fogták és börtönbe vetették, mert féltették saját kiváltságait, s (joggal) tartottak attól, hogy a csak Rómától függő, önálló egyházzal rendelkező mosaburgi grófság és a morva fejedelemség maga is függetlenné válik a keleti frank birodalomtól. A több évig tartó vita végül kompromisszummal zárult (forchheimi béke 874). Metód Morvaország püspöke maradt, de mellette Nyitra székhellyel

egy Wiching nevű püspök is működni kezdett, Pannonia és Mosaburg pedig visszatért a salzburgi érsekség kebelébe. Az eseményeket csak néhány évvel élte túl Kocel, a 870-es évek második felében meghalt.

Mosaburg jelentősége Kocel halála után aláhanyatlott, a grófságot valószínűleg a keleti frank uralkodó gyakran változó személyű megbízottjai irányították. Közülük név szerint csak a század végéről ismerünk egyet, Braszlav duxot, akire Arnulf császár 896-ban, amikor Rómába indult megkoronáztatni magát, Mosaburgot rábízta.¹³

A magyar honfoglalás kora

Braszlav dux, a szlavóniai szlávok fejedelme a 9. század végi kárpát-medencei eseményeknek egyik kulcsfigurája volt. 892-ben Arnulf oldalán és a magyarokkal szövetségbe vett részt a morvák elleni pusztító háborúban, s ő bírta rá a dunai bolgárokat is arra, hogy ne adjanak el a morváknak sőt. 899-ben pedig, amikor Arnulf (Berengár itáliai király ellenében) újra a magyarok segítségét kérte, ő kalauzolta a magyarokat Pannonián át Itália felé. A magyarok olasz földön tartózkodásuk ideje alatt jutott el hozzájuk Arnulf halálhíre. Így már nem kötötte kezüket a Pannoniától védő szerződés, a Pó vidéket feldúló magyar sereg ezért visszaútja során, 900-ban elfoglalta azt. Ekkor kerülhetett – valószínűleg csak képletesen – Mosaburg/Zalavár is magyar uralom alá. A régészeti leletek tanúsága szerint a Zala völgyét csak a 10. század második felében szállták meg a magyarok, bár akkor is csak néhány stratégiai pontját (Bezeréd, Zalaszentgrót, Zalavár–községi temető). A kalandozások idején kevés figyelmet fordítottak a nyugati végekre, a zalavári településkonglomerátum lakosai zavartalanul éltek tovább Karoling-kori településeiken, csak a nemesi réteg költözhetett nyugatra, a keleti frank birodalom védettebb tájaira, Karintiába és Salzburg, Regensburg környékére. Minden valószínűség szerint Zala megye nagy része a 10. században lakatlan határsávként működött, s csak az Árpád-kortól kezdve népesedett be.

Célok, feladatok

A kevés ismert adat alapján is úgy látszik, hogy a Kerka völgye a római kor idején sűrűn lakott volt, és a két városias település, *Salla* és

Halicanum között, a Borostyánút mentén falusi települések és villagazdaságok szoros hálója borította a tájat. A jövő kutatásainak egyik legnagyobb eredménye Halicanum pontos lokalizálása, kiterjedésének és jelentőségének tisztázása lenne. Ugyancsak fontos feladat, hogy pontosabb ismereteket szerezzünk a helyi lakosság és a – főleg Észak-Itáliából – ide települt népesség arányáról, egymáshoz való viszonyáról, kulturális kapcsolatairól.

A népvándorlás korától kezdve a lakosság rohamosan fogyni kezdett, s nemcsak az előkelőbbek, de a szegényebbek is békésebb tájakra, Dalmácia, Észak-Itália és a Mura mentén az Alpok védett folyóvölgyeibe húzódhattak. A hunokat követő különböző germán népek valószínűleg csak átvonultak, de nem szálltak meg ezen a tájon; a Borostyánút többé már nem a kereskedelem, hanem a hadjáratok útvonalává vált, melytől minél távolabb igyekezett tartani magát a maradék lakosság. Az avar korban azután a már amúgy is elnéptelenedett vidéket mestersegesen is lakatlanul tartották: itt húzódott keresztül a nomád módra kialakított gyeptű, a nyugati határ. Ebbe a határsávba tartozott a délről közvetlenül szomszédos Prekmurje területe is.

Kérdés, hozott-e valami változást a Karoling-kor. Az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai ugyanis már kiderítették, hogy Mosaburg/Zalavár tágabb környéke, a Zala völgye, a dél-zalai síkság és a Szévíz-Principális völgye Pribina és Kocel grófságának vonzáskörzetébe tartozott, lakosai a mosaburgi székhely nyújtotta gazdasági, előnyöket élvezték. A Kerka völgyétől nyugatra, Graz vidéke ugyancsak lakott volt, ezt a vidéket azonban már a karantán szlávok népesítették be. Utóbbiak régészeti kultúrája (az. ún. Köttlach-kultúra) számos vonásban eltért a Mosaburg/Zalavár központból kisugárzó anyagi műveltségtől. Kérdés, sikerül-e a Kerka völgyében olyan régészeti lelőhelyre bukkanni, melynek segítségével e két műveltség elterjedési határa konkrétan is meghatározhatóvá válik, vagy pedig az az elképzelés igazolódik be, hogy ez a vidék a Karoling-korban is lakatlan határsávként működött.

A régészeti kutatás feladata lehetne, hogy megtalálja azokat az objektumokat, melyek a határ őrzését segíthették akár az avar korban, akár a honfoglalás korában. Ebben a vonatkozásban azonban valószínűleg kevés sikerre lehet számítani, hiszen a sűrű erdők, nehezen járható mocsarak elég természetes védelmet nyújthattak. Szerencsés eset-

ben azonban megtalálhatjuk az ellenőrző pontokhoz kapcsolódó telepek és temetők maradványait.

Jegyzetek:

- ¹ A történeti háttérhez ld. Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Budapest 1975; Mócsy András – Fitz Jenő (szerk.): Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest 1990; A tájegység római koráról összefoglalóan: Horváth László: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. in: Béli József, Rózsa Miklós, Rózsáné Lendvai Anna (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa 1994. 114–129; a délről szomszédos Prekmurje római településtörténetéhez: Irena Šavel: Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XX (Prekmurje). Ljubljana 1991. 30–31.
- ² Mócsy András: Zala megye római kori köemlékeiről. Zalai Gyűjtemény 6 (1976) 21. (továbbiakban: Mócsy 1976)
- ³ László Barkóczy – András Mócsy: Die römischen Inschriften Ungarns 2. Budapest 1975. 20, Nr. 285 (továbbiakban: RIU 2);. Mócsy 1976. 25–26.
- ⁴ RIU 2 22, Nr. 288; Mócsy 1976. 27.
- ⁵ Irena Horvat-Šavel: Sondiranje rimske ceste od Kota do Dolge Vasi (Die Sondierung der Römerstraße von Kot bis Dolga Vas). Arheološki Vestnik Ljubljana 36 (1985) 163–177.
- ⁶ Bilkei Irén: Római edényfeliratok a nagykanizsai Thúry György múzeumban. Zalai Gyűjtemény 21 (1984–1985) 10, Nr. 75.
- ⁷ Sági Károly: Császárkori tumulusok Pannoniában. Archaeologiai Értesítő 70 (1943) 124. (56. lelőhely)
- ⁸ Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. Zalai Gyűjtemény 14 (1979) 99. Ugyanott Dél-Zala összes római kori lelőhelyének katalógusa (97–99) és térképe (19. kép)
- ⁹ B. Sey Katalin: Néhány III. századi éremlelet értékelése és ennek problémái. Numizmatikai Közlemények 70–71 (1972) 4.
- ¹⁰ H(uszár) L(ajos): A Magyar Történeti Múzeum Éremtárában feldolgozott éremleletek. Numizmatikai Közlemények 48–49 (1949–1950) 58.
- ¹¹ Részletesebben ld. Szőke Béla Miklós: A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. in: Béli József, Rózsa Miklós, Rózsáné Lendvai Anna (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa 1994. 145–153 (továbbiakban: Szőke 1994).
- ¹² Szőke 1994. 153–168.
- ¹³ Szőke 1994. 168–193.

Vándor László:

Csesztreg és környékének középkori történeti topográfiája

(A Felső-Kerka-völgy zalai szakasza)

A Kerka felső, középső folyásának térségében fekvő Csesztreg és vidékének középkori régészeti topográfiáját még csak most kezdjük megismerni. A most induló Kerka völgyi kutatássorozatnak kell választ adni arra a kérdésre, hogy a magyar honfoglalást követően a gyeplő, illetve az előtte fekvő lakatlan – alig lakott gyeplővel térségében mikor telepedett le a magyarság, a települések kapcsolódtak-e bármilyen itt talált előzményhez, volt-e valamilyen folyamatosság a települések életében? Mielőtt a terepbejárások megindulnának, szükség van a térségre vonatkozó írott forrásanyag áttekintésére. Ezen dolgozatban röviden összefoglaljuk a Kerka völgyre vonatkozó írásos ismereteinket a vasi megyehatártól Lentiig, és megkíséreljük lokalizálni a terület elpusztult falvait, valamint foglalkozunk a középkori Csesztreg kialakulásával, annak topográfiájával. Igyekszünk választ adni mindazokra a topográfiai kérdésekre, amelyekre a források alapján tudunk, és jelezzük azokat a problémákat, melyekre a régészeti topográfiától várjuk a választ.

I. Gyeplő és őrei a forrásokban

Holub József 1929-ben kiadott nagy munkájában határozta meg Zala megye nyugati felében azt a vonalat, ameddig I.(Szent) László koráig az egyházi és a megyei közigazgatás kiterjedt.¹ Ez a vonal a g y e p ű vel, a magyarság határvédelmi rendszerével volt azonos. A megye nyugati széle, a Kerka–Lendva folyók vidéke és a Muraköz ekkor még gyeplővidék volt. Őseink széles lakatlan sávval választották el szállásaikat a szomszéd népektől. Ezt a váratlan támadás ellen jó védelmet nyújtó rendszert korábbi lakóhelyeikhez hasonlóan az új hazában is alkalmazták. Az országok közötti, lakatlan, vagy csak gyér lakosságú zónát, amelynek legnagyobb részét járhatatlan erdőség vagy mocsaras terület tette ki, g y e p ű e l v é nek nevezték. A gyeplőt végig erre rendelt határőrök őrizték, akiket ő r ö k n e k, latin nyelvi

okleveleinkben speculatores-oknak neveztek. Ezek között igen gyakran találunk a magyarsághoz csatlakozott keleti török nyelvű népelemeket, a mi tájékunkon főleg besenyőket.

Holub József kiindulópontja a gyeplínia meghatározásakor az volt, hogy megyénk „egész délnyugati részét úgyszólván két hatalmas uradalom: a Muraköz és a Hahót nembeli Bánfiak óriási birtokai, amelyek a megye egész délnyugati sarkát elfoglalják a vas megyei határ mellett Csesztregig, majd Nemtin (Lentin) át a Mura melletti Szemenyéig, s innen a Mura mellett a vasi határig.” Mivel úgy vélte, hogy ilyen hatalmas birtoktestek kialakulása a már megszállott területeken lehetetlen, létrejöttük csak úgy történhetett, „Hogy e részek az első határon, a gyeplínián túl feküdtek már s a határok kitolásakor mint királyi birtokok az uralkodó rendelkezésére álltak, akik így hatalmas területeket adományozhattak el itt.” Véleménye szerint a területek betelepítését is jórészt már az új birtokosok végezték.²

Ugyancsak ő volt az, aki megállapította, hogy a két nagy uradalom határvonala nagyjából egybeesik a veszprémi és a zágrábi püspökség határvonalával. Ez a határ Letenyétől kiindulva északkelet felé vonul Magyarszerdahelyig, itt északnyugatra fordul és Börzöncén, Szentpéterföldén, Hernyéken, Zalabaksán át a Kerka vizéhez ért s e mellett vonul Csesztregen át Ramocsáig, a vasi határig. Vagyis az e választóvonalról nyugatra eső területeket a gyeplíniát, a 11. század végén csatolták az akkor alapított zágrábi püspökséghez.³

Az újabb szakirodalom ezeket a véleményeket jórészt megerősíti. Kristó Gyula szerint is a zágrábi püspökséget Szent László alapította, vita csupán abban lehet, hogy ez 1090–1095 között mikor történt.⁴ Teljesen egyetértve Holub Józseffel megállapítja, hogy a 11. század végét követően terjedt ki a megyei igazgatás ezekre az előbbieken tárgyalt területekre.⁵ Láthattuk tehát, hogy az addig a Göcseji dombvidék belsejében húzódó kikövetkeztethető határvonal (korai település határ) Zalabaksánál kilép a dombok közül és a Kerka mellett folytatódik a megyehatárig. Vizsgáljuk meg, hogy milyen egyéb adatok támasztják alá a gyeplíniát. Itt elsősorban a gyeplínián élő határrövid (speculatores) nyomait keressük.

Adataink ugyan a gyeplíniát megszünetése után jó másfél századdal későbbiek, de bizonyítják, hogy ezen a vidéken még ekkor is meg-

találjuk az örök írásos nyomait.

1257-ben hallunk először a Kerka menti zalai örökről.⁶

1275-ben IV. László Buza fia Márton zalai őrt – aki V. István jegyzője volt Benedek alkancellár mellett – atyjával és testvéreivel együtt kiveszi az örök közül és nemesei közé emeli. Őt ekealjnnyi földet elkülönít számára az örök földjéből, mely a határjárás szerint a Velemér folyó mellett terül el Kebele és Csesztreg, továbbá Benedek mester Karka nevű földje mellett, közel Óriszentgyörgyvölgyéhez.⁷ Az örököt a zalai Kerka vidéken utoljára 1334-ben említik Hétkutas és Csesztreg mellett.⁸ Az örök nyomait még megtalálhatjuk Reznek vidékén is, ahol IV. László az őreinek Fényesfalva nevű földjét a Csabi nemzetség tagjainak adományozta, amely adományt 1292-ben III. András megerősített. Ez a település itt feküdt, a Kebele vize mellett.⁹ Ezen kívül a már említett Őri-Szentgyörgyvölgy neve az, amely az örökre utal ezen a vidéken.¹⁰ Szentgyörgyvölgy eredeti neve a templom megépülése előtt egyszerűen csak Őr lehetett, amelyre egy 1335-ös adatunk utal, amikor a szomszédos Kólgváron folyó per kapcsán a megye hatósága a pereskedő Egyedet őri nemesnek (nobilis de Our) nevezi.¹¹ Az örök emlékének tarthatjuk, hogy 1408-ban a Kerka bal partján Medesen, a Sárd nevű birtok határa mellett említenek egy Lövő nevű helyet.¹²

Nem tudjuk, és adatok hiányában nem is foglalkozhatunk azzal, hogy a zalai örök és a szomszédos vasi örvidék kései (12–13. századi) viszonyával foglalkozzunk, de tudjuk, hogy az Őrség határvédő szerepe sokkal tovább megmaradt, mint a zalaié. Erre azon kívül, amire magából a vidék megnevezéséből is következtethetünk, idézhetjük V. István 1270-es oklevelét, amelyben a király elrendeli, hogy a monyoródsi örök, mint addig is, tovább őrizzék a határokat Zala vármegye határaitól kezdve a Lug nevű helyig.¹³

II. A terület megtelepülése a gypűvidék megszűnése után a történeti adatok tükrében

Miután áttekintettük a gypűre és az örökre vonatkozó forrásainkat, Holub József azon megállapításával kell foglalkoznunk, miszerint ezt a vidéket annak a király általi eladományozása után az új birtokok telepítették be.¹⁴ Holub ezen feltevését az almádi monostornak II.

István korából – 1121 – fennmaradt alapítólevele erősíti, amely a két Páka határait leírva említi a *L i m p a* (Lendva) folyót.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy hatalmas betelepítetlen területek húzódtak a Kerka völgy térségében.

Először a konkrét történeti adatokkal foglalkozunk Csesztreg és a környező települések első ismert említése és birtokosai kapcsán. Csesztreg Hétkutassal és Szentersébettel alkotott egy nagy – az alsólendvai várhoz tartozó – birtoktestet, amit abból a tényből tudunk, hogy I. Károly király ezek határait együtt járatta meg, és erősítette meg birtokaiban tulajdonosát, a Hahót-Buzád nemzetségbeli István fia Miklóst.¹⁶ Mivel az ezen eseményt közlő oklevél a térséget együttesen kezelő legkorábbi forrásunk, természetes módon a terület korai topográfiajának tárgyalásánál ennek alapján indulunk el.

C s e s z t r e g et 1275-ben említi először oklevél, és már ekkor mint a Hahót-Buzád nemzetségből való Hahót mester birtokát.¹⁷ Sajnos a település esetében arról, hogy ősi, avagy szerzett birtokról van szó, nem tesz említést a több falunál ezen tényt ismertető 1334-es határjáró oklevél. Csesztreg falu (villa) ebből kitűnően az alsólendvai vár (castrum Lyndwa) tartozéka.¹⁸ Bizonyos azonban, hogy ezt a tényt ekkor még nem a teljes falura kellett érteni, hiszen egyéb forrásokból tudjuk, hogy másoknak is voltak itt birtokai. Ezeket a földeket aztán fokozatosan megszerzik a lendvai vár urai. Így csere útján 1335-ben Csépán fia Mokó itteni ősi birtoka felét, mivel másik fele már korábban a birtokukba jutott.¹⁹ A cseréhez hozzájárulásukat adták más csesztregi nemesek. Az említett Mokó, vagy Makó 1353-ban is Csesztregi előnévvel szerepel.²⁰ *H é t k u t a s* volt Csesztreg északi szomszédja, amely a már említett 1334-es oklevélben tűnik fel először, mint szintén Alsólendva várának tartozéka, a Hahót-Buzád nemzetség birtoka. Ekkor az is kiderül, hogy nem ősi, hanem adományos birtok.²¹

Ez az érdekes birtok tulajdonképpen, mint már az első adataiból kitűnik, egy hét településből álló falucsoport volt, amely az alábbi településekből állt: *K u t a s* (Kutus- ma Kerkakutas) volt a központi, a legnagyobb település. A 14. század végén 2,5–3-szor nagyobb a körülvette fekvő falvaknál.²² 1469-ben vámhely, ekkor mezővárosnak (oppidum) nevezik.²³ Ez az egyetlen adat erről a státuszáról, úgy tűnik kiváltságát a település nem tudta megőrizni. Kutastól északnyugatra ta-

láljuk S z a t a f a l v á t (Zatafalva – a középkorban két Szatta volt, ma Vas megyében van az egyik a zalai határon, de a zalai oldalon a földrajzi nevekben megtaláljuk Pusztaszattát, valószínűleg ez volt Kutasban), ettől délre van N é m e t k u t a s vagy Németfalva (ma Kerkafalva része) és P é n t e k f a l v a (Ma Kerkafalva része), északon már a Zala közelében fekszik C s ö d e, délen pedig Ú j f a l u (ma Csesztreghez tartozó Kerkaújfalu) és M i h o n (Myhou- elpusztult település a Cupi patak keleti partján ma Csesztreg határában) melynek nevét a Mihomi erdő őrizte meg.

Hogy Kutas tulajdonképpen egy nagyobb terület megkülönböztető neve volt, amely a Zala és a Kerka folyók között feküdt, nyugaton a vasi megyehatár, keleten a ősi római útvonal által határolva, bizonyítja egy, a későbbiekben majd idézendő adat, hogy Szentpétert (ma Zalalövő határában Pusztaszentpéter) is – amely Csöde és Kutas között van, s melyet kisebb nemesek valószínűleg örök leszármazottai bírtak –, mint Kutasban lévő határoztak meg. A Hétkutas elnevezés csak a vidéken belül a Bánfiak kezében lévő hét falu összefoglaló neve volt.

A következő település Csesztregtől észak-északnyugatra a középkorban S z e n t e r z s é b e t (ma Alsó- és Felsőszenterzsébet), amelyet szintén mint az 1334-es határjáró oklevélben István fia Miklós mester ősi birtokait említik.²⁴ A Hahót nemzetség ezen egy tömbben szereplő birtokainak szomszédjai szinte mind felmerülnek ebben az oklevélben.

C z u p (ma Cup, Zalabaksához tartozik) Csesztreg egyik keleti szomszédja, köztük a Cupi patak volt a határ. Ekkor itteni nemesek birtokaként említik (nobilibus de Czup).²⁵ A későbbiekben is egyetlen nemesek lakták, a Czupi, a Csonka, a Dezső, a Lóránt és a Móricz családok.²⁶

Ott, ahol ma Csesztreg Zalabaksával határos, bizonyos Csepán fiainak (filiis Chepani) földjei voltak a szomszédok. Ezen a területen alakult ki G y ő r g y f a l v a (ma Zalabaksához tartozó Győrfa), amelynek nemes lakói először 1426-ból ismertek.²⁷ Magával B a k s a f a l v á v a l (a mai Zalabaksa) a 14. század első felében Csesztreg nem volt közvetlenül határos, a falu 1341-ben tűnik fel a forrásokban, mint a Reznekiek birtoka.²⁸

A következő szomszéd délen a ma már nem létező H a l a s t ó

nevű falu volt, amely Csesztreg és Reznek között feküdt.²⁹ Az 1334-es határjárás itt említi a Rezneki erdőt és azt a nagy utat, amely Csesztregről Herbold falujába visz. Ez a Herbold a Csabi nemzetség feje, aki Reznen lakott.³⁰ 1349-ben mint a Kolgyárról Vasvárra menő út melletti települést említik, és ekkor Márk fia János birtoka.³¹ A későbbiekben a Halastói családról és halastói nemesekről, mint itteni birtokosokról tudunk.³² Nem tartjuk kizártnak, hogy ez a falu esetleg a mai B a g l a d dal vehető azonosnak. Bagladot ugyanis a középkori forrásaink nem említik, nem találjuk sem Holub, sem Csánki munkájában. Az első általam ismert adat a falu létezéséről 1528-ból származik.³³ Azon túl, hogy a határleírás alapján Halastó Baglad környékén keresendő, itt található az ún. Halastói híd is Nemesnép felé.

N e m e s n é p f a l v a (ma Nemesnép), Csesztreg délnyugati határos szomszédja. 1334-ben nem találkozunk vele ilyen néven a határok leírásakor. E tájon különböző birtokokat (Bodolo fiai, Gosztolai Pant fiai) sorolnak, melyek közül valamelyikkel azonosnak vehető. Ez az egyetlen kisnemesek lakta falu nagyon későn szerepel először. 1407-ben nemesi névben fordul elő.³⁴ A későbbiekben a falu részekre szakad, 1441-ben Nemesnépfalva és Felsőnemesnépfalva,³⁵ 1493-ban pedig Alsónemesnépfalva is szerepel.³⁶

A következő környékbeli hely nyugat-északnyugat felé K a r k a (Kerka), amely mint ilyen nevű föld először 1275-ben szerepel egy határjárásban Csesztreg szomszédságában, Benedek mester – alkancellár – birtokaként.³⁷ 1285-ben a Reznekiek veszik meg a magukat szőlőcsemetéknek mondó Csekud fia Mártontól és társaitól a Kerka mellett fekvő Karaka nevű földjüket.³⁸ 1334-ben Csesztreg határjárásában Karka falu (villa) a Kerka bal partján feküdt Szenterszébet és Metnek mellett.³⁹ Nagy út vezetett innen Szenterszébetre és Szentmártonba, amelynek alapján helyének azonosítására jó esély van.

Az elpusztult M e t n e k falut (nevét Nagymétnek pusztája őrizte meg Szentgyörgyvölgytől északra) szintén az 1334 évi határjárásban említik az innen Szenterszébetre vezető úttal kapcsolatban.⁴⁰ A későbbiekben mint Bánfi birtok tűnik fel.⁴¹ A Felső-Kerka völgy eddig nem említett falvai közül R a m o c s a megjelenésekor a Hahót-Buzád nembeli Bánfiak birtoka, akik azonban 1378-ban a Szentbenedekieknek és a Gyüre nembeli Henczel fiainak engedték át.⁴² D o b r a f ö l d e

(ma Magyarföld) neve nem szerepel Holub történeti földrajzában. Pedig minden valószínűség szerint középkori település, szlávos hangzású neve ezt sejteti. Talán névváltozás történt itt is, mint sok esetben, reméljük lehetséges lesz megtalálni majd a rá vonatkozó adatokat. Elhelyezkedése más lehetőséget is felvet. Azon a tájon fekszik, ahol a nem talált Karka falut keressük.⁴³

Az ismertetést Hétkutast északról és keletről határoló falvakkal folytatva:

S z e n t m á r t o n elpusztult falu (Csöde határában, attól nyugatra) 1334-ben a Karkáról ide vezető nagy út kapcsán tűnik fel.⁴⁴ 1342-ben Csöde szomszédságában szerepel.⁴⁵ A később Salamonváriának nevezett család birtokában volt.⁴⁶ Első szereplései idején a családnak nevet adó Vörös Salamon fia Kopasz birtokolt itt.

S z e n t p é t e r (ma Pusztaszentpéter Zalalövő határában) 1310-ben jelenik meg, mint Szent Péter faluja Kutásban.⁴⁷ A későbbiekben Kutasiszentpéternek is nevezték, nemesek birtoka volt, akik Csödefölde nevű birtokukat 1342-ben eladták Lendvai Miklós zalai ispánnak.⁴⁸ **I r s a** (Jarsa) ma Zalalövőhöz tartozó település. Már 1264-ben, majd 1265-ben megjelenik,⁴⁹ ekkor teljes egészében a zalai vár birtoka. Az itt lakó várszolgák közül Tynch fiait V. István a nemesek közé emelte földjükkel együtt.⁵⁰ **M i h n y e** (Myhne – ma már nem létező falu), amikor a határjáró oklevélben szerepel, Miklós mesternek mint adományos birtoka tűnik fel. Szentpéterrel és Irsával volt határos.⁵¹ A későbbiekben a kutasi villicatusba sorolják fel.⁵² Pontosán még nem tudtuk azonosítani, talán a Kerkakutas határában a falutól északkeletre fekvő Mihes helynév körül keresendő.

K o z m a d a m j á n (ma Kozmadombja) mint Kozma és Damján mártírok falva szerepel a határjárásban az ide vezető úttal kapcsolatban.⁵³ A 14. század végén Kutasi János fia Káloz birtokában van.⁵⁴

I l v á g y (Ilwagh, ma már e néven nem létező település Kálócfa határában), 1264-ben említik először egy ide vezető út kapcsán.⁵⁵ 1334-ben Mihonnal és Cuppal határos faluként írja le a határjárás.⁵⁶ A későbbiekben úgy tűnik, több kisebb birtokos kezén van.⁵⁷ 1433-ban Ilvágyot másnéven Kálozfalvát írják, ahol Szent Miklós tiszteletére állt templom, tehát szorosan e mellett volt.⁵⁸ A topográfiai adatokat vizs-

gálva valószínű, hogy a mai Kálócfába olvadt be, eredetileg a Turdi patak keleti oldalán volt Kálócfá, a nyugatin Ilvagy.

K á l o z f a l v a (ma Kálócfá) neve utalhat arra, hogy besenyő kálizok laktak itt, de valószínűbb, hogy birtokosa után kapta a nevét, aki besenyő eredetű volt. A 13. század végén valóban kimutatható itt egy ilyen nevű birtokos, akitől az itt birtokló Kutasiak származnak.⁵⁹ Északkelet–Kelet felé haladva találjuk P ó r s z o m b a t o t, amely nagyon későn, 1425-ben szerepel először, mint a Marcaliak birtoka.⁶⁰ 1456-ban Szombathelynek nevezik.⁶¹ Ha ez az utóbbi a valódi neve, akkor nagyon korai település, vásároshely is lehetne, de sajnos e korai létét nem tudjuk igazolni.

A következő egykori helység M e d ö s (ma Pórszombat határában) nevű, ma már nem létező falu, melynek nevét Medes néven erdő, hegy és patak is őrzi. Ez is nagyon későn, 1408-ban jelenik meg, mint az isabori Lackfiak birtoka.⁶² Tárgyalt területünk délkeleti sarkában állt hajdan a ma már nem létező S z e n t a n d r á s (ma Zalabaksa határában) falu, amely eredetileg a Bagodi családé volt. Mikor a király több más faluval együtt elkobozta a Bagodiaktól várukat (tornyukat) és a Csabi nembelieknek adta, akkor a két nemzetség között egyezség született. Eszerint a bagodi torony visszaadása fejében a Bagodiak más birtokokkal együtt 1287-ben Szentandrászt a Csabiaknak adták.⁶³ Délen B a r a b á s (Barlabás – ma Kerkabarabás) a Csabi nembeli Rezniek birtokaként jelenik meg 1333-ban.⁶⁴ A Bagladtól délre fekvő R e z n e k (mai nevén Resznek), a térség másik nagy – Csesztreg és Lenti közti – uradalmának központja volt. Birtokosai a várjobbágy eredetű Csabi nemzetség tagjai, akik már 1282-ben előnévként a Rezneki nevet használják.⁶⁵ Valószínűleg már ekkor állt az itteni várak, amelyet 1326 előtt Harkályi Vörös Salamon elpusztított.⁶⁶

Szót kell még ejteni egy Csesztregtől délnyugatra található, a rezneki uradalomhoz tartozó birtoktestről, amely Kutashoz hasonlóan több (4 vagy 5) falut foglalt magába.

Ennek a területnek F e v e n y e s f ö l d e volt a neve, Resznek és Kebele (Kobilje) között feküdt, mint ez egy 1342-es oklevélből kitűnik.⁶⁷ Eredetileg királyi örök, speculatorok birtoka, amelyet IV. László a Reznieknek adományozott.⁶⁸ 1360-ban Lékfalva, Jakabfijánosfalva és Pósfalva azok a birtokok, amelyeket a Rezniek szel-

rint Fényesföldnek neveznek. Ugyanezen évben egy másik oklevél is e határok közt fekvőnek mondja a nevezett falvakat.⁶⁹ 1419-ben Pocmanlaka is mint itt álló település szerepel.⁷⁰ 1419-ben Fenyvesföld külön is, illetve Jakabfajánosfalva másik neveként is feltűnik ugyanazon oklevélben.⁷¹

A felsorolt falvak közül Jakabfajánosfalva az egyetlen ma is álló település L e n d v a j a k a b f á v a l azonosítható. Lékfa ettől nyugatra feküdt Resznek felé, a helynevekben megőrződött. A többi helynek még nem akadunk nyomára.

A Szentgyörgyvölgy és Csesztreg között ma is meglévő települések közül M á r o k f ö l d (Márkfölde) 1344-ben tűnik fel, amikor a Reznekiek azt állítják, hogy az ő birtokuk volt, amelyből őket kiforgatták.⁷² Úgy látszik ez nem egészen így volt, mert 1351-ben kiderül, hogy a falu Buza fia Márké, akinek magvaszakadtával Hahót nembeli Miklós bán kapja a királytól, tehát Bánfi birtok lesz,⁷³ és az is marad az egész középkorban.

K ó l g y á r (ma Kógyár – Szentgyörgyvölgy része) első említése szintén az 1334 évi határjárás, de egy év múlva már újabb adatunk van, miszerint Egyed őri (Our)nemes pereskedik a Reznekiekkel e birtok tárgyában.⁷⁴ A későbbiekben a Kolgyári család birtoka ez a falu.⁷⁵

Mint már korábban említettük, hogy valószínűleg az itt feltűnő Ó r falunév S z e n t g y ö r g y v ö l g y – vagy ahogy gyakran emlegetik Óriszentgyörgyvölgy – legkorábbi neve. Mint láttuk, a Reznekiek próbálnak itt terjeszkedni,⁷⁶ de sikertelenül, mert a település végig a kisnemesek birtokában marad.⁷⁷ A település számos apró részre, „szegekre” tagozódott, melyek nevüket az ott birtokló nemesi familiától kapták.⁷⁸

F a r k a s i (ma Alsó- és Felsőfarkasi néven Szentgyörgyvölgy része) nagyon későn, 1457-ben szerepel először oklevélben. Valószínűleg nem azonos az 1222-ben Hahót birtokként jelentkező, egyelőre azonosíthatatlan Farkasfalvával.⁷⁹

C s é p l a k (ma e néven Szentgyörgyvölgy része) 1358-ban szerepel először.⁸⁰ Holub szerint eredetileg Vas megyei község Széplak néven, és 1368-as az első említése.⁸¹ Ismerünk ilyen előnevű nemes is, de birtokosai a Csabi nemzetség tagjai.⁸²

A s s z o n y f a l v a (Szentén Szentgyörgyvölgy része) kö-

zépkorinak ható neve ellenére nem szerepel a forrásokban. A hasonló nevű Vas megyei településekkel sem lehet azonosítani.

Összefoglalva az eddigieket, a tárgyalt térség területén, mint láthattuk, két nagyobb birtoktest létezett, ezeket a Hahót nemzetségből származó Bánfiak és a Csabi nemzetségből származó családok uralták.

A Bánfiak a Hahót-Buzád nemzetség Hahót ágából származtak. A német eredetű nemzetség őse III. István szolgálatában jött az országba 1163-ban. Ez a Hahót (Hahold, Hoholt) a királynak a trónja visszaszerzése érdekében tett szolgálataiért – a Bizánc által támogatott ellenkirályokkal szemben – kapta hatalmas kiterjedésű zalai birtokait. A Hahót ág főbb birtokai a Lendva, Kerka folyók és a szomszédos patakok völgyeiben voltak. Sajnos az adományozásról nem maradt fenn oklevél, a nemzetség környékbeli birtoklásáról terjeszkedésük kapcsán – Alsólendva környékén – 1192-ből van az első említés.⁸³ A 14. században Károly Róbertnek tett szolgálataikért újabb nagy adományokat kaptak ezen a vidéken, és jelentős birtokvásárlásaik is voltak. Ezekhez, az így kialakított nagyobb birtoktestekhez tartozott 1334–35-ben Csesztreg vidéke – Hétkutas, Szenterszébet – is. A néhány évvel később (1343) megszerzett Lenti várral és uradalmával a Bánfiak az egész Kerka völgy vitathatatlan uraivá váltak.⁸⁴

A térség másik jelentős birtokosa a várjobbágy eredetű Csabi nemzetség, amelynek birtoklására a Kerkán túli vidéken 1264 előtről van adatunk. A Reznek körül kialakuló birtoktestet még a 13. században jelentősen gyarapították a Bagodiaktól szerzett birtokokkal. Az általuk birtokolt terület a Baksa melletti Szentandrástól Cséplakig húzódott, mintegy elválasztotta egymástól a Bánfiak Csesztreg és Lenti vidéki birtokait. Birtokaik központjában, Reznenen várat is építettek, amely a 14. század elején már állt.⁸⁵ Uradalmuk nagy részét 1403-ban hűtlenség folytán elvesztették, és azt az Egerváriak kapták meg.⁸⁶

Viszonylag jelentős a kisnemesi falvak száma, amelyek lakóiban joggal sejtjük a hajdani örök leszármazottait. Annak ellenére, hogy a terjeszkedő nagybirtok elég sok kisebb települést olvasztott magába, legalább nyolc faluban találunk döntően kisnemeseket.

Ha az oklevelekben való megjelenés alapján sorakoztatjuk fel a tárgyalt falvakat, a következő sorrendet kapjuk:

13. században említik: 15%

1. Ilvagy 1264.
2. Irsa 1264.
3. Csesztreg 1275.
4. Szentandrás 1278 előtt
5. Resznek (Reznek) 1282.
6. Fevenyes v. Fényesfölde 1292 előtt

14. század első felében említik: 50%

7. Szentpéter 1310.
8. Szentgyörgyvölgy 1326.
9. Barabás 1333.
10. Szentmárton 1334.
11. Csöde 1334.
12. Szatta 1334.
13. Németfalu (Németkutas) 1334.
14. Péntekfalu 1334.
15. Kutas 1334.
16. Újfalu 1334.
17. Mihon (Mihó) 1334.
18. Cup 1334.
19. Metnek 1334.
20. Karka 1334.
21. Szenterzsébet 1334.
22. Kozmadamján 1334.
23. Halastó 1334.
24. Kógyár (Kolgyár) 1335.
25. Baksafalva 1341.
26. Pósfalva 1341.

A 14. század második felében említik: 12,5%

27. Cséplak 1358.
28. Lék, vagy Légfalva 1360.
29. Jakabfajánosfalva 1360.
30. Kálócfa 1364.
31. Ramocsa 1378.

A 15–16. században említik: 17,5%

32. Nemesnépfalva) 1407.
33. Medös 1408.
34. Pocmanlaka 1419.
35. Pórszombat 1425.
36. Győrfa (Györgyfalva) 1426.
37. Farkasi 1457. (1222.?)
38. Baglad 1528.

Nem ismerjük középkori említését: 5%

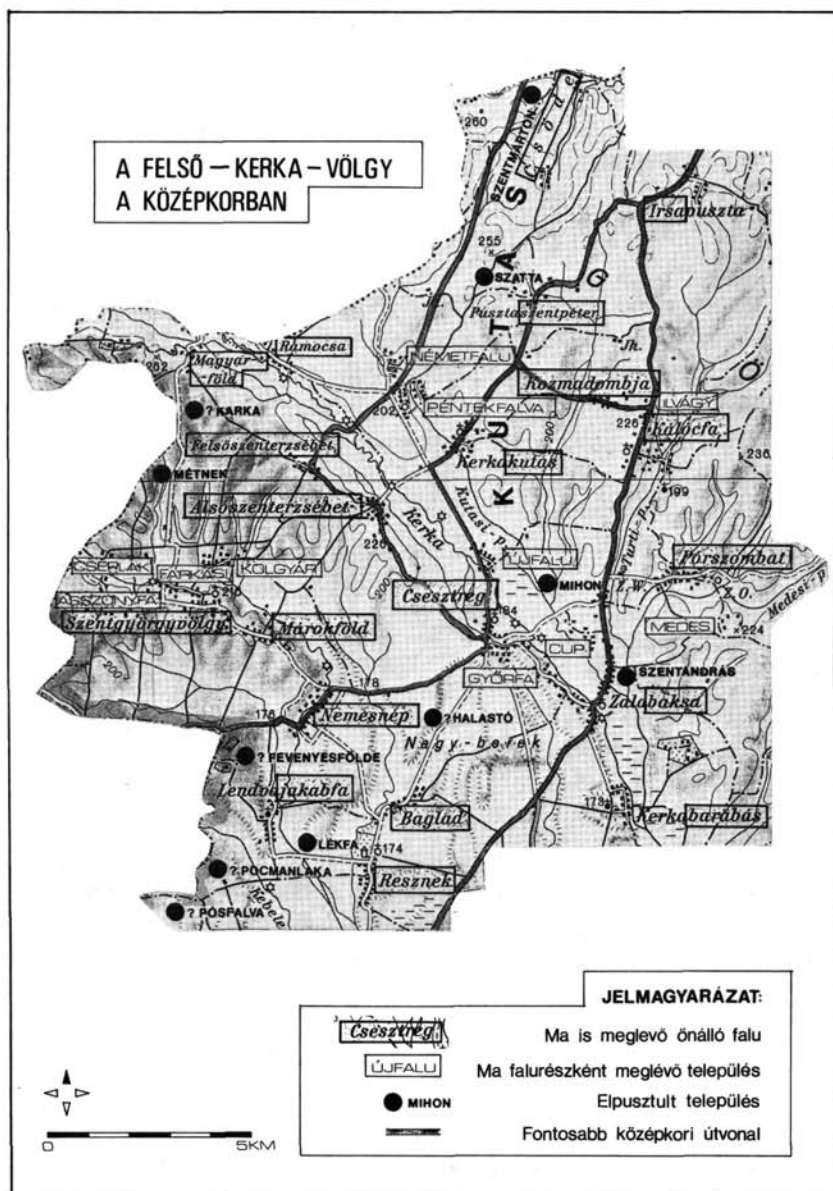
39. Asszonyfalva (Szentgyörgyvölgy)
40. Dobraföld (Magyarföld)

A tárgyalt falvak 15%-a fordul elő mindössze a 13. században, ezek is mind a század második feléből valók. A 14. század első felében tűnik fel a vidék falvainak fele (50%), a század második felében előjövőkkel együtt azt látjuk, hogy a települések közel kétharmadát ebben a században említik (62,5%). Végezetül viszonylag jelentős a nagyon kései előfordulások száma (17,5%).

Megállapíthatjuk, hogy a Kerka völgyének ezen térségében Csesztregnél korábbi említést (1275) csak a völgytől keletebbre eső területekről ismerünk. Az, hogy az adatok ilyen arányban 14–15. századiak – ugyan nem vezetnek közelebb bennünket a valós betelepülések idejéhez, de összevetve Zala más vidékeinek okleveles anyagával – erősíti Holub József vélekedését a térség kései betelepüléséről.

Nagyon fontos továbbá, hogy a török időszakban elpusztult falvak száma tizenhárom, azaz a térség falvainak több mint 30%-a. Ezek: Fényesföldre, Halastó, Ilvagy, Karka, Lékfalva, Mihon, Medes, Metnek, Mihnye, Szatta, Szentandrás, Szentmárton és Szentpéter. Ezek egy része mint lakott hely – puszta – még sokáig létezett, de önálló falu jellegét már nem tudta visszanyerni. A terület folyamatos lakottságát és lakóinak hagyománytisztelőtét bizonyítja, hogy közülük a helynevekben csak Fényesföldének és Karkának nem akadunk a nyomára. Hacsak nem – mint sejtetni engedjük – más név alatt rejtőznek?!

A török időszak gyakori harci cselekményeinek, dúlásainak heveségét nem csak a jelentős mennyiségű falupusztulás, hanem az is jelzi,

3. kép: A Felső-Kerka-völgy a középkorban

hogy középkori temploma csupán két falunak maradt meg, Csesztregnek és Kálócfának. Ez utóbbiét sajnos a múlt században elbontották. Elpusztult a faluval együtt Medes, Szentandrás, Szentmárton és Szentpéter egyháza, de a túlélő falvak közül is több volt a hajdani templomos hely. (Pl.: Kozmadombja, Resznek, Szenterzsébet, Szentgyörgyvölgy.)

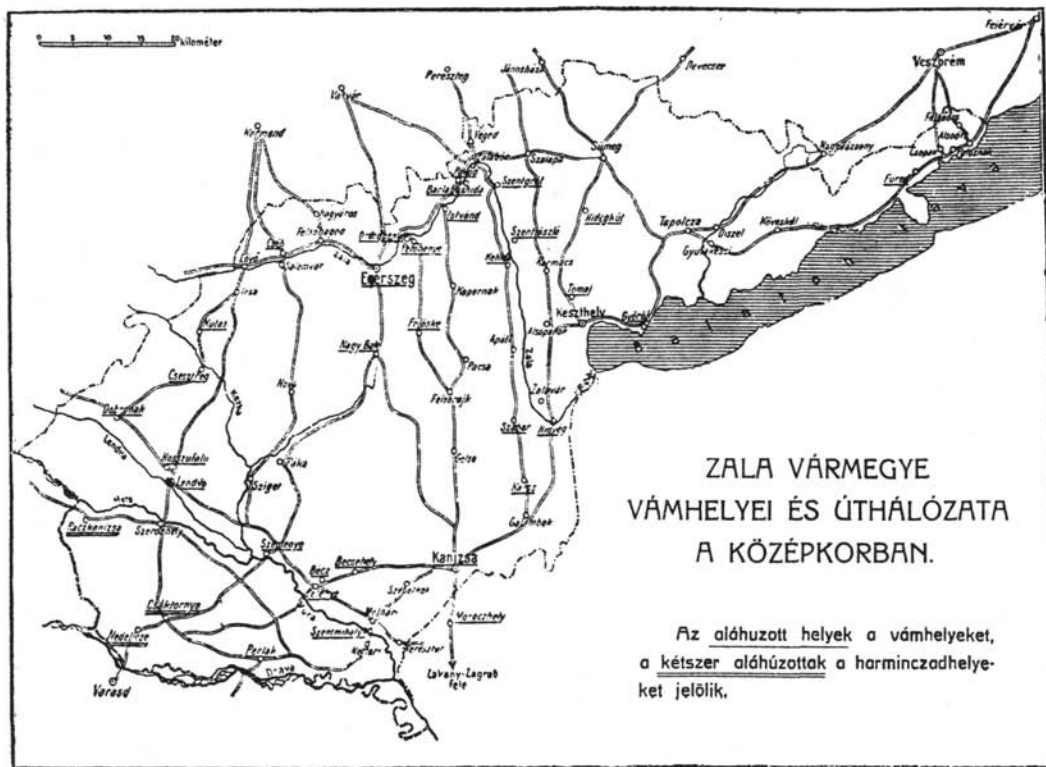
III. A terület középkori útjairól

Zala megye, így tárgyalt területünk középkori úthálózatának problematikáját és az utakhoz kapcsolódóan a vámhelyeket Holub József dolgozta fel mindeddig legrészletesebben.⁸⁷

A főutak tárgyalása során megállapította, hogy Csesztreg térsége szempontjából a legnagyobb jelentősége annak a főútvonalnak volt, amely Csáktornyáról (ma: Čakovec – Horvátország) kiindulva Szerdahely (ma Murska Sredisce – Horvátország) révén át a Murán, Lendvát (ma Lendava – Szlovénia) és (Zala-)Lövért érintve ért Körmendre. Ez az útvonal a hajdani római főútvonalnak, a Borostyánkő útnak felel meg. Ebből vált le egy másik főút Irsánál, amely délnyugat felé Szentpétert érintve Kutas, Csesztreg vámhelyeken át Dobronakra vitt – ahol szintén vámhely volt – és itt torkollott a nagyfontosságú Kanizsa – Lendva – Vas megyei útba. Ennek az útnak a fontosságát jelzi, hogy aránylag közel egymáshoz, Csesztregen⁸⁸ és Kutason⁸⁹ is szedtek rajta vámot. Ez utóbbi helység jelentősége azonban inkább csak a 15. században nőtt meg. A Csesztregről Dobronakra vezető nagy utat 1334-ben a már többször idézett oklevélben említik először, minthogy azt is, hogy ez az út Irsáról Szentpéterre, innen a Zalához vezet. Fontos útként jelennek meg ugyanitt a Szenterzsébetről Karkába és a Karkából Szentmártonba, a Zala folyóhoz vezető útirányok is. Jelentős volt még a Szentpéterről Kozmadamján irányába vezető út is a 14. században.

IV. A zalai Felső-Kerka vidék helyneveiről és azok tanúságairól

A falunevek kialakulásával foglalkozni nyelvészeti feladat, és igen messzire vezet. Jelen írásban pontosan ezért, nagyon röviden, alapvetően az elfogadott megállapításokkal foglalkozunk és csak olyan mélységig, melyet a terület megtelepülésének kronológiája, és korai etnikai vi-

4. kép: Holub József nyomán (Századok 1917. 57. o.)

szonyai szempontjából elengedhetetlenek tartunk.

A falvak nevét az ott lakók használták, és természetesen saját nyelvükön nevezték el, de elfoglalt, megszállt vidéken nagyon gyakran átvették – ha azt nem is értették – az ott élők által használt neveket (a vízneveket, településneveket), így aztán gyakran el is torzították őket.

Általában a falvak neve először a környező világ révén – megkülönböztetésül – rögződött, de maguk a falu lakói is elősegítették a név kialakulását. A távoli múltban születhetett a név valakinek az ötletéből, de spontánul is kialakulhatott, célja elsősorban tájékoztató, jellemző, helymeghatározó volt. Például, ha egy birtokos emberei megkérdezték, kinek az emberei, és honnan jöttek, akkor a válasz az is lehetett, hogy ők egy Péter nevű földesúré, és a Péter falujából jöttek. Az ismétlődés az állandósulás útja, nagyon sok falunév ilyen egyszerűen keletkezett. Természetesen adhattak nevet a falu lakói és a földbirtokos is. A helységnevek a korai évszázadokban nem voltak szilárdak, gyakran meg is változtak. A számos ok között a két leggyakoribb: a birtokos személyének változása, valamint magának a településnek bizonyos külsőséges változásai.

A legkorábbi csoportot a falunevek között a személynévi eredetű falunevek alkotják. Nálunk a 11–12. században a személynév minden hozzáadás nélkül vált falunévvé, majd a 13. század elejétől kezdve a birtokos esetbe kerülő személynévhez összetételben a -háza, -földe, -falva, -ülése, -telke társultak.⁹⁰ Ez leginkább az egyfalus kisebb földesurak falvaira jellemző. De kaphattak ugyanígy nevet a települések alapítójáról, alapítóiról is a falvak. A földe, telke kezdetben beépítetlen birtokot is jelenthetett, a 13. századtól azonban egyértelműen falu.⁹¹ A falunevek másik leggyakoribb csoportját a földrajzi jellegű közszavak és a tájelemek szavai adják. Elsősorban víznevekből alakult ki a falunév, de lehettek hegyek, dombok, halmok, a növénytakaró stb. is a névadók.

A 12. század végétől, de különösen a 13–14. században divatba jön a templom védőszentjéről való elnevezés. Ez esetben többször névcserére is sor került. Ismerünk továbbá a lakosok foglalkozása utáni, valamint a spontán névadásból adódó népnévi eredetű faluneveket is. Ez utóbbiak a 13. századig rendszerint a népnévhez csatlakozó -i képzővel alakultak ki. A térségben gyakoriak az olyan nevek, amelyek a

falu lakóinak gyepűőri szolgálataira utalnak.

Mindezek után Kiss Lajos alapvető etimológiai szótárára alapozva megvizsgáljuk a Felső-Kerkavidék helyneveit, először a legrégebb időkre mutató vízneveket.⁹² A nyelvészet a környék jelentősebb vízfolyásainak neveiről a szláv eredetet vallja, éppúgy magánál a Kerka folyónál,⁹³ mint a nagyobb vízfolyások közül a legfontosabb balparti mellékvizénél, a Csertánál,⁹⁴ avagy a jobbparti Kebele patakánál.⁹⁵

Ha nyelvészeti módszereivel próbáljuk meghatározni az itt felsorolt 40 település keletkezési idejét, akkor 22 falu esetében azonnal kimondhatjuk, hogy nem keletkezettek korábban a 12. század végénél, a 13. század elejénél.⁹⁶

A településeknek tehát 55 százaléka egyértelműen kései.

Ha tovább vizsgáljuk ugyanezen faluneveket, akkor megállapíthatjuk, hogy a 22 kései településünk egyértelműen magyar névadású, a fennmaradó 15 falunéből is további 5-öt sorolhatunk ide,⁹⁷ ami azt jelenti, hogy a falvak 58,8%-a bizonyosan magyaroktól kapta a nevét. Mindössze négy szláv névadású falu van a vidéken: Csesztreg, Irsa, Karka és Reznek (8,8%), hat falu esetében (20,5%) a bizonytalanságra vagyunk utalva. Ugyanis ezek nem szerepelnek Kiss Lajosnál (Mihon, Cup, Kolgyár, Metnek, Mihnye és Ilvágy).

A nem magyar etnikum jelenlétére a falu nevek mellett a víznevek alapján is következtethetünk. A víz és falunevek az itt élt szlávok emléket őrizték meg. Az ilyen nevek száma azonban nem túl nagy, Zalában ettől keletebbre nagyobb arányban találhatók. A nevek alapján az is kiderül, hogy az itt talált, vagy telepített szláv népesség mellett egy kisebb német telepítés is volt a vidéken. Erre bizonyíték egyértelműen Németkutas, Lenti (amely a Németi – Nemi – Lenti alakuláson esett át), valamint a Ramocsa név is németből eredeztethető.

A 14. század első harmadának a végén a határjáró oklevelekben megmaradt helynevek is azt mutatják, hogy a vidék lakossága ezen időszakban alapvetően magyar volt, és környezetét is magyarul nevezte meg: Gala erdő (silva Gala), Garadanvölgy, Kolgyarvölgy, Kálozkuta, Koloskuta, Csumnukszéle, Téglásvölgy, Galnazo, Hidegvölgy, Galnazo-völgy.

IV. Csesztreg topográfiájáról

Végezetül összefoglaljuk mai ismereteinket a középkori Csesztreg topográfiájához.

A község mai határa lényegesen nagyobb a középkorinál, melyet mint láthattuk jól ismerünk. A 18. században olvadtak bele határába a Cupi pataktól keletre eső részek, az egykori Mihon (Mihó) község lakatlan pusztává lett területe. Mihon helyét és hajdan művelt szántóföldjeit ma már erdő borítja.⁹⁸ Ma ugyancsak Csesztreghez tartozik, bár most is teljesen elkülönült településrész Újfalú is.

A község a Felső-Kerka völgynek már a középkorban is központi települése volt. Kialakulására a Kerka folyó átkelőjében, útvonalak találkozási pontján történt, ezért vált nagyon hamar a térségben fekvő Bánfi birtokok természetes központjává.

Mint a korábbiakból kitűnik nem tudjuk bizonyosan, hogy a család ősi, vagy szerzett birtoka volt-e, de mivel más birtokosokkal is találkozunk itt, és egyes részei csak a későbbiekben került a Bánfiakhoz, valószínűbb, hogy szerzett birtok. A 14. század első felében végig tudunk a csesztregi nemesekről.⁹⁹ Joggal gyanakodhatunk, hogy ezek a csesztregi nemesek jórészt a korábban megismert örök utódai voltak.

A települést határoló falvakat 1334-ben ismerjük meg. Ezek Cup, Mihon, Reznek, Halastó, Szentersébet, Metnek, Újfalú.

1381-ben már két Csesztreg van, Alsó és Felső, amelyek nagyjából egyforma nagyságúak. Ezek nyilvánvalóan a mai falú elrendezéséhez hasonlóan a Kerka folyó két oldalán feküdtek.

Az eredeti falú Felsőcsesztreg volt, ennek északi szélén épült fel a templom, melyről szintén 1334-ben hallunk először. A ma is álló szentegyház nem csak Csesztreg középkorának egyetlen megmaradt építészeti emléke, hanem az egész tárgyalt területnek is. Körülötte volt a temető, melyet az egész középkoron át használtak. Ennek maradványai a közelmúlt vezetéképítései során többször előkerültek. A templomtól északra még jórészt megfigyelhetőek a középkori terepviszonyok, sejlik az egykori temetőárok vonala. Ennek szélessége azt mutatja, hogy a 17. század elején Kanizsa török kézre kerülését követően felbukkanó, rövid életű csesztregi vár – annyi más törökkori váracskához hasonlóan – a templom megerősítésével jött létre.¹⁰⁰ A Szent Mór (Mauricius) tiszte-

letére emelt¹⁰¹ épület építési kora a nemrégiben végzett kutatás eredményei alapján a 13. század utolsó negyede és a 14. század legeleje közötti időszak lehetett. Nem tudjuk, hogy a mai épületet megelőzte-e egy korábbi templom, hiszen régészeti kutatás nem volt. Pedig egy ilyen feltárás nagymértékben segítette volna meghatározni Csesztreg keletkezési idejét.

Az épület mai stílusjegyei, támpillér nélküli sokszögzáródású szentély, keskeny, mérmű nélküli gótikus ablakok, nagyméretű, inkább még a román tömeget idéző homlokzati torony, mind-mind a korai gótika stílusának jegyei. Ugyanezt erősíti meg a templom két faragott kőemléke, a szentély északi falában előkerült szentségház és a nyugati kapu keretelése is. A templom közelében volt a pap kúriája, melyről 1389-ből ismerünk említést.¹⁰²

A templom előtt elvezető út volt nyilvánvalóan a középkori – az említett Dobronakról és Csesztregen keresztül Irsán át a Zala folyóhoz vezető – főút vonal, amely meghatározta a falu észak–déli tengelyét. Valahol e tájon kellett lennie a vásártérnek is, amely a széles környék piaca volt. Ennél többet majd csak a régészeti kutatás mondhat a falu középkoráról.

Csesztreg esetében egyrészt a falu jelentőségét mutatja, másrészt alapvetően meghatározta, hogy vámhely volt. A vámszedési jog 1322-ben merül fel először¹⁰³ és ettől kezdve folyamatosan megvan.

A vámszedési jog a iura regalia volt a korai időben, ezt a jövedelmező királyi jogot azonban eladományozással, új vámok felállítására adott engedélyekkel magánosok kezére juttatták. A vámokat – közlekedési és vásárvámok – tehát a földesurak szedték. Az utakon általában hidak, töltések, átkelési eszközök esetében szedték a vámot, ezek rendben tartása természetesen a vámtulajdonos kötelezettsége volt. Csesztregen sajnos a forrásaink nem mondják meg, hogy út- avagy vásárvámról van-e szó, pedig a település jellegénél fogva mindkettő lehetett.

A későbbiekben a fejlődés szinte természetes menete volt, hogy a főút vonal menti, útvonalak találkozásánál fekvő, vámszedési joggal bíró település mezővárosi rangot kapott. Csesztreget először 1469-ben nevezik mezővárosnak (oppidum) és ezt a kiváltságot a későbbiekben is meg tudta tartani.¹⁰⁴

Áttekintésünk, mint a bevezetőben jeleztük, igazából munkatanulmány, amely korántsem törekszik teljességre. Segíti a térség megismerését, a folyamatban lévő régészeti munkáknál jelzi a megoldásra váró főbb problémákat. A régészeti munkák befejezése után készülhet majd el Csesztreg környékének részletes topográfiája. Mivel azonban erről a vidékről mindeddig nem készült semmilyen történeti feldolgozás, és a teljesebb, a régészeti adatokat is magába foglaló topográfiára még bizonyosan hosszú éveket kell várni, úgy véljük, hasznos és célszerű ezt a kis tanulmányt közreadni.

Jegyzetek:

- ¹ Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929. 28–30. (A továbbiakban Holub I.)
- ² Holub I. 29–30.
- ³ Holub I. 30.
- ⁴ Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.305.
- ⁵ Kristó 1988. 248–250.
- ⁶ Árpád-kori Új Okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv I–XII. Budapest, 1860–1874.,VII.465. (A továbbiakban ÁUO)
- ⁷ Holub I.32–33.IV. László oklevele alapján, amely Károly Róbert 1327. átiratában maradt meg a Tallián cs. levéltárában.
- ⁸ Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I–II. Budapest 1886–1890.,I.281. (A továbbiakban ZO) ÁUO.X.32.;ZO.I.605.
- ¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. (A továbbiakban OL.Dl.) 21 222.
- ¹¹ ZO.I.330.
- ¹² OL.Dl.36 701.
- ¹³ Hazai Okmánytár I–VIII. Kiadja Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Végely Dezső. Budapest, 1865–1891. (A továbbiakban HO), VIII.129.
- ¹⁴ Holub I. 30.
- ¹⁵ Magyar Nyelv. XXIII.(1927).363.; Holub III. 478.,598.
- ¹⁶ ZO.I.276–286.
- ¹⁷ Holub József: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Kézirat. Pécs, 1933. (A Göcseji Múzeum Adattárában; a továbbiakban Holub III.) 155.
- ¹⁸ ZO.I.278–279.

- 19 ZO.I.293.
20 OL.DI.4359.
21 ZO.I.276–285.
22 1381. OL.DI.7467.
23 OL.DI.16853.
24 ZO.I.278–280.
25 ZO.I.278.,284.
26 OL.DI.32 206.(1513)
27 OL.DI.11802.
28 ZO.I.378.
29 ZO.I.279.
30 ZO.I.279.
31 ZO.I.493.
32 Holub III.277.
33 Dr. Boncz Ödön: A Szentgyörgyvölgyi Bakacs család Turul 17.1899. 3.
34 OL.DI.9374.
35 ZO.II.511.
36 OL.DI.20 029.
37 Holub III.365.(Tallián cs. lt. alapján)
38 ÁUO. IX.345.
39 ZO.I.279–280.
40 ZO.I.280.
41 OL.DI.6586.
42 HO.V.158.
43 Holub III.186. Dobra a Muraközben. Holub III. 186–187. Dobri stb.
44 ZO.I.281.
45 ZO.I.393.
46 Holub III.780.
47 ZO.I.133.(Villa sancti Petri in Kutus)
48 ZO.I.392.
49 Hazai oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy gyula. Budapest,
1879. 46.; HO.VI.130.
50 HO.VI.179.
51 ZO.I.283–284.
52 Holub III. 506.
53 ZO.I.284.
54 Holub III.426.
55 HO.I.46.

- 56 ZO.I.284.
57 Holub III.314.
58 Holub III.314. a Hg. Festeics lt. Zalad.107a. alapján.
59 Holub III.351.
60 OL.DI.11712.
61 ZO.II.565.
62 ZO.II.337.
63 HO.VI.328.
64 ZO.I.271.
65 ÁUO.IX.345.
66 ZO.I.194–195.
67 ZO.I.396.
68 ÁUO.X. 32.
69 ZO.I.605.; OL.DI.4944.
70 OL.DI.10854.
71 HO.IV.209.; Holub III.230.
72 Holub III.496. a Hg.Esterházy cs. lt.32.B.88. alapján.
73 ZO.I.513.
74 ZO.I.330.
75 Holub III.416.
76 ZO.I.195.(1326); Zo.II.16.(1368).
77 Holub III.764–766.
78 Vándor László: Szentgyörgyvölgy – Műemlékek. TKM Kiskönyvtára 431. Budapest, 1992.
79 Holub III. 220.
80 ZO.I.540.
81 ZO.II.24.
82 Reissig Ede: A Csabi nemzetség. Turul 17.(1899).33.,67.
83 Wertner Mór: A Buzád-Hahót nemzetség. Turul 16.(1898).19–33., 59–65.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Budapest, 1901.115–135.; Vándor László: A Hahót-nemzetség korai központjai. A Dunántúl településtörténete VII.1987.53–60.
84 Karácsonyi i.m. 133.
85 Karácsonyi i.m.III.166–174.
86 Reissig Ede: A Geregye nemzetség Turul 18.(1900) 59.
87 Holub József: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. Századok 1917. 45–60.
88 1322., 1469., és 1524. OL.DI.37364.,16.853. és 37006.

- ⁸⁹ 1469. OL.DI.16853.
- ⁹⁰ Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei. Magyarok és Románok.(A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943. I.111–313.; Szabó 1971.42.
- ⁹¹ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Budapest, 1971.42.
- ⁹² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológia szótára I–II. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, 1988.
- ⁹³ Kiss I.720.
- ⁹⁴ Kiss I.325.
- ⁹⁵ Kiss I.702.
- ⁹⁶ Szatafalva, Németkutas, Péntekfalva, Csödefölde, Újfalu, Szentersébet, Bak-safalva, Halastó, Szentmárton, Szentpéter, Kozmadamján, Fevenyesfölde, Lék, v. Légfalva, Jakabfíajánosfalva, Pósfalva, Pocmanlaka, Dobrafölde, Kálózfalva, Szentandrás.
- ⁹⁷ Magyar: Medős (Kiss II.113.; Magyar Nyelv 1929.345.), Kutas (Kiss I.721.), Őr (Kiss II.296.), Pórszombat (Kiss II.365.), Ramocsa (Kiss II.399.)
- ⁹⁸ Lsd. e témában ezen kötetben Kvassay Judit tanulmányát.
- ⁹⁹ Csépan fia Moko 1335-ben cseréli el itteni birtokait a Bánfiakkal, és a cseréhez beleegyezésüket adták más csesztregi nemesek. ZO.I.293.; Ez a Moko vagy Mako 1353-ban is a Csesztregi előnevet használja. OL.DI.4359.
- ¹⁰⁰ Benda Kálmán: A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. Studia Agrensia 3. Eger, 1983. 53.; Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. Nagykanizsa, városi monográfia I. Nagykanizsa, 1994.360.
- ¹⁰¹ ZO.I.278.
- ¹⁰² Zsimondkori oklevéltár I. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951. 99.
- ¹⁰³ OL.DI.37364.
- ¹⁰⁴ OL.DI.7467.

Bilkei Irén:

Adatok Csesztreg történetéhez a 13–16. században

Dolgozatomban Csesztreg középkori és kora-újkorai történetéhez szeretnék néhány adattal hozzájárulni. Tekintettel arra, hogy a településre vonatkozóan nem folytak módszeres alap kutatások, még a forrásanyag összegyűjtése is várat magára, jelenleg nincs lehetőség következtetések levonására, csak a kutatás irányait lehet kijelölni.

A település történetének legkorábbi szakaszát az utóbbi időben örvendetesen megindult régészeti kutatások fogják tisztázni. Ezzel párhuzamosan folyik az okleveles és az egyéb írásos források gyűjtése és feldolgozása.

Jelen oldalakon ezekből szeretnék az olvasónak egy gyűjteményt átnyújtani.

Csesztreg Zala megyében Lentitől északra, a Kerka folyó két partján elterülő falu. Történetének legkorábbi emlékeit a régészeti leletek őrizték meg, ezekről a kötet előző tanulmányaiban bőven esett szó.

A falu általunk ismert első írásos említése 1275-ből származik.

IV. László király egy oklevelében arról rendelkezik, hogy a Buza fia Márton zalai ört (latin szóval speculator), aki elődjének V. Istvánnak jegyzője volt Benedek alkancellár mellett, apjával és testvéreivel a nemesek közé emeli, öt ekealjnyi földjüket pedig elkülöníti az örökétől. Ez a földterület a Velemér folyó mellett volt Kebele és Csesztreg közel Őriszentgyörgyvölgyéhez.

A következő fontos adat a faluról egy 1323-ban kelt oklevélből származik, amiből megtudhatjuk, hogy a fehérvári káptalan kiküldöttje, István presbiter János királyi emberrel júl. 20-án Zala megyébe ment, és ott egy hétig tartózkodva a megye nemeseitől és nem nemeseitől és az ott fekvő falvak lakóitól megtudták Hahót fia István fia Miklós birtokainak nevét, amelyek között Csesztreg is szerepel azzal a megjegyzéssel, hogy a birtokon Szent Mór egyháza van:

1334-ben Károly Róbert király megjárhatja Csesztreg, Szenterszébet és Hétkutas nevű birtokok határait és ezen birtokokban a fentebb említett István fia Miklóst, zalai főispánt, Lendva urát megerősíti. Egy évvel később egy másik oklevél tanúsága szerint Lendvai Miklós (akit

csak néhány évvel később kezdenek Bánfi-nak nevezni) csere útján szerzi meg Csépan fia Mokó itteni birtokait és ezzel a falu és környéke gyakorlatilag az alsólendvai Bánffyak kezére kerül. Ettől kezdve a falu története szorosan összefonódik a Bánffy családéval, ezért ismerjük meg röviden történetüket!

A család a Hahót nemzetségből származott. II. Hahót utódai között még nem voltak jelentős tisztségeket betöltő emberek. Károly Róbert uralkodása alatt, az egyik oligarcha család elfoglalta tőlük Alsólendva várát, ekkor a család akkori feje, Miklós a király hűségére állt. 1319-ben udvari apródként kezdte és visszaszerezte Lendva várát és az uradalmat, az 1350-es évek közepén már szlavón bán lett. Utódai az ő tisztségét őrizték meg családnévükben (Bán-fi). Ez, az Anjouk alatt elkezdődött felemelkedése a családnak folytatódott a 15. században is. Ekkor már a király környezetében fontos szerepet játszó főurak között találjuk a családot. Érdekes módon a 15. század két legnevezetesebb Bánffyja közül az egyik, Pál esküdt ellensége volt a Hunyadiaknak, a másik, Miklós pedig lelkes híve Mátyás királynak. Ez a Miklós, aki a családfán már a VI. volt, udvari tisztségeket viselt, Mátyást elkísérte moldvai hadjáratára és megmentette a királyt. 1477-ben emelte a családot Mátyás az örökös grófok sorába. Pályafutásának csúcsát akkor érte el, amikor a király őt küldte Nápolyba Beatrixért 1474-ben. Mátyás ellentmondásos személyi politikájának köszönhetően, pontosan nem lehet tudni, hogy milyen okból 1487-ben ugyanezt a Bánffy Miklóst börtönbe csukatta. Ezen aztán a magyar arisztokrácia mélységesen felháborodott, mondván, hogy egy alsólendvai Bánffyt nem lehet csak úgy börtönbe vetni... Az ő egyik fia volt Jakab, akinek szintén jutott nevezetes szerep a magyar történelemben: 1514-ben rábízták a Dózsa elleni háború egyik alvezéri tisztségét. Testvérenek, a mohácsi csatát is megjárta Jánosnak volt a fia a családfán az V. számú István. Róla hiteles adatokkal rendelkezünk, mert sajátkezü feljegyzéseit ismerjük naplójegyzetből, amelyet egy 1551-ben Wittenbergben kiadott kalendárium különböző lapjaira írt a családban történt eseményekről. Ezeket a bejegyzéseket aztán utódai folytatták.

Más források adatai alapján ismert, hogy Bánffy István 1522-ben született. Közéleti pályafutása sokrétű és sikeres volt. Katonaként harcolt Babócsa ostrománál 1556-ban, Zala megye főispánja volt

1548-tól 1568-ig és fontos udvari méltóságokat is viselt: asztalnokmester és országbíró volt. Fiai közül Miklós érdemel említést, aki 1570 és 1577 között szintén Zala megye főispáni tisztségét viselte. Az ő fia volt az a Kristóf, akivel – a régebbi kutatások szerint – 1644-ben kihalt a család. (A kérdés eldöntése további kutatásokat igényel.)

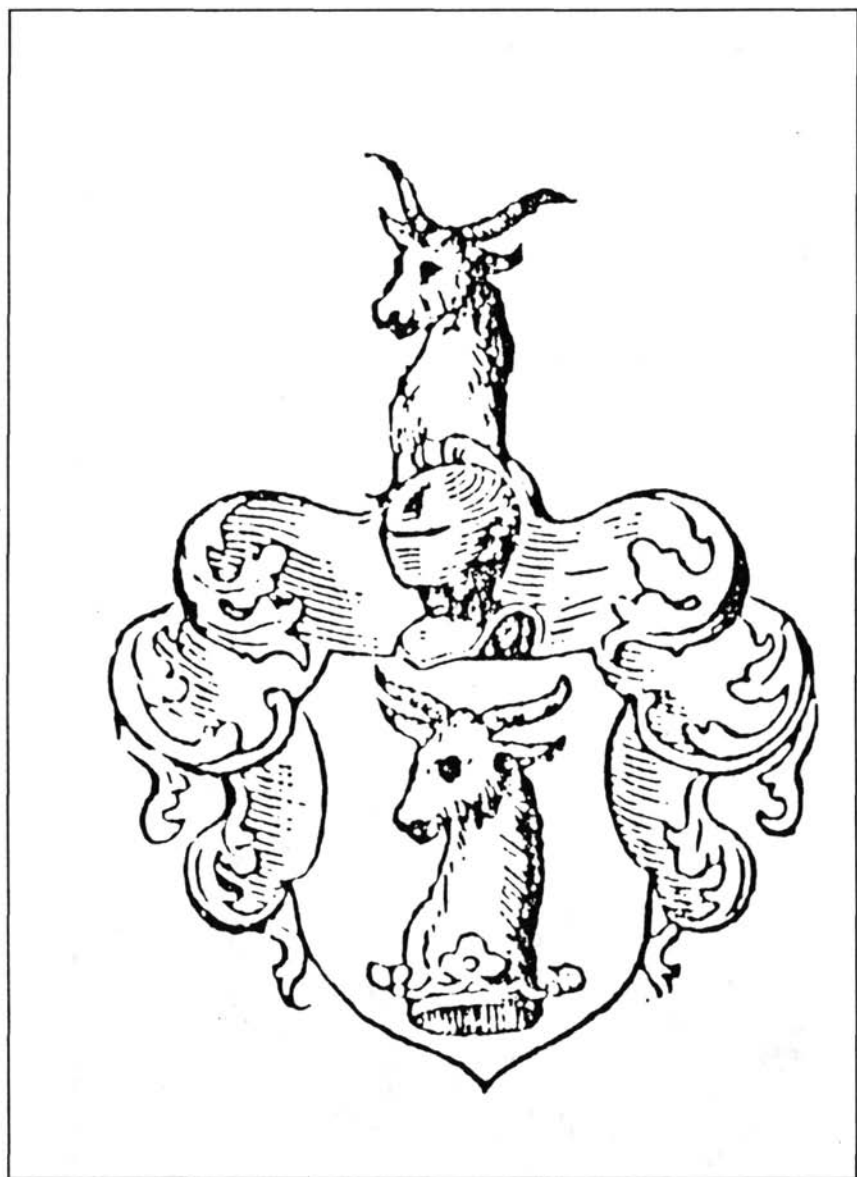
A 16. század másik fontos Bánffyja László, aki a már említett Pálnak, a Hunyadiak esküdt ellenségének volt az unokája. Pontos születési dátumát nem ismerjük. Ő is részt vett fiatalon a Babócsa körüli török harcokban, ő is viselte Zala megye főispáni tisztét 1548-tól valószínűleg 1574-ig. Rokonához, Istvánhoz hasonlóan udvari tisztsége is volt: 1556-tól királyi ajtónállómester. Halálának dátuma 1583.

A két kortárs rokon nagyúr meghatározó személyiség a 16. század második felében Zala megyének, és jelentős szerepet játszanak az ország irányítását végzők környezetében is. Ez a szerep egyrészt vagyonuk, birtokaik, másrészt az arisztokráciában betöltött helyük alapján illeti meg őket.

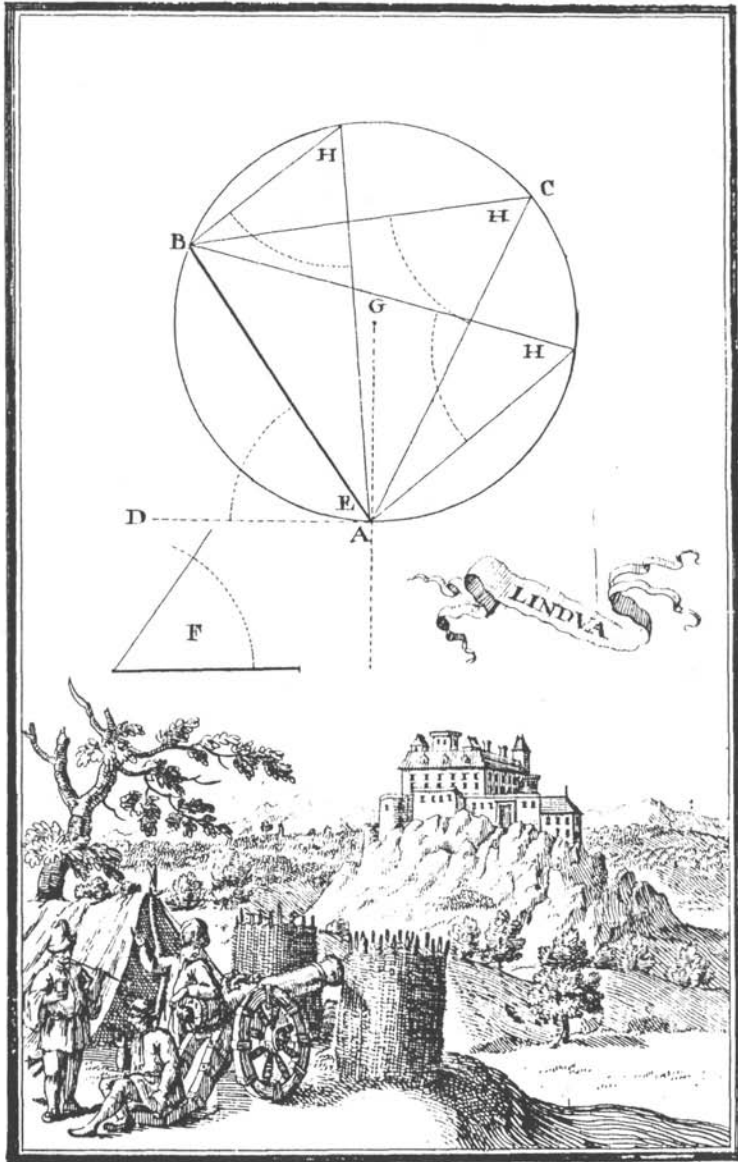
A 16. század közepén, 1549 és 1562 között a Habsburgok egy egységes, csaknem az egész Magyarország területére kiterjedő rovásadó-összeírást készítettek. A Zala megyét összeíró rész 1549-ben készült igen alapos munkával. Az itt szereplő birtokos familiák közül 7-nek volt 100-nál több portája, köztük vannak a Bánffyak is, Zala kevés arisztokrata családjai közül az egyik: Bánffy István 493,5 portával 135 helységben, Bánffy László 578,5 portával 130 helységben. Birtokaik a megye nyugati-délnyugati részén helyezkednek el egykori gyepűelve területeken, ahol számos család már évszázadokkal korábban megvetette a lábát. Ezek a területek annak idején egészben kerültek adományozásra és megtartották integritásukat. A 16. században a 100 portánál nagyobb birtokok már többségükben vártartományok tartozékai voltak, a Bánffyak birtokai is egységes tömbben vették körül Lendva várát.

A feudális Magyarországon a hatalom alapján képező vagyonnak 3 összetevője volt. Mindenekelőtt az ingatlan vagyon, az úrbéres birtok, rajta a várral vagy kastéllyal. Másik az ingó vagyon, a készpénz, ékszerek, nemesfém tárgyak, fegyverek és drága textíliák. Végül korszakunkban egyre nagyobb szerepet kap a gazdaságban a majorsági birtok felszereléseivel, állataival és terményeivel.

Még a legnagyobb birtokosok is törekedtek birtokai további gya-

5. kép: Az alsólendvai Bánffy család címere 1531

6. kép: Alsólendva vára a 16. században

rapítására. Ennek egyik módja királyi adományok kieszközlése volt, amire a zalavári és a kapornaki konvent hiteleshelyi okleveleiben találunk adatokat. A birtok jogi elfoglalásának ugyanis az volt a szokásos módja, hogy az adományozó (király, vagy nádor) utasította a területileg illetékes hiteleshelyet, hogy az adományozott birtokba vezesse be a nevezettet. Így van tudomásunk pl. arról, hogy Bánffy Lászlót 1545-ben beiktatják Kútfej és Oltárc birtokába, egy másik oklevélből pedig azt tudjuk, hogy ugyanú Ramocsán, Lovásziban és Cséplakon kapott olyan birtokokat, amelyeket a Hegyei családtól vettek el, azok hűtlensége miatt. Nem riadtak vissza attól sem, hogy egymástól raboljanak erőszakkal birtokot vagy lábasjószágot. Az oklevelek tanúsága szerint a két Bánffy, László és István sokszor került szembe egymással hasonló ügyek miatt.

Birtokaik nagyságáról a fentiekben már volt szó, ezt csak azzal lehet kiegészíteni, hogy a Bánffy birtokokról a 16. században, már 1524-ben készült összeírás, később ezt több is követte, így jól követhető a birtok állományának gyarapodása.

Ami a család ingó vagyonát illeti, a készpénzállományukról nincs pontos ismeretünk, ez természetesen mindig változott. Két adatot azonban érdemes idézni. Egy hiteleshelyi oklevél arról tanúskodik, hogy István és László sokadik viszálya 1553-ban 2000 frt miatt tör ki. Egy másik adat szerint Bánffy Anna, László lánya 1563-ban mindössze 1000 rénusi frt hozományt kapott házasságkötésekor. Igaz, mellette 22 tételben sorolták fel a pénz mellett kapott drága ruhákat.

Az értékes tárgyak, ékszerek, nemesfém használati eszközök, fegyverek, textiliák betöltötték az ingó vagyon egyik funkcióját, az értékmegőrzést. Emellett nem utolsósorban státusszimbólumok is voltak, amiknek a megléte a 16. század arisztokrata családainál egyenesen kötelező volt. Bánffy László 1567-ben kért kölcsön leánya lakodalmára Nádasdiné Kanizsay Orsolyától ezüstneműt, konyhaeszközöket és díszes kárpitokat.

A nemesi vagyon harmadik összetevőjéből, a majorsági birtokok tartásából is kivették a Bánffyak a részüket. Az említett 1549-es összeírás alapján 5 majorságuk volt és 308 szolgálatvállalót (servitort) alkalmaztak. A servitorok nagy részét a birtokközpontokban alkalmazták, a 308-ból 47-et Alsólendván és Lentiben. Valószínűleg az ilyen al-

kalmazottak nem a mezőgazdasági munkákból, hanem az igazgatás, a rendfenntartás és a ház körüli személyes szolgálat feladataiból vette ki a részét. Név szerint is ismerünk néhány servitort a Bánffyak környezetéből. Pl. 1529-ben a lendvai vár provisor (várnagya) lórántházai Lóránth János volt. 1569-ben Dombrói Tamás deák az alsólendvai vár provisor 1596-ban Miksics Lukács. 1565-ből és 1568-ból ismerjük Szerdahelyi Péter deákot, ő Bánffy László titkára (secretarius) volt. 1566-ból okleveles adat említi Zuhodoly Andrást, Bánffy István fiainak litteratus műveltségű nevelőjét.

Az európai feudális társadalmak rendjének megfelelően a vagyon és a rang nálunk sem szakadt el egymástól. A legvagyonosabb birtokosokat megillette az ország irányításából való részesedés is. Tárgyalt korszakunkban 18 birtokosnak volt Magyarországon 500-nál több portája, ezeket az ország bárói közt tartották számon. Mint ez közismert, Zalában a Bánffy család képviselte sokáig az arisztokratákat a Kanizsayakkal, Egerváryakkal együtt. A Zrínyi család későbbi birtokos itt, illetve Nádasdy Tamás, aki mint tudjuk házassága révén szerezte meg a Kanizsay-birtokokat.

Mint a fentiekből láthattuk, a Bánffyak már a nevüket is méltóságból kapták (Bán-fi), és közülük a középkor folyamán már többen viseltek főméltóságot. A 15. században nézzünk néhány példát! Ajtónállómester volt 1458-ban Pál, 1494–95-ben Miklós. Asztalnokmester 1439-ben és 1444-ben Pál. Pohárnokmester 1463-ban és 1466-ban Miklós, királyi lovászmester 1437-ben és 1455-ben Pál. A 16. században is ott látjuk a Bánffyakat minden fontos tisztségben. A családfán a IV. János 1514-ben pohárnokmester volt, de a legmagasabb méltóságot a VI. számú János érte el (István apja), akit 1530-ban Szapolyai János nádorrá tett. István asztalnokmester volt és 1567-től országbíró László 1556-tól 74-ig ajtónállómester, aztán királyi főlovászmester. Miklós, István fia 1573-ban pohárnokmester és az utolsó Bánffy-fiú, Kristóf pohárnok-, és tárnokmesteri tisztséget viselt.

Az országos tisztségek mellett többször közülük kerültek ki Zala megye főispánjai. 1453-ban Pál nyitotta meg a sorukat (31), majd a 16. században többen is folytatták. István és László együtt viselték Zala megye főispáni tisztét 1548-tól valószínűleg 1567-ig. (32.) 1570 és 77

között pedig Bánffy Miklós, István fia volt a megye első tisztségviselője.

Mind a vagyon, mind a rang megkövetelte, hogy a bárók családjai szoros vérrokonsági vagy sógorsági kapcsolatokat tartsanak fenn egymással.

A házasság a vagyonszerzés biztos eszköze is volt. Az akkori demográfiai viszonyoknak megfelelően, az alacsony átlagéletkor és magas halálozási arányszám miatt majd minden főrangú nő és férfi több házasságot is kötött. Így alkalmuk volt több más arisztokrata családdal kapcsolatba kerülni. A Bánffy-fiúk házasságairól is elmondhatjuk, hogy általuk még jobb kapcsolatokat szereztek.

Miklósnak a 15. század végén Margit ságani hercegnő volt a felesége, akiről azt állították, hogy leszármazotta az Árpádházi királyoknak. Fiuk, János Székely Margitot vette el, tőle született István fia 1522-ben, az ő felesége Guthi Országh Magdolna volt, Mátyás király nádorának leszármazotta. Miklós fiuk Zrinyi Orsolyát, a szigetvári hős leányát vette feleségül. Bánffy Lászlónak az édesanyja a Gutkeled nemzetségbeli Rátkay Ilona volt, feleségül először Keglevich Annát, másodszor Somi Borbálát, harmadszor pedig Mindszenti Katalint vette el.

Hasonlóan szerencsés házasságokat kötöttek a Bánffy-lányok is. István unokájának, Katalinnak Batthyány Ferenc volt a férje. Házasság révén kerültek rokoni kapcsolatba a nádorral is. László lányát, Annát Majláth Gábor, Nádasdy Tamás unokaöccse vette feleségül.

Mint a fentiekben láthattuk a Bánffy család mind vagyona, mind rangja, mind rokoni kapcsolatai révén a magyar arisztokráciához tartozott. Udvarukban, a lendvai várban a 16. századi Dunántúl egyik szellemi központja is kialakult.

A Csesztreg életét és sorsát meghatározó Bánffy család történetének rövid áttekintése után térjünk vissza az oklevelekhez!

1389-ben alsólendvai Bánffy Miklós és László a vasvári káptalan előtt megosztóznak Lendva és Nempti (ez a mai Lenti) körüli birtokaikon. Ennek az osztzkodásnak egy nagyon pontos és részletes leírást köszönhetünk, amelynek a környékre vonatkozó részét teljes terjedelmében idézzük, mert név szerint ismerhető meg belőle a falu néhány lakója:

Hasonlóképpen Újfalú falvát úgy osztották fel, hogy észak felől kezdve, az ott levő telkek, mégpedig mostanában a János fia Demeter által lakott féltelek, továbbá a György fia Antal által lakott féltelek, valamint az az egésztelek, amelyen Mihály villicus Bertalannal együtt lakik – az említett János bán úrnak; továbbá hasonlóképpen észak felől kezdve, az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Miklós fia Péter által lakott, a híd végénél levő egésztelek, valamint a János fia Antal által lakott egésztelek – az említett Miklós és László mestereknek jutottak osztályrészül. Hasonlóképpen Mihon falut úgy osztották fel, hogy észak felől kezdve, az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Tyzes Tamás által lakott egésztelek, továbbá a Márton fia Mihály által lakott féltelek, valamint a Pál villicus által lakott egésztelek – az említett János bán úrnak, továbbá hasonlóképpen észak felől kezdve, a falu közepén levő telkek, mégpedig mostanában a Kokas János által lakott egésztelek, s a Márton fia Mihály által lakott féltelek, valamint a falu végén, a kelet felől fekvő az az egésztelek, amelyen Jakab fia János lakik – az említett Miklós és László mestereknek (jutott osztályrészül). Hasonlóképpen Alsócsesztrég falut úgy osztották fel, hogy nyugat felől kezdve, az ott levő telkek, mégpedig egy lakatlan féltelek, továbbá mostanában a Jakab Kovács által lakott egésztelek, nemkülönben a Miklós fia György által lakott féltelek, azután a Mátyás fia Antal által lakott féltelek, valamint Cosa fia János és az István fia Pál által lakott egésztelek – az említett János bán úrnak; hasonlóképpen észak felől kezdve, a víz mellett fekvő telkek, mégpedig mostanában a János Kovács által lakott féltelek, továbbá kelet felől a (sor) végén egy lakatlan egésztelek, nemkülönben a Zombath és a János által lakott egésztelek, azután a Nykul fia Mihály által lakott egésztelek, valamint a Miklós fia János által lakott féltelek – az említett Miklós és László mestereknek jutottak osztályrészül. Hasonlóképpen Felsőcsesztrég falut úgy osztották fel, hogy dél felől kezdve az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Nagy György által lakott egésztelek, továbbá a Miklós fia András által lakott egésztelek, nemkülönben a Bogul Tamás által lakott egésztelek, valamint az Ilunch fia Jakab által lakott egésztelek – az említett János bán úrnak; hasonlóképpen a plébános kúriájánál kezdve, az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Boda fia Cosa által lakott egésztelek, továbbá a Jakab fia Antal által lakott egésztelek, nemkülönben a Chunka

György által lakott egésztelek, valamint a Wryh fia Pál által lakott egésztelek – az említett Miklós és László mestereknek jutottak osztályrészül. Hasonlóképpen Márkfölde falut úgy osztották fel, hogy kelet felől kezdve az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Jenslinus fia Nykul által lakott egésztelek, továbbá a Péter fia Tamás által lakott egésztelek, nemkülönben a Pál fia Mathe által lakott egésztelek, azután a Péter villicus és a Cosa özvegye által lakott egésztelek, valamint a Fülöp fia András és Naradó fia Tamás által lakott egésztelek – a mondott János bán úrnak; hasonlóképpen nyugat felől kezdve az ott levő telkek, mégpedig mostanában a Sedul fia Cosa és a Bankó által lakott egésztelek, továbbá a Miklós fia Demeter és az Egyed fia Fábrián által lakott egésztelek, nemkülönben a Demeter fia Benedek által lakott egésztelek, melynek fele lakatlan, valamint a Naradó fia Péter által lakott egésztelek, amelynek fele lakatlan – az említett Miklós és László mestereknek jutottak osztályrészül.

Hogy a Bánffy rokonok az osztozkodás ellenére is egymással is örökké viszályban álltak és erőszakos cselekedetekre ragadtatták magukat, érdemes még egy 1405-ben Kapornakon íródott oklevelet idézni.

Ebben Zala megye alispánja és szolgabírái bizonyítják, hogy Alsólendvai Bánffy Zsigmond a szintén Alsólendvai Bánffy István és János Csernec, Dobronok, Bagonya, Bakónak, Kebele, Márkfölde, Hétkutas, Újfalú és Csesztreg nevű birtokaikra törve jobbágyaikat kifosztotta, a tehetősebbeket elfogatta és csak váltságdíj ellenében, engedte szabadon, Nemti város bíráját is elfogatta, így kb. 700 aranyfrintnyi kárt okozott rokonának.

Sajnos nem tudjuk, hogy az ügyben milyen ítélet született, de az biztosnak látszik, hogy Csesztreg és környékén olyan tehetős emberek laktak, akiket érdemes volt megtámadni.

Mátyás király uralkodásának ideje a környék számára is fellendülést hozott. 1469-ben oppidumnak, azaz mezővárosnak nevezik a települést, ami vásártartási joggal is együtt járt.

A szellemi élet Mátyás-kori fellendülésének a jeleként értékeli a történettudomány azt a tényt, hogy ebben a korban ugrásszerűen megnő a külföldi egyetemekre járók száma. A középkori Magyarországon ugyanis – néhány rövid életű kísérletet leszámítva – nem volt egyetem. A magasabb iskolai képzésre vágyók Bécsben, Krakkóban vagy Prágá-

ban folytathattak teológiai vagy jogi tanulmányokat. Köztük csesztregieket is találunk. A bécsi középkori egyetem anyakönyvében találjuk Csesztregi Imre nevét, aki 1456-ban iratkozott be és 1459-ig ott tanult. Néhány évtizeddel később, 1515-ben és 1517-ben Csesztregi Bálint tanuló nevét olvashatjuk a krakkói egyetem anyakönyvében.

Adataink számbavételét a 16. század elején zárjuk. 1524-ben a Bánffy birtokok részletes összeírása szerint Csesztreg egy gazdasági kerület, villicatus központja volt. Bánffy János részén itt ekkor 26 jobbágy lakott 8 egész és 18 fél telken, valamint 2 zsellér.

A falu koraujkori történetének, mezővárosi szerepének és a Bánffy uradalomban betöltött helyének feltárásához még nagyon sok levéltári kutatómunka szükséges, amihez jelen dolgozat csak az irányok kijelölésével tudott hozzájárulni.

Irodalom:

Bilkei Irén: Az Alsólendvai Bánffy család a 16. században. Tanulmányok Lendva történelméből (Lendva, 1992.) 70–73. o.

Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. kötet. (Budapest, 1897.)

Holub József: Zala megye története a középkorban (Pécs, 1929.)

Kristó Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár VII. (Budapest–Szeged, 1991.)

Mályusz Elemér (szerk.): Zsigmondkori oklevéltár II. (Budapest, 1956.)

Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár (Budapest, 1886.)

Villicarius Lystrege

Villa Wyfalkin

Villicarius Nigh	funde	imagin
gorgul Gulo	funde	imagin
Misch Kurgin	funde	imagin
Masfand Nigh	funde	imagin
Von Masfand Kurgin	funde	imagin

Faquinus, Villicarius Nigh.

Frista Villa Curia Rostum King

gorgul darind ordinarit in quibus

gorgul funde Solita Curia: III

Curia Rostum Rostum Nigh's darind

in quibus funde solita Curia: LV

Curia Rostum Rostum gorgul in Media

funde darind Curia: XVIII

Curia Rostum Rostum Nigh's in Media

funde darind Curia: XVIII

Libri Curia Rostum Rostum funde

darind Curia: V

Libri Curia Rostum Rostum Nigh's

proprietate in Media funde darind

Curia Rostum Rostum Nigh's darind

in quibus funde darind

proprietate in Media in quibus

Curia Rostum Rostum Nigh's

in quibus funde darind

proprietate in Media in quibus

Kvassay Judit:

15–16. századi ház a középkori Mihon falu területén

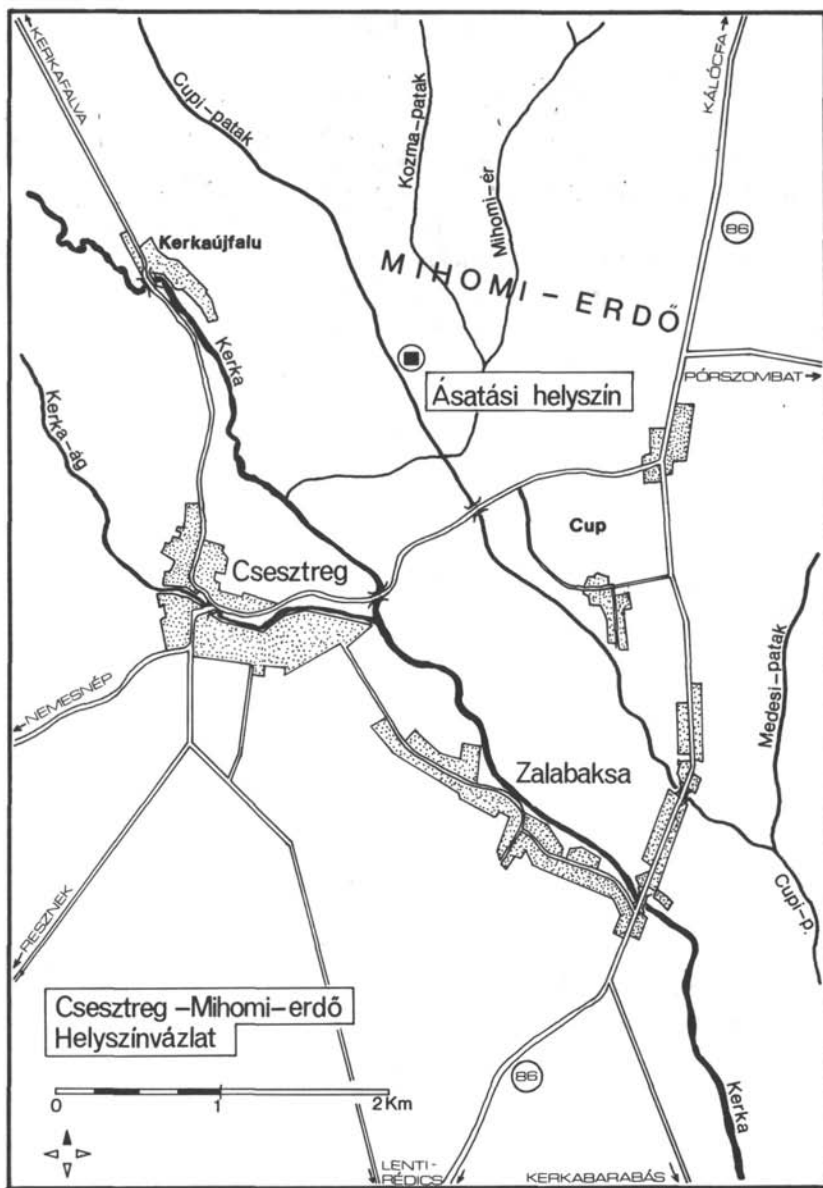
Csesztreg Község Önkormányzata víztározó tó és szabadidőközpont létesítését tervezi a falutól északkeletre, a Kerka-folyó és a Cupipatak összefolyásánál. 1993 nyarán az Önkormányzat felkérésére a Göcseji Múzeum munkatársaként a tervezett tó partján, a Mihomi-erdőben szondázó ásatást vezettem. A helyi hagyomány szerint ezen a határrészen feküdt Csesztreg község mielőtt a mai helyére költözött. Az ásatást megelőzően, 1993 áprilisában terepbejárást végeztünk, ennek alkalmával megmutatták a Cupipatak partján azt a kis halmot, amely alatt az egykori templom romjait sejtik.

Az 1993. június 14–25. között, szondázó ásatás keretében feltárt halom azonban későközépkori háznak bizonyult.

A lelőhelyet (9. kép) a középkori Mihon¹ faluval azonosítjuk. Ennek alapja elsősorban a földrajzi név, amely Mihom alakban őrizte meg a középkori elnevezést (Mihomi-erdő, Mihomi-rét, Mihom, Mihomi-ér²). Fennmaradt továbbá egy oklevél, amely a Bánffy család alsólendvai uradalmához tartozó Csesztreg, Szenterzsébet és Hétkutas birtok határjárását tartalmazza (részletesen I. alább). A leírás ráillik Csesztreg mai határának keleti szélére. Eszerint az elpusztult középkori falu területe Csesztreg határába olvadt bele. Gyakran előfordul, hogy a népi emlékezet az elpusztult település nyomát faluja korábbi helyének véli.

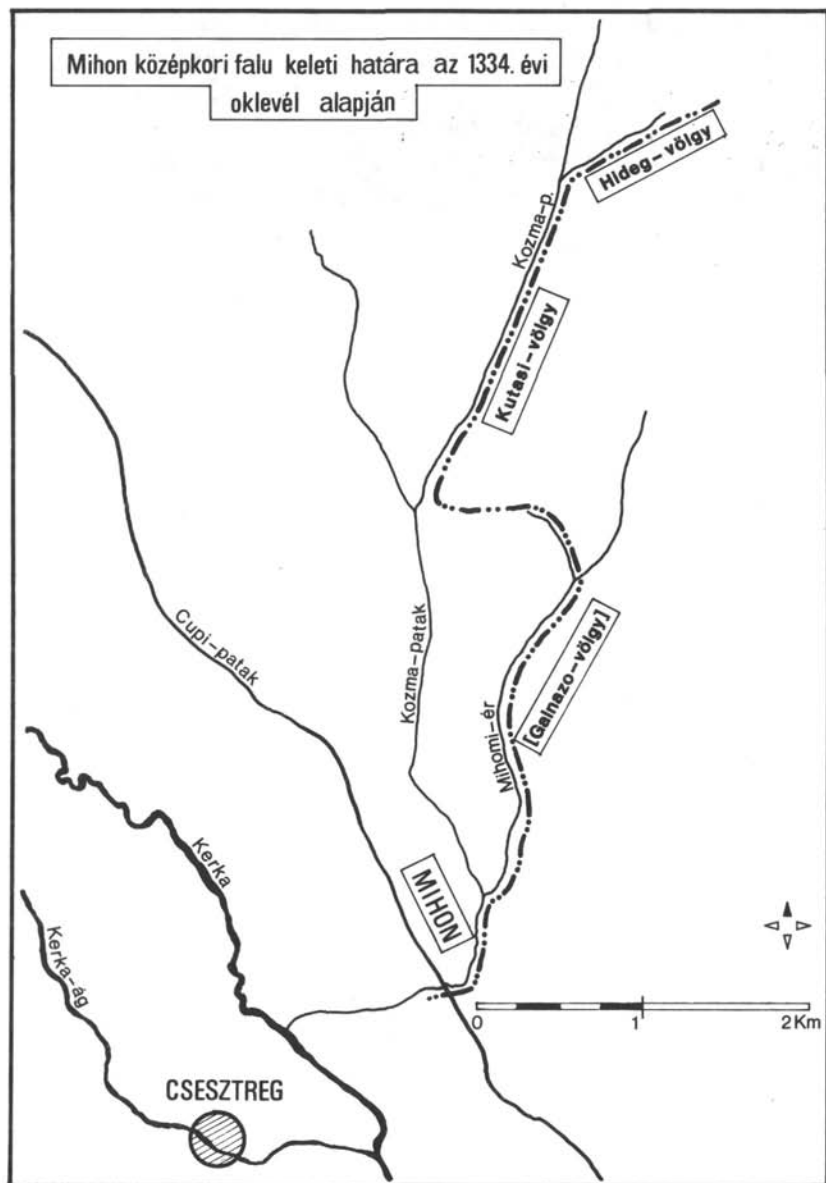
I. Történeti adatok

Mihon falu a Délnyugat-Dunántúl egyik legjelentősebb családja, az alsólendvai Bánffyak³ birtokai közé tartozott. Neve – *Myhou* alakban – először 1334-ben tűnik fel az írott forrásokban: az 1334. augusztus 26-án kelt oklevelében⁴ Károly király [Károly Róbert] a veszprémi káptalan határjárása alapján megerősíti [Bánffy] István fia Miklós mestert, zalai ispánt, Lendva nevű várához (ma Lendava, Alsólendva, Szlovénia) tartozó Csesztreg, Szenterzsébet és Hétkutas birtokaiban.⁵ A birtokok közt szereplő *Hétkutas* falucsoport tagjaként nevezik meg Mihon falut.⁶ A birtoktesten belül nem határolták el egymástól a tele-

9. kép: Csesztreg-Mihomi-erdő ásatási helyszínvázlat

püléseket, de a leírás alapján Mihon keleti határa megegyezik Csesztreg mai keleti határával (10. kép): „[a határ]... a mondott Hydegwelg-en⁷ délnek tartván a Kutus völgybe⁸ jut és ezen völgyön egyenest délnek füzesekre jut ki, ahol van egy földhatár, mely dél felé Miklós mestert, észak felé a fent mondott Kopoz-t határolja;⁹ továbbá délnek menvén egy újonnan hányt határra jut, mely a fenti módon határol; innen ezen keleti irányba menvén a Galnazowelgh nevezetű völgybe torkollik¹⁰ és a völgy mellett van egy szeghatár,¹¹ mely nyugat felé ezen Miklós mester ezen Hethkutus-ából az egyiket: a Myhou nevű falut határolja; innen ezen a völgyön leereszkedik dél felé, két földhatárra jut, melyek nyugat felé a mondott Myhou falunak, északnak Ilwagh falunak,¹² keletnek a Chup-i¹³ nemeseknek határolnak; innen dél felé ereszkedik, folytonos oldalhatárokon át a fent mondott Chup folyóvizbe¹⁴ torkollik, átugorja ezt a folyóvizet és az előbbi határhoz [a határjárás kezdőpontja, Csesztreg határának keleti széle] jut, mely egyes és kettes határok mellett egy új határt hányattak.¹⁵ ...¹⁶ A település későbbi említései sajnálatos módon nagyon szűkszavúak. Ez annak tudható be, hogy a falu a Bánffy család itteni birtoktestében nem lehetett jelentős település. A család tagjai 1381-ben felosztották egymás közt a lendvai és lenti váraikhoz tartozó birtokaikat. Mihon faluban ekkor 10 telek volt.¹⁷ Az 1389-es, újabb osztozkodáskor Bánffy János bánnak a falu északi részén azok a telkek jutottak, ahol Tizes Tamás egész telken, Márton fia Mihály fél telken és Pál majoros egész telken laktak, Miklósnak és Lászlónak pedig a falu középső és keleti részén azok a telkek jutottak osztályrészül, ahol Kokas János egész telken, Márton fia Mihály fél telken, valamint Jakab fia János egész telken laktak.¹⁸ Legközelebb 1524-ben találkozunk Mihon nevével. Ekkor 3 egész, 2 fél és negyed telket jegyeztek fel.¹⁹ 1548 és 1552 között az adójegyzékekben²⁰ Csesztreggel – mint Bánffy István birtoka –, illetve Újfaluval (ma Kerkaujfalu) – mint Bánffy László birtoka – együtt szerepel (11. kép). Utolsó ismert említése 1561-ből való, amikor az itteni jobbágyok is megjelentek a szomszédos Cup faluban a szentandrásai Nagy Miklós deák által megvásárolt nemesi kúria tulajdonjogába való beiktatásán.²¹ Az ezután következő időszakból származó adóösszeírásokban nevét nem találni. Nagyon valószínű, hogy 1576. júliusában pusztult el a település, amikor a törökök Csesztreget és a körülötte fekvő helységeket

10. kép: Mihon középkori falu keleti határa az 1334. évi oklevél alapján

Domini Lagari Kaufy				7	#	vij	Suff	vij	gr. 1	18
#				7	#	vij	Suff	vij	gr. 1	
Sui				7	vij		Suff	vij	gr. 1	
Jugling						vij				
Indicatus Nemthy										
Domini Lagari Kaufy				7	#	vij	Suff	+		182
Noun				7	vij		Suff	7	gr. 1	
Sui				7	vij		Suff			
#				7	1		gr. 1			
Jugul						1				
Domini Stiggeni Kaufy				7	#	vij	Suff	vij		
Noun				7	vij		Suff	1		
Sui				7	vij		gr. 1	vij		
Jugl						vij				
Indicatus felcerv et. 198 kapolna										
Domini Stiggeni Kaufy				7	#		Suff	vij		
Sui				7	vij		Suff	1		
Sui				7	vij		Suff	+		
Domini Lagari Kaufy				7	#		Suff	vij		182
v. inguila				7	1		gr. 1	Suff		
Noun				7	1		gr. 1			
Sui				7	vij		Suff	+		
Jugling						vij				
Indicatus cheshtreg. v. yfalme. Mihom.										
Do. Stiggeni Kaufy				7	#	vij	Suff	+		
Jugul				7	vij		Suff	+		
Sui				7	1		Suff	1		
#				7	vij		Suff	+		
Sui				7	vij		Suff	+		
Jugling						vij				

11. kép: Az 1552. évi adóösszeírásból Csesztreg, Újfalva és Mihom említése

feldúlták.²² 1663-ban már csak mint pusztát említik, amelynek használatáért a csesztregiek 3 Ft-ot bért fizetnek.²³ Az 1665-ös összeírásból azt is megtudhatjuk, hogy „Mihony” pusztában régebben 28 negyed telek volt, területét (szántó és rét) a környező falvak jobbágyai használják.²⁴ A 18. század folyamán, 1801-ig mint külön pusztát tartották számon, feljegyezve, hogy a csesztregiek használatáért mennyi bért fizetnek.²⁵ Mára már annak emléke, hogy Mihon különálló falu volt, teljesen elenyészett. A középkori település emlékét csak a földrajzi név őrizte meg.

A rendelkezésre álló szűkös forrásokból is kivehető, hogy Mihon falu lélekszáma egyre fogyott, a 16. század közepén már csak a környező jelentősebb településekkel együtt érdemesítették az adójegyzékekbe való felvételre. Feltehetően egyike lehetett azoknak a 13. század második felétől kezdve telepített kis irtásfalvaknak, amelyek a kedvezőtlen földrajzi fekvés (erdők között, a főbb közlekedési útvonalaktól távol) és talajviszonyok (a kiirtott erdő helyén a vékony termőtalaj hamar kimerült) következtében fokozatosan elnéptelenedtek. A háborús dúlás csak a végső lökést adta a pusztuláshoz, utána már nem volt érdemes újjátelepíteni, megmaradt lakói beköltöztek a környező nagyobb településekre, a falu egykori helyét az erdő fokozatosan ismét birtokba vette. Ezt a jelenséget figyelte meg és írta le Holl Imre a lelőhelyüinktől mintegy 25 km-re délkeletre található, szintén a Bánffyak által birtokolt, a 16. század utolsó harmadában elpusztult (utolsó írásos említése 1559-ből származik) Szentmihály falu kutatása során.²⁶ A két középkori település történetének párhuzamba állítását az írott források adatainak hasonlósága, valamint az egyező földrajzi környezet indokolja: mindkettő helye ma erdőben, két patak völgye közötti dombháton található.

A középkori Mihon falu helyét Csesztregtől északkeletre, a Mihomi-erdőben, a Cupi-patak és a Mihomi-ér összefolyásánál emelkedő dombon sejtjük. A területet fiatal fenyveserdő borítja, ahol a település teljes kiterjedésének megfigyelésére nincs lehetőség.

II. A feltárás

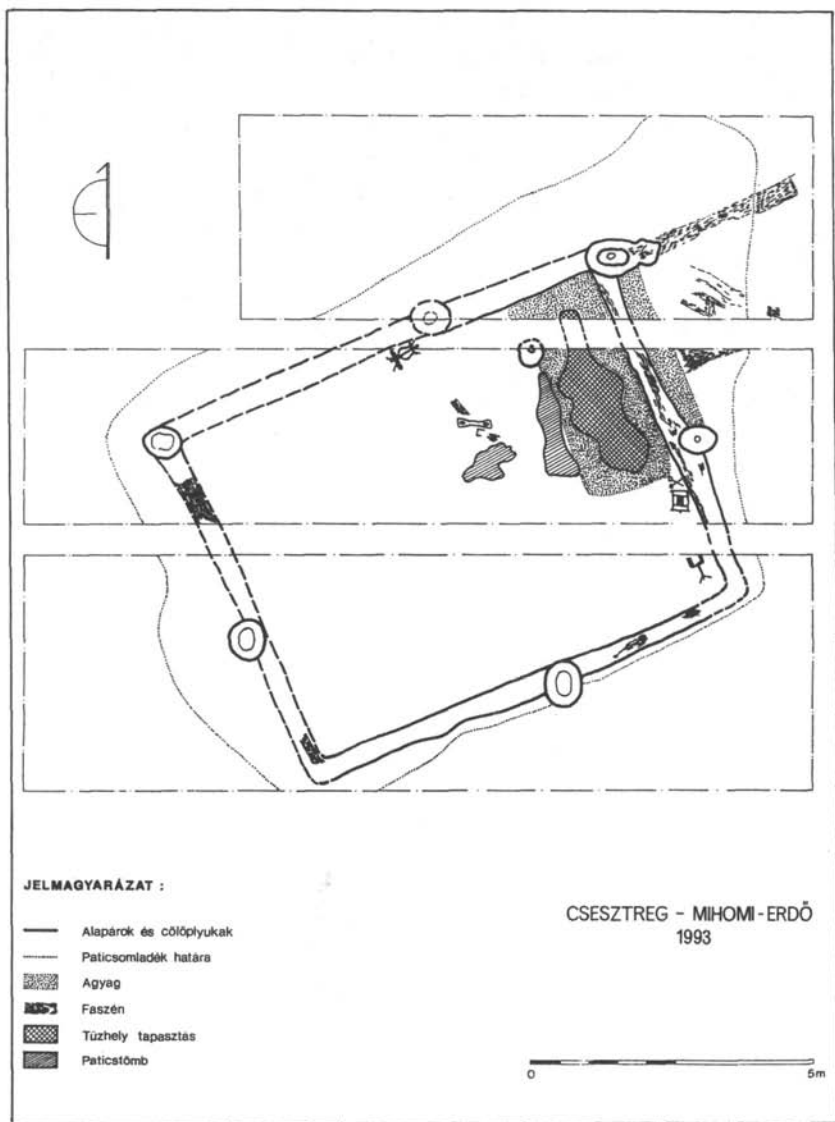
1993. június 14–25. között szondázó ásatást végeztünk a Mihomi-erdő szélén, a Cupi-patak árterében.²⁷ Az árterületből enyhén kiemelkedő kis halmon, vakondtúrásban, már a feltárást megelőző terepbejárás

alkalmával paticsötredékeket találtunk.

Az ásátás megkezdésekor, közvetlenül a gyep leszedése után egy 13,5 x 8 m-es, szabálytalan alakú, erősen paticsos folt rajzolódott ki. A 20–30 cm vastag, a szélei felé elvékonyodó paticsomladék elbontása után egy északkelet–délnyugat hossz tengelyű, egy helyiségből álló, tűvészenben leégett, az előkerült leletanyag tanúsága szerint a 15. század második fele és a 16. század első fele közti időszakban fennállott ház alapjait találtuk meg (12. kép).

A tetőszerkezetet tartó facölöpöknek ásott, 50–60 cm átmérőjű, 50–130 cm mély (az épület keleti széle mellett, a mai felszíntől 50 cm-re kibontott egykori járósíntől mérve), a falak síkjából kissé kiugró cölöplyukakat az északkeleti és északnyugati sarokban, a hosszanti oldalak mellett a középtengelytől kissé keletebbre, a rövidebb oldalak mellett pedig a középtengelytől kissé délre tártuk fel. A ház hossz tengelyének két végén található cölöplyukak voltak a legmélyebbek: a keleti 130 cm-es, a patak felé eső nyugati a feltörő talajvíz miatt csak 105 cm mélységig tudtuk kibontani. Ennek a két cölöplyuknak, valamint az északkeleti sarokban lévőnek oldalát borító paticsréteg tanúsága szerint a földbe mélyített cölöpöket agyaggal dögölték körül. A keleti oldalon a cölöplyukak között a fal helyét 25–30 cm széles, 15–20 cm mély (az északkeleti sarok felé mélyülő) árok jelezte. Alján és oldalán elszenesedett deszka nyomait találtuk. Hasonló árkot bontottunk ki a déli oldalon is, keleti részén faszénmaradványokkal. A nyugati oldalon árkot nem találtunk, de az északnyugati cölöplyuk közelében 30 cm széles, kb. 6 cm vastag, elszenesedett palló 1 m hosszú darabját tártuk fel, kisebb faszénmaradvány a délnyugati saroknál is előkerült. Az északi oldalon sem árkot, sem elszenesedett fát nem találtunk, viszont a paticsomladék bontásakor megfigyeltük, hogy a töredékek az északnyugati saroknál, valamint az északi oldalon elhelyezkedő cölöplyukak között (az egykori fal belső oldala mentén) határozott csikban rendeződtek el. A terep nyugatra, a patak irányába kissé lejt, ez tehette szükségessé a keleti oldalon a fal mélyebb alapozását. Az épület belső mérete a cölöplyukak és a falárkok távolságainak lemérése szerint körülbelül 7,5 x 6 m-es lehetett.

Kibontottunk egy, a ház északi falának folytatásában fekvő, az északkeleti sarokba mélyített cölöplyuktól kiinduló, 2,70 m hosszú, 30

12. kép: A 15–16. századi ház alaprajza

cm széles, 6 cm vastag, elszenesedett pallót, valamint a keleti fal mellett egy 2 x 3 m-es, átégett, erősen faszenes foltot. A faszénmaradványok alatt, a mai felszíntől 50 cm-re már a szürke, agyagos altalaj jelentkezett. Ez lehetett az eredeti járószint.

A ház belsejében nagyrészt már a paticsomladék elbontása után előbukkant a bolygatatlan altalaj. Csak a középső részen, az északi oldal mellett találtunk alatta 10 cm vastag, szürke, hamus réteget. Ez alatt kisebb foltokban sikerült megfogni a padló részben átégett és faszénmaradványokkal borított, vékony, sárga agyag tapasztását. A padló szintje az egykori járószintnél 2–3 cm-rel volt mélyebben.

A tüzelőberendezés a helyiség északkeleti sarkában állt. Készítéskor az akkori járószinten 3,5 x 2,3 m-es, szabályos téglalap alakú területen, 40 cm vastagságban sárga agyagot halmoztak fel. Az agyagtömb túlnyúlik az épület keleti falán, ebbe vágták bele ezen az oldalon a fal alapárkát. A ház belsejébe eső 1,7 m széles részének közepe szabálytalan alakban, 6–8 cm vastagon, gyengén átégett, belenyomódva apróra tört, kopott edénytöredékeket találtunk. Nyugati szélén, az északi házfaltól 70 cm-re egy 50 cm átmérőjű cölöplyukat bontottunk ki, amely 30 cm-nyire mélyedt a ház aljába. A tűzhely belső széle mellett összefüggő, nagy patics tömb és egy téglá feküdt.

III. A ház és a tűzhely

A feltárt épületet a megfigyelt jelenségek tanúsága szerint rövid ideig használták (gyengén átégett tűzhelyfelület, a padló csak nyomokban megfogható egyszerű lesározása), és erős tűzben (faszénmaradványok, nagy mennyiségű patics) pusztult el.

A ház a föld felszínére épült, a keleti és a déli oldalon a falalapozás lemélyítését a terepviszonyok tették szükségessé, mert nyugat, azaz a patak felé enyhén lejt a terület. A cölöplyukak elrendezése és mélysége kétségtelenné teszi, hogy az épület cölöpváz, ágasfás-szelemenes tetőszerkezetű volt.²⁸ Miután az ágasfák helyét (a hosszanti tengely két végén elhelyezkedő cölöplyukak) kivéve nem túl mélyek a cölöplyukak, lehetséges, hogy a délkeleti és a délnyugati sarokban álló cölöpöket nem mélyítették a földbe, csak a fal alapárkába helyezték, ezért nem találtuk meg nyomukat. A cölöpvázat kitöltő falazat az apróra tört da-

rabokból álló, laza paticsomladék tanúsága szerint agyaggal tapasztott sövényfal lehetett.²⁹ A nyugati fal helyén, illetve a keleti és a déli oldalon az alapárokban több foltban elszenesedett famaradványokat (vastagságuk alapján pallókat) bontottunk ki, ugyanakkor a cölöpök között karólyukak nyomait nem találtuk. Így vagy a cölöpszerkezet között vízszintesen elhelyezett karókkal, és ebben az esetben függőleges sövényfonással, vagy a falazat alá helyezett pallókba rögzített függőleges karókkal, és vízszintes fonással számolhatunk.

A lelőhelyünkön feltárt épület egyetlen helyiségének mérete átlagosnak mondható.

A bejárati ajtó nyomait az északi oldal középső részén álló cölöplyuktól 1,5–2 m-re találtuk meg: a paticsomladék elbontása közben ajtózáró vaspánt és reteszfő³⁰ került napvilágra, a ház alján pedig elszenesedett deszkanyomokat észleltünk (12. kép). Az ásatási tapasztalatok nyomán, amelyek szerint a leégett ház megszenesedett ajtaja nem dőlt messze eredeti helyétől,³¹ azt kell feltételeznünk, hogy épületünk bejárata az északi oldal nyugati felében lehetett. Ennek némileg ellentmondani látszik, hogy a tűzhely déli vége közelében egy kovácsoltvas ajtópánt³² került elő. Ezt a töredékes darabot – szélesebb végéről hiányzik a pántfogó gyűrű, keskenyebb végéről pedig az ebből a korszakból származó ajtóvasalásokra jellemző levél alakú kiszélesedés – talán már nem eredeti funkciójában használták. Egyébként is valószínűtlen, hogy a délkeleti saroknál, akár a keleti, akár a déli oldalról egyenesen a nyitott tűzhelyre nyílt volna az ajtó, minden ajtónyitással fellobbantva a szabadon égő lángokat.

Feltételezzük, hogy az északi fal folytatásában talált palló, valamint a keleti házfal mellett kibontott faszénmaradványok egy, a ház északkeleti sarkához, fából toldott kis (kb. 2,7 x 2 méteres, azaz 5,4 m²-es) kamra vagy fészter maradványai, ahol gazdasági eszközöket is tároltak: ezen a részen került elő a hámfavasalás és a sarló.³³

A ház északkeleti sarkában álló tüzelőberendezéshez hasonló az eddig közzétett 15–16. századi település-ásatások anyagában nem található.

A leginkább szembevetendő eltérés a korszak kemencéihez, kályháihoz viszonyítva, hogy sütőfelülete nem a padló szintjén található, ha-

nem egy 40 cm magas patkán.³⁴

A másik jelentős eltérés, hogy zárt tüztérre utaló felépítménynek semmi nyomát nem találtuk: A sütőfelület körül nem voltak a kőből és agyagból épített kemencék alapozására jellemző agyagba rakott lapos kövek,³⁵ és habár nagy számban kerültek elő az épület területén kerámiatöredékek, egyetlen kályhaszem vagy kályhacsempe darab sem volt köztük. Pedig ebben az időszakban a Dunántúlon is általánosan elterjedt már a szemes- vagy csempés kályha használata, még a hasonlóan szegény Szentmihály falu egyik házában is megtalálták a kőalapozású, csempékkel kirakott kályhát.³⁶

Mindezek alapján úgy vélem, tüzelőberendezésünk nyílt tűzhely lehetett, ami az ország északkeleti részében és Erdélyben terjedt el a 15–16. században, vidékünkön kivételes jelenség.³⁷ Hasonló, 15–16. századi, körülbelül térdmagasságú patkára emelt, nyílt tűzhelyek ábrázolása Németország területéről ismert.³⁸ Ezeknél a szabadon lobogó láng fölé láng- és szikrafogót építettek. A tűzhely mellett kibontott nagy paticstömb talán ilyen szikrafogó töredéke lehetett. A tűzhely oldalába mélyített cölöp esetleg ennek a helyiség felé eső sarkát támasztotta alá, de lehetett szolgálfa is, amelyre a főzésnél használt bográcsot akasztották.³⁹

A 15–16. században már az egész ország területén uralkodóvá vált a föld felszínére emelt, két-, három- vagy többhelyiséges lakóház. Az egyhelyiséges épület igen ritka, a Délnyugat-Dunántúlról közzétett ásatásokból⁴⁰ ilyen nem ismerünk. Igaz ugyan, hogy a kutatók valamennyiről kimutatták, nem átlagos jobbágyházat tártak fel, hanem a templom körítőfalához épített paplakot, nemesi kúriát vagy kisnemesi település házait. De a legközelebbi párhuzam, Szentmihály jobbágyfalu területén is csak két- és többhelyiséges épületeket tártak fel, ill. figyeltek meg.⁴¹

IV. A ház leletanyaga

A ház feltárása során gazdag leletanyag⁴² került napvilágra. Már a paticsomladék megtisztítása és elbontása közben is rendkívül sok kerámiatöredéket találtunk, elsősorban az épület középső részén, valamint

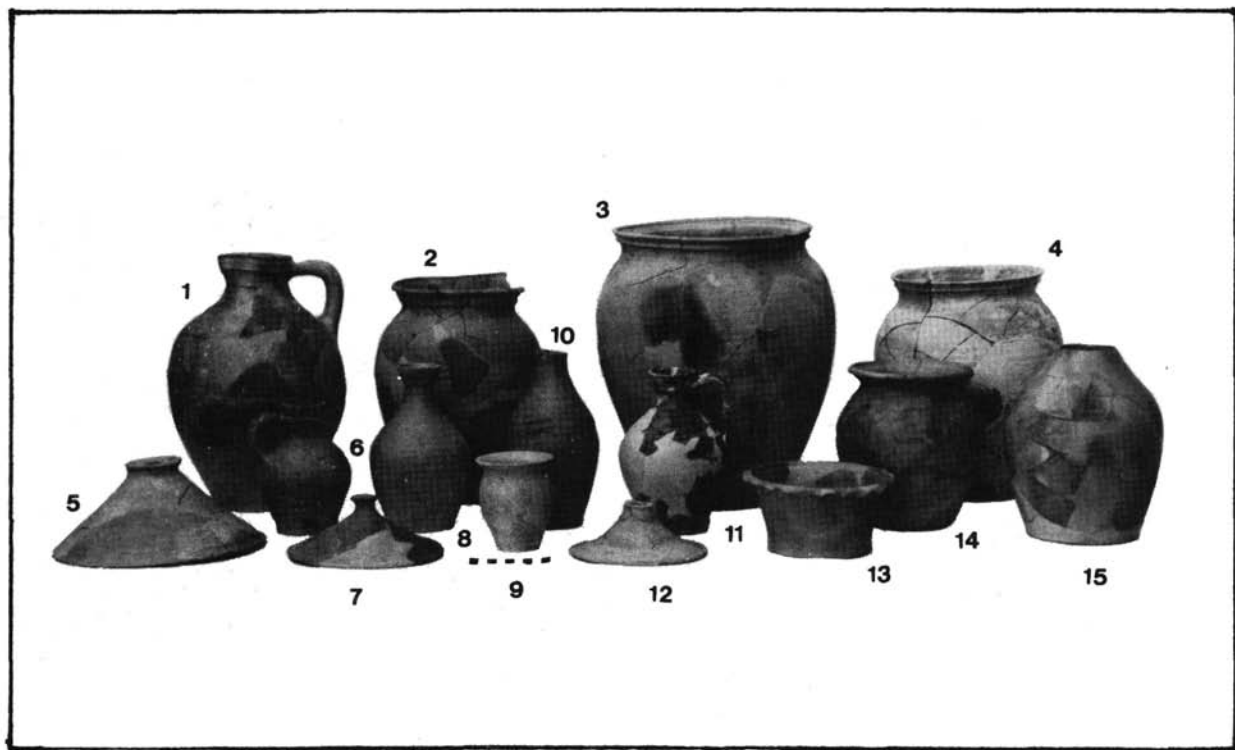
a tűzhely környékén. Igen nagy a csak minimális kiegészítést igénylő, vagy a töredékek összeragasztása után hitelesen kiegészíthető darabok aránya. A kerámiák minden szempontból (anyag, kidolgozás finomsága, szín, díszítés, méret és típusok) változatos képet mutatnak. Számos kovácsolt vasból készült tárgy is előkerült, köztük egészen különleges darabok akadtak. Üvegből viszont mindössze egy apró töredéket találtunk.

A leletanyag nagy hasonlóságot mutat a sarvalyi⁴³ és a szentmihályi⁴⁴ középkori falvaknak a 15. század második fele és a 16. század első fele közti időszakra keltezett leleteihez. A kormeghatározás szempontjából legfontosabb darab az a zárt karika fogójú, széles pengéjű, mesterjegyes kovácsolt vas olló, amely a 15. század vége – 16. század első fele közti időszakban elterjedt típust képviseli.⁴⁵

Kerámia⁴⁶

A ház pusztulását okozó nagy tűzben az agyagedények másodlagosan megégtek: kivétel nélkül, minden darabon találhatóak kisebb-nagyobb, – az agyag összetételétől függően – vörösesbarnára, téglapirosra vagy feketére színeződött foltok. Vannak teljesen salakossá vált töredékek, és olyan edények, amelyeknek megtaláltuk minden töredékét, mégsem építhetők össze, annyira deformálódtak.

Az edények készítéséhez durva szemcsés, enyhén csillámos homokkal soványított agyagot használtak. Finoman iszapolt agyagból csak a poharak, a palackok és a fedők egy része készült. Valamennyi edény korongolt, belső oldalukon gyakran erős korongolásnyomokkal, fenekükön pedig a korongról való levágás nyomaival. Felületüket kívülből vékony agyagréteggel simították le. Ez a réteg a tűzben másodlagosan megégett daraboknál általában lemezesen leválik, a felszín közepében, a paticsomladékban talált töredékeknél pedig a nedvesség, illetve a hőingadozás hatására lekopott. Mázas edényt mindössze hármat találtunk, három kisméretű korsót. A kerámiák eredeti színét, a fentebb említett okok miatt, nehéz megállapítani. Úgy tűnik, zömük szürkésfehér, világosszürke, világos szürkésbarna vagy barna lehetett. Az edények díszítése egyszerű, nem túl változatos: a legtöbb felületét sűrű, sebkély hornyolás borítja, néhány darabon található bekarcolt vonalakból,

13. kép: Kiegészített edények a 15–16. századi házból

vonalkötegekből és hullámvonalakból, illetve ezek kombinációjából álló minta, egy fazék vállát díszítették körömcshipkedéssel, vörös festett vonalak pedig néhány, valószínűleg egy, vagy két kis korszóból származó oldaltöredékeken láthatók.

A következő edénytípusok kerültek elő:

1. Fazék

A kerámialeletek legnagyobb részét a fazekak teszik ki: 13 összeállítható és kiegészíthető darab mellett további kb. 45 különböző fazék perem- és oldaltöredékei kerültek napvilágra.

A kisebb, 20–30 cm magas példányok szolgálhattak az ételek főzésére – az egyik aljában elszenesedett ételmaradványokat, egy másik oldalán pedig kozmás foltokat találtunk. A nagyobb, 30–40 cm magas darabok valószínűleg tárolóedények lehettek.

A leggyakoribb peremkiképzés: tölcseresen kifelé álló, enyhén tagolt, vízszintesen levágott szélű, kívül bordával hangsúlyozott (13. kép 2–4, 14.).

2. Fedő

A 3 kiegészíthető mellett további 8 darab töredékei kerültek elő. Valamennyi kúp alakú, gombfogós, finoman iszapolt agyagból, vagy rendkívül gondosan simított felülettel (13. kép 7.), kivéve azt a két példányt, amelyek fogója átlyukasztott – ezek erősen kavicsos anyagúak, durva kivitelűek (13. kép 5, 12.).

3. Kancsó

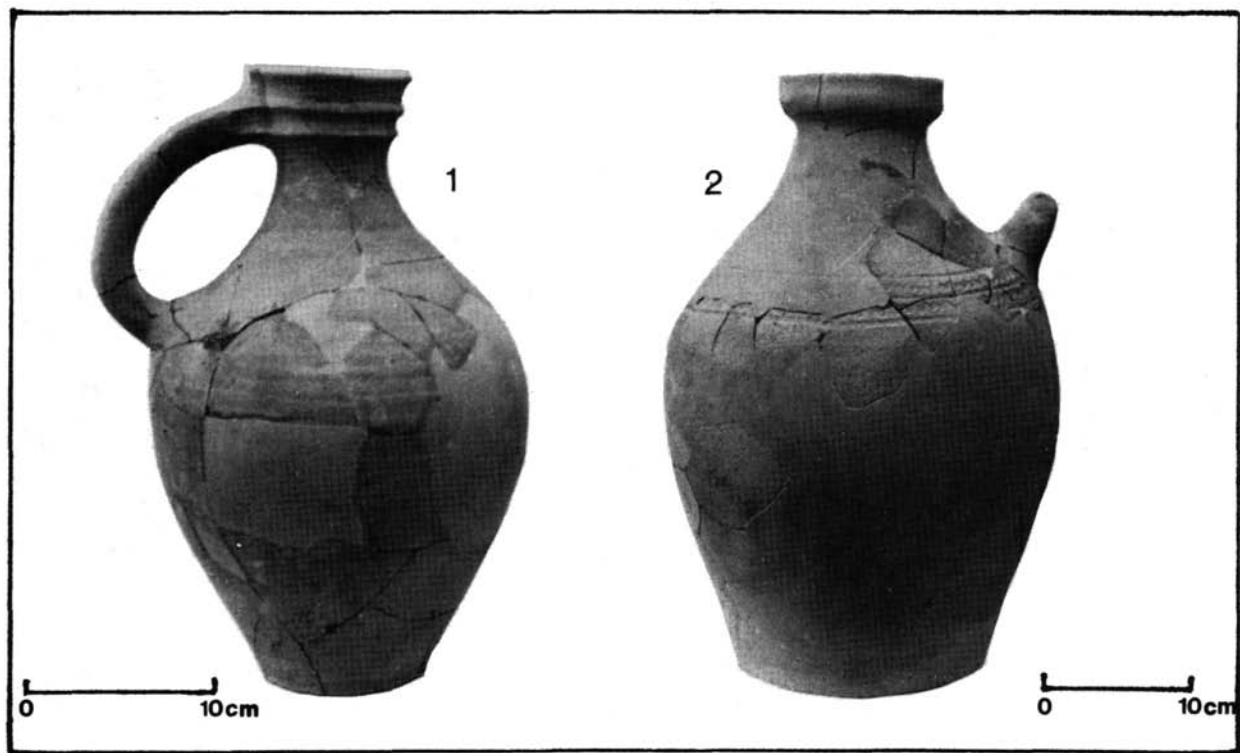
A nagyméretű (magasság 34–38 cm), kiöntőcsőrösre nyomott szalagperemes, enyhén hasasodó kancsók, illetve egy bordázott peremű, öblös kancsó (13. kép 1.) peremét és vállát vastag hurkafül köti össze. Ebből a típusból szintén 3 kiegészíthető darab került elő, és további 4-nek a töredékei.

2 hurkafül töredékről, valamint 2 nyak- és válltöredékről nem dönthető el, hogy kancsókhöz vagy korszókhöz tartoztak.

4. Korszó

Kétféle korszótípust találtunk lelőhelyünkön:

Az egyik kisméretű (magasság 16, illetve 20 cm), zöld mázas (belső, valamint peremén és nyakán kívül is, az egyik ép darabot pedig kívül-belül zöld máz borítja), tölcseres peremét egy borda hangsúlyozza. 2 ép (13. kép 6, 11.) és 1 töredékes példány került elő.

A másik típus nagyméretű (magasság 30 cm felett), széles száját két vagy három borda hangsúlyozza, a kancsókhoz hasonlóan a peremet és a vállat vastag hurkafül köti össze – a 2 kiegészített (14. kép 1.) és a 2 töredékes darab tanúsága szerint (13. kép 15.).

Valószínűleg 1 vagy 2 kisebb méretű korsóhoz tartozhattak a szürkésfehér, vörös festett csikokkal díszített oldaltöredékek.

5. Kiöntőcsöves edény

Nagyméretű, vastag falú (magasság 40 cm, peremátmérő 11,5 cm, fenékátmérő 18 cm, falvastagság 5–8 mm), durva szemcsés homokkal soványított anyagú, barna-szürke foltosra égett, vállán durván kivitelezett díszítés: három szélesen, sekélyen bekarcolt vízszintes vonal között sűrű, egyenetlen ívű hullámvonalak. Kiöntőcsöve rövid, kúp alakú (14. kép 2.). A kiegészített példány mellett még egy hasonló anyagú, szürke, másodlagosan részben téglapirosra égett darab perem- és nyaktöredéke (peremátmérő 14 cm) került elő.

Ez a különleges edénytípus lelőhelyünkön kívül csak Sarvalyról és a kőszegi várból ismert. A kiegészített edény arányaiban emlékeztet a kőszegi várnak a 15. század második fele és az 1500-as évek időszakában keletkezett rétegeből előkerült kiöntőcsöves tároló korsóéra,⁴⁷ a perem és a nyak kialakítása, a kiöntőcső alakja és elhelyezése pedig a sarvalyi darabokkal⁴⁸ mutat rokonságot.

6. Palack

Ez a kerámiatípus a 15–16. századi leletanyagban ritkaságnak számít. Az eddig közölt darabok⁴⁹ anyaguk, arányaik, díszítésük tekintetében elég eltérőek, egyetlen közös vonásuk a szűk, hengeres nyakon ülő, kissé öblösödő, bordával tagolt peremkiképzés.

Lelőhelyünkön is kétféle palack került elő:

A rendkívül gondosan simított felületű, vékonyfalú, vörösesbarna, a kisméretű korsókéhoz hasonló peremű változatot 1 ép példány (13. kép 8.), valamint 1 másik darab perem- és válltöredéke képviseli. A Hahót–Telek-szeg lelőhelyen feltárt kút betöltésében talált fekete színű palack arányaiban, a simítás finomságában és a peremkiképzésben megegyezik az itteni darabokkal.⁵⁰

A másik változatot 1 töredékes példány képviseli: finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, barna, nyakán és vállán gondosan simított felületű, nyúlánk darab, pereme hiányzik (13. kép 10.).

További 2 palackhoz tartozó válttöredékeket is találtunk, ezek azonban nem elégségesek annak eldöntéséhez, hogy melyik változatból származhatnak.

7. Pohár

A rendkívül finom anyagú, vékony falú, a fazekakhoz hasonló alakú, lekerékített peremű poharakat 2 töredékes és 1 kiegészíthető darab képviseli (13. kép 9.). A megszólalásig hasonló darab került elő a csácsbozsoki templomban végzett kutatás során.⁵¹

8. Tál

Mindössze 1, durva szemcsés anyagú, igen vastag falú, csonkakúp alakú, ujjbenyomkodással fodrosra cakkozott szélű darab került napvilágra (13. kép 13.).

Hasonló tálak eddig csak dunántúli várasatásokból ismertek.⁵²

Vastárgyak

A kovácsolt vasból készült tárgyak között, a szokásos használati tárgyak, mint például a sarló vagy az ajtóvasalás mellett – mint már a ház leletanyagát ismertető fejezet bevezetésében említettem – néhány különleges darab is akadt. Szerencsére ezek masszívabb darabok, így, habár a nagy tűzben erősen megégték, mégis lehetséges volt restaurálásuk. Nem úgy a kisebb, és valószínűleg gyengébb minőségű vasból készült szögeké, valamint az egyetlen késtöredéké.

Az alábbi típusok kerültek elő:

1. Szög

16 darab kisebb-nagyobb kovácsoltvas szöget találtunk. Közülük mindössze hármat lehetett restaurálni (hosszuk 6,5–7,8 cm), az egyik nagy, kerek fejű. A többi példány már a felszedés során apró morzsákra törött szét.

2. Kés

Az egyetlen késtöredék olyan erősen megégett, hogy a felszedés után szétporlott.

3. Hevedercsat

A paticsomladék elbontása közben talált 2 hevedercsat is annyira átégett, hogy konzerválásra alkalmatlanná vált.

4. Ék alakú tárgy

A közelebbről meg nem határozható rendeltetésű, 8 cm hosszú, ék

alakú vastárgy lemezesen porlad, konzerválásra nem alkalmas.

5. Ládafül

Az U-alakú, kovácsoltvas ládafül, elkeskenyedő szárainak végei derékszögben kifelé hajtva.

6. Ajtózáró pánt

Két végén átlukasztott, lakattal zárható vaspánt (retesz) töredékes sasszeggel (hossza 16,7 cm, szélessége 1,6 cm).

7. Reteszfő

U-alakú, kovácsoltvas kampó, ajtó tolozár reteszfője.

8. Ajtóvasalás

Másodlagosan erősen megégett, deformálódott kovácsoltvas ajtóvasalás. Egyik vége kiszélesedik, másik, elkeskenyedő vége töredékes. (Hossza 29,5 cm.)

9. Kampós végű tárgy

A durván megmunkált, vastag, 6,2 cm hosszú, szögyszerű tárgy egyik végét laposra kalapálták és kampósan visszahajtották.

10. Sarló

Enyhén ívelt, röviden visszatört nyakú, nyéltüskés, 37 cm hosszú, kovácsoltvas sarló (15. kép 7.).

11. Kapa

Zárt, a penge felé szélesedő nyéllukas, a foknál megvastagodó köpűje kissé hátrahajlik. Válla csapott, enyhén ívelt pengéje hegyes. Méretei: magasság 28 cm, szélesség 23 cm (15. kép 4.).

12. Olló

Zárt karikafogójú, lépcsősen kialakított, széles pengéjű, mesterjegyes (hosszúsága 15 cm, a penge szélessége 1,5 cm, a fogó átmérője 2,5 cm), igen jó megtartású kovácsoltvas olló (15. kép 5.).⁵³

13. Szekérvasalás

Szekér kovácsoltvas hámfavasalása (teljes hosszúsága 25,6 cm). Körte alakú, köpűszerű részből (14,5 x 5,5 cm, vastagsága 0,8 cm) és a belekapcsolt, szintén körte alakú láncszemből (14 x 10,3 cm, átmérője 1,4 cm) áll (15. kép 6.).

Ez a szekéralkatrész már az 1470-es évektől feltűnik a korabeli ábrázolásokon,⁵⁴ a későközépkori leletanyagban mégis ritka tárgytípusnak számít.⁵⁵

14. Gyertyatartó

Agyagból formált világítóeszközök: gyertyatartók, és főként mécsesek szép számmal fordulnak elő a későközépkori leletanyagban. A 15. századtól kezdve tűnnek fel a gazdagabb házakban (paloták, várak, kolostorok, udvarházak) a bronzból készült gyertyatartók.⁵⁶ Egyenesen ritkaságnak mondható, hogy lelőhelyünkön, az egyszerű, falusi környezetben egyszerre 2 kovácsoltvas, méghozzá két különböző típusú gyertyatartó szolgálta a ház világítását.

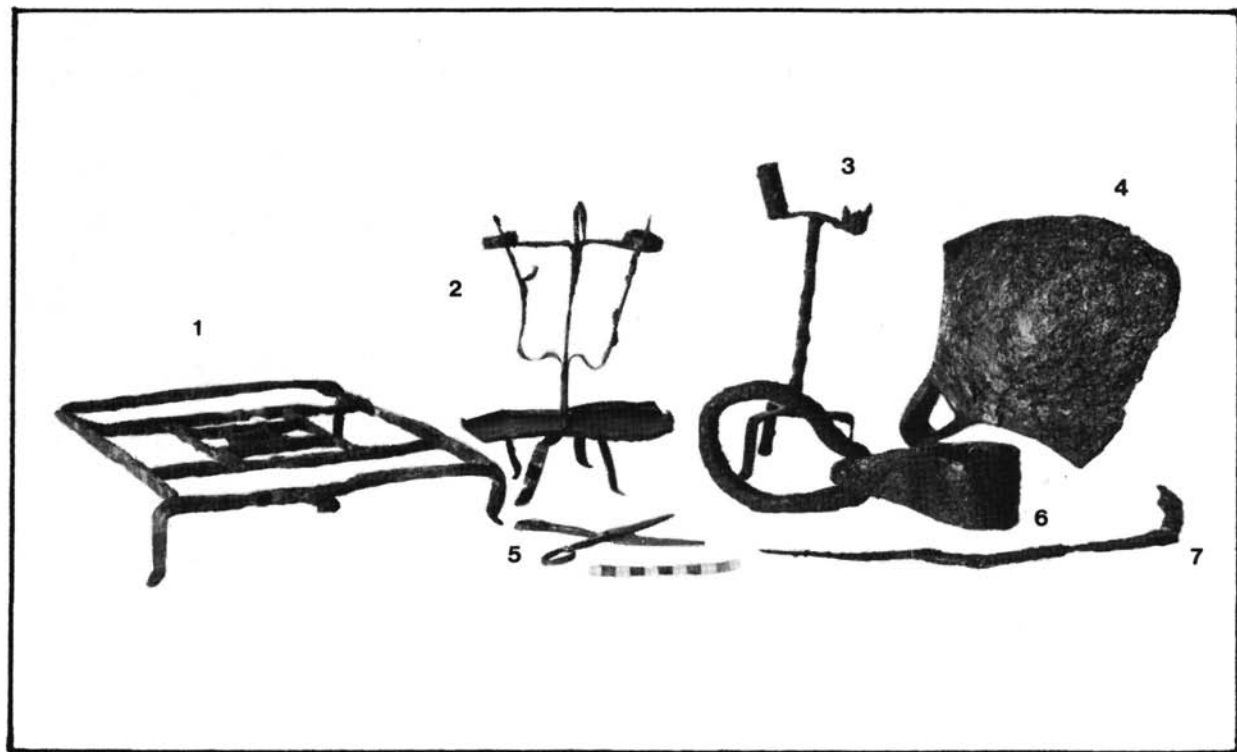
Az egyszerűbb, kétágú példány vaslemezről kivágott és meghajlított, háromágú lábon áll. A négyzetes keresztmetszetű vasrúdból spirális alakban csavartra kalapált szár tetején szintén lemezből kivágott és meghajlított gyertyatartó kar helyezkedik el. Az egyes részeket szegecserek erősítik egymáshoz. (Magasság 26 cm.) Erősen megégett, lába és az egyik gyertyatartó henger sérült (15. kép 3.).

A másik darab összetettebb: szintén kétágú, de szorítókaros, cseppfogós, négy lábú, függesztőkampós. Az egyes részeit 1–3 mm vastag lemezből vágják ki és hajlították meg. Lába S-alakban meghajlított. A cseppfogó propeller alakú, széle a sarkoknál bevágva, és 4–5 mm magasan felhajlítva. Szárának vége kampósra kalapált. Az L-alakban meghajlított, a szárhoz szegecselt karok végén egy-egy gyűrű. A gyűrűkön átbújtatott szorítókarok alsó végét szintén a szárhoz szegecselték. A szorítókarok mozgatására szolgáló fülek közül az egyiknek csak nyoma látható, másiknak kis csonkja maradt meg. (Magasság 24 cm.) A kampónál fogva felakasztva, vagy lábaira állítva egyaránt használhatták (15. kép 2.).

A lelőhelyünkön talált gyertyatartóval azonos darab került elő a bajcsai vár feltárása során,⁵⁷ ami arra utal, hogy nem helyben kovácsolt, egyedi példánnyal, hanem sorozatban készített típussal van dolgunk. Hasonló szorítókaros, de igényesebb kivitelű, bronzból készült gyertyatartók egy-egy töredéke látott napvilágot a budai várban. Az egyik darab a 15. század közepe táján, a másik a 16. század elején került a szemétkébe. Ez a gyertyatartó-típus olyannyira ritka Magyarországon, hogy az egész tárgyat bemutató ábra külföldi gyűjtemény példánya alapján készült!⁵⁸

15. Sütőrostély

Hajlított, elvékonyodó lábakon álló, téglalap alakú (31,5 x 25 cm,

15. kép: Kovácsoltvas tárgyak a 15–16. századi házból

magasság: 6,2 cm), téglalap metszetű (1 x 0,5 cm) szögvasvól készült sütőrostély, nyél indításával. Sütőfelületének rácsozatát a középpont felé egyre szűkülő metszetű téglalapok alkotják. Rossz megtartású, egyik lába hiányzik (15. kép 1.).

Ez a sütőrostély páratlannak mondható a magyarországi későközépkori leletanyagban.⁵⁹ A korabeli német ábrázolásokon tűnnek fel egyszerű, hal és kolbász sütésére használt sütőrácsok.⁶⁰

V. Összefoglalás

A középkori Mihon falu 1334 és 1561 között szerepel az írott forrásokban mint a Bánffy család alsólendvai uradalmához tartozó – az adóösszeírások számadatai alapján ítélve – szegényes kis település. A történeti adatok és párhuzamok tanúsága szerint valószínűleg már első írásos említése előtt fennállott; feltehetően egyike lehetett azoknak a 13. század második felétől kezdve telepített kis irtásfalvaknak, amelyek a kedvezőtlen adottságok miatt fokozatosan elnéptelenedtek, a környéket sújtó török támadások következtében azután a 16. század utolsó harmadában végleg elpusztultak. Mihon területe a település pusztulása után a szomszédos Csesztreg határába olvadt be, emlékét már csak a Mihomi- összetételű földrajzi nevek őrzik. Helyét, a Cupi-patak és a Mihomi-ér összefolyásánál enyhén kiemelkedő észak–dél irányú dombháton, ma fiatal fenyveserdő borítja. Ennek szélén, a Cupi-patak partján 1993-ban, szondázó ásatás keretében egy gazdag leletanyagot tartalmazó későközépkori ház feltárására került sor.

A föld felszínére épült, északkelet–délnyugat hossztengetyű, cölöpváz, ágasfás-szelemenés tetőszerkezetű, agyaggal tapasztott sövényfalú, egy, 7,5 x 6 m belső méretű helyiségből álló, erős tűzben leégett ház több szempontból is különleges építménynek bizonyult:

A későközépkorban már falusi viszonylatban is általánosan elterjedt a többhelyiséges épület, az egyetlen helyiségből álló ház ritka, a Délnyugat-Dunántúl területéről közzétett ásatásokból ilyet máshonnan nem ismerünk.

A ház északkeleti sarkában, a padló szintjétől 40 cm magas patkára emelt, nyitott tűzhely szintén párhuzam nélküli.

A feltárás során napvilágra került leletanyag a későközépkori

ásatásokból előkerült hasonló tárgyak – a legtöbb és legszorosabb párhuzam nyugat-dunántúli lelőhelyek leleteivel mutatható ki, Kőszegtől Bajcsáig – alapján a 14. század második fele és a 15. század első fele közti időszakra keltezhető. Hogy ezen az időszakon belül pontosan melyik években állt a ház, nem határozható meg.

A leletanyag összetételében is fellelhetünk néhány különlegességet:

A kerámialeletek között magas a folyadék tárolására szolgáló típusok (kancsó, korsó, palack, kiöntőcsöves edény) aránya, összesen 25-re tehető a számuk.

A más későközépkori ásatásokon is megtalálható, általánosan használt kovácsoltvas tárgyak (pl. sarló, kapa, olló, ajtóvasalatok) mellett feltűnik két olyan típus (a sütőrostély és a gyertyatartók), amelyek nem tartoznak az átlagos későközépkori háztartás felszerelési tárgyai közé.

A felsorolt különlegességek alapján úgy vélem, a feltárt épület nem csupán közönséges lakóház, hanem bor kimerésére szolgáló kocsmá is lehetett. Az épület elhelyezkedése – a település szélén, a patak partján emelték – is ezt látszik alátámasztani. A feltevésnek nem mond ellent, hogy csak néhány pohártöredéket és egyetlen kis üvegdarabot találtunk, ezek valószínűleg rangosabb vendégek (pl. a bíró) ivóalkalmatosságai lehettek, a köznép fakupákból fogyaszthatta italát.

A vendéglátás történetét feldolgozó szakirodalom elsősorban a szigorúan szabályozott és bőséges forrásokból ismert városi borkiméréssel foglalkozik,⁶¹ alig említi falusi kocsmákra vonatkozó adatokat.⁶² Pedig már az 1550. évi 35. és 36. törvénycikk világosan rendelkezik a borkimérésről. Pontosán meghatározza, az év melyik szakában mérhetik ki a jobbágyok, és melyikben a földesurak saját termésű boraikat, amennyiben a földesúr egy jobbágyot bíz meg borának kimerésével, milyen fizetséget tartozik adni annak fáradozása és a korcsmároltatási költségek fejében.⁶³ Vidékünkön sem volt ismeretlen ez a gyakorlat: A kanizsai uradalom 1563. évi urbáriumában majd minden településen említenek egy-egy kocsmárost (educillator vini).⁶⁴ 1596-ban, amikor a megújítják Csesztreg mezőváros kiváltságlevelét, mert a korábbi elégett, midőn a török [1576-ban] felégette a települést, belefoglalják a jobbágyok borkimérési kötelezettségét.⁶⁵

Jegyzetek:

- ¹ A település neve az írott forrásokban **Myhou** (1334: Zala vármegye története. Oklevéltár I. kötet 1024–1363. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest 1886, 200., 284. o. [A továbbiakban ZO I.]), **Myhun** (1389: Zsigmond-kori oklevéltár I. kötet (1387–1399). Összeállította: Mályusz Elemér. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1. Budapest 1951, 940., 99. o. [A továbbiakban ZsO I.]), **Myhon** (1524: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Budapest 1897, 75. o. (A továbbiakban Csánki 1897), illetve 1548–1552 között az adójegyzékekben – jelzetek a 20. lábjegyzetben – váltakozva **Myhon** és **Myhom** alakban fordul elő. A történeti szakirodalomban **Mihon** és **Mihó** formában említik (Csánki 1897, 75, 83. o.; Holub József: Zala megye története a középkorban. III. kötet. A községek története. Kézirat. Pécs 1933. A kézirat gépelt másolata: Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 83. Az idézett oldalszámok erre a gépelt másolatra vonatkoznak. 447, 506. o. (A továbbiakban Holub 1933). Miután a tanulmányban tárgyalt korszakban, a 15–16. században a Mihon elnevezés az általános, ezt a formát használom a falu nevének jelölésére.
- ² Mihomi-erdő és -rét Csesztreg határában: Zala megye földrajzi nevei. Szerk. Papp László és Vég József. Kiadja Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Zalaegerszeg 1964, 134/50, 71., 317. o.; Mihom (erdő) Kálócfa határában: u. o. 127/52., 303. o. (A továbbiakban Zala megye földrajzi nevei); Mihomi-ér: Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal által 1965-ben kiadott „Magyar Népköztársaság” 1:10 000 arányú térkép, Zala megye L-33-46-C-c-1 (Csesztreg) lap.
- ³ A családról és birtokaik történetéről részletesen Bilkei Irén írt a jelen kötetben megjelent tanulmányában.
- ⁴ ZO I. 200., 276–285. o.
- ⁵ A birtoktesthez tartozó falvokról részletesen Vándor László írt a jelen kötetben megjelent tanulmányában.
- ⁶ ZO I. 200., 281–282, 284. o.
- ⁷ Hydegwelg = Hidegvölgy: ma is létező földrajzi név, Kozmadombja és Zalalövő határán Hidegvölgyi-dűlő alakban. Zala megye földrajzi nevei 124/15., 297. o. Az északkelet–délnyugat irányú zizenyős völgy a ma Kozma-pataknak nevezett kis vízfolyás völgyébe torkollik.
- ⁸ Kutus = Kutas völgy: ma is létező földrajzi név Kozmadombja határában Kutasi-völgy alakban, az észak-dél irányú, ma Kozma-pataknak nevezett kis vízfolyás völgyének keleti oldalán. Magyarország földrajzinév-tára II. Zala megye. Szerk.: Földi Ervin. Budapest 1978, 26. o.

- ⁹ Ma Kerkakutas, Kozmadombja és Kálódfa határainak találkozási pontja, ettől délre (Kerkakutas) Bánffy Miklós birtoka, északra pedig vörös Salamon fia Kopasz mester (Salomvári család) birtoka helyezkedett el.
- ¹⁰ A Kozmadombja és Csesztreg között húzódó határ ma is erre halad, a Kozma-patakotól keleti irányba, egészen a Mihomi-ér völgyéig. A Galnazowelgh (Galnaszó?- esetleg Málnaszó?-völgy) emlékét mai földrajzi név nem őrizte meg. A leírás alapján azonos az észak-déli irányú, ma Mihomi-ér elnevezésű vizenyős völgygel.
- ¹¹ Ezzel az elnevezéssel elsősorban a határnak azt a pontját illették, ahol több település határa futott egybe, de így nevezték azt a pontot is, ahol a határ egyenes vonala megtört, mint a jelen esetben. V.ö.: Takács Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest 1987, 17. o.
- ¹² Ilwagh = Ilvágy elpusztult középkori falu, határa Kálódfa területébe olvadt be, emlékét ott az Ivák (Ilvágy) határrész és az Iváki-árok elnevezések őrzik. Zala megye földrajzi nevei 127/13, 15., 303. o.
- ¹³ Chup = Cup, ma Zalabaksa része.
- ¹⁴ A mai Cupi-patak.
- ¹⁵ A Mihomi-erdőben, a Cupi-patak és a Mihomi-ér összefolyásánál ma is láthatók a határhalmok.
- ¹⁶ Tringli István fordítása.
- ¹⁷ Holub 1933, 447. o.: OL DI 6802.
- ¹⁸ ZsO I. 940., 99. o.
- ¹⁹ Zala Megye Helytörténeti Lexikonához összegyűjtött cédulaanyag. Őrzési helye: Zala Megyei Levéltár Kutatószolgálat., Mihom 8.: OL DI 37006. (A továbbiakban Helytörténeti Lexikon)
- ²⁰ **1548:** OL Dic. conscr. 52. kötet (Zala megye) f. 286: Csesztreg, Újfalu és Mihon Bánffy István birtoka, összesen 15 porta, bíró 1, üres telek 4; Újfalu és Mihom Bánffy László birtoka összesen 8 porta, a bírónak fél telke, zsellér 1, szegény 7.
- 1549:** OL Dic. conscr. 52. kötet (Zala megye) f. 394/a: Csesztreg, Újfalu és Mihon Bánffy István birtoka összesen 21 porta, zsellér 8, szolga 3, új telek 2, üres telek 1, bíró 1; Mihon és Újfalu Bánffy László birtoka összesen 10 porta, zsellér 4, új telek 2, iparos 1, bíró 1.
- 1552:** OL Dic. conscr. 52. köt. (Zala megye) f. 556: Csesztreg, Újfalu és Mihom Bánffy István birtoka összesen 36 porta, felégett telek 6, szolga 1, szegény 2, üres telek 2, bérlő 4; Újfalu és Mihom Bánffy László birtoka összesen 17 porta, szolga 2, szegény 1, új telek 1, bérlő 5.
- ²¹ Helytörténeti Lexikon, Mihom 14.: Zalavári hiteleshelyi levéltár I/831.

- ²² Helytörténeti Lexikon, Csesztreg 233.: OL P497 Mednyánszky It.
- ²³ Helytörténeti Lexikon, Csesztreg 44.: U. et C. 33/9.
- ²⁴ Helytörténeti Lexikon, Mihom 41.: U. et C. 33/7.
- ²⁵ Helytörténeti Lexikon, Mihom 16, 24, 28, 29, 30, 32, 34.: OL Eszterházy hg. It. P 108.
- ²⁶ Holl Imre: A középkori Szentmihály falu ásátása II. Zalai Múzeum 2 (1990) 193–195. o. (A továbbiakban Holl 1990)
- ²⁷ Ez úton is szeretném megköszönni Csesztreg Község Önkormányzatának, mindenekelőtt Bagó József polgármesternek és Csóbor József műszaki előadónak az ásátáshoz nyújtott szíves segítségét, valamint a feltáráson dolgozóknak (Bagó Zoltán, Csóbor Károly, Eiler Miklós, Farkas Gábor, Fehér Attila, Hajdú József, Király Richárd, Kulcsár István, Lőrincz József, Nagy Ferenc, Nagy László, Stubán László és Szalai József) lelkes munkájukat.
- ²⁸ Barabás Jenő–Gillyén Nándor: Magyar népi építészet. Budapest 1987 (A továbbiakban Barabás–Gillyén 1987), 64. o.: „A cölöpváz földbe ázott oszlopai, *ágasai* adják a váz merevségét. A sarkokra, a hosszabb falszakaszokon közben is... helyeznek el egy-egy oszlopot, amelyre a tetőszerkezetet tartó folyógerenda kerül. A cölöpváz szerkezet sokszor a szelemenés tetőszerkezettel jár együtt, ilyenkor az épület rövid falainak közepén a szelementartó ágasokat találjuk.”
- ²⁹ Barabás–Gillyén 1987, 67. o.
- ³⁰ Leírásuk a vastárgyak ismertetésénél a 6. és 7. számok alatt.
- ³¹ Bálint Alajos: A középkori Nyársapát lakóházai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–1962, 94. o.; Benkő Elek: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. *Varia Archaeologica Hungarica V.* Budapest 1992, 166. o.
- ³² Leírása a lelőhelyen előkerült vastárgyak ismertetésénél a 8. szám alatt.
- ³³ Leírásuk a vastárgyak ismertetésénél a 13. és 10. számok alatt.
- ³⁴ Barabás–Gillyén 1987, 90. o.
- ³⁵ Holl, Imre–Parádi, Nándor: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly.* Budapest 1982, 127–128. o. (A továbbiakban Holl–Parádi 1982)
- ³⁶ Holl Imre: A középkori Szentmihály falu ásátása I. Az 1. ház és kályhája. Zalai Múzeum 1 (1987) 163–165. o. (A továbbiakban Holl 1987)
- ³⁷ Barabás–Gillyén 1987, 98. o.
- ³⁸ Benker, Gertrud: *In alten Küchen.* München 1987, 7, 84. o. (A továbbiakban Benker 1987)
- ³⁹ Barabás–Gillyén 1987, 98–99. o.
- ⁴⁰ Részletes irodalomjegyzék: Balassa M. Iván: A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata. 1985, 86–91. o. Békéscsaba 1985; Zentai Tünde: A dél-dunántúli parasztház falszerkezetének középkori

történetéről. In: Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Balázs Géza, Voigt Vilmos. Budapest 1987, 145–148. o.

⁴¹ Holl 1990, 193. o.

⁴² A leletek restaurálását a Göcseji Múzeum munkatársai: Szendrői Éva kerámia- és Varju András fémrestaurátorok végezték. A leletanyag a Göcseji Múzeum Régészeti Gyűjteményében a 94.30.1.1–94.30.13.19. és a 96.1.1.1–96.1.8.3. leltári számokon található.

⁴³ Holl–Parádi 1982, 50–112. o.

⁴⁴ Holl 1987, 162–163. o.

⁴⁵ Holl–Parádi 1982, 62–63. o.

⁴⁶ A kiegészíthető kerámialeletek restaurálása még nem fejeződött be, így itt csak az előkerült típusok és főbb jellegzetességeik bemutatására vállalkozom, részletes elemzésüket a teljes anyag ismeretében lehet majd elvégezni.

⁴⁷ Holl Imre: Kőszeg vára a középkorban. Budapest 1992, 31. o., 133. kép 1–2. (A továbbiakban Holl 1992)

⁴⁸ Holl–Parádi 1982, 100. o., 47. és 48. ábra.

⁴⁹ Vándor László: A saácsbozsoki r.k. templom kutatása. Zalai Gyűjtemény 6 (1976) 211. o., II. ábra (A továbbiakban Vándor 1976); Feld István–Gerelyes Ibolya–Gere László–Gyürky Katalin–Tamási Judit: Újabb későközépkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból. *Communications Archaeologicae Hungariae* 1989, 188. o., 13. kép 5. (A továbbiakban Feld–Gerelyes et al. 1989)

⁵⁰ A szerző ásatása. A lelőhelyről készült tanulmány megjelenés alatt az Antaeusban.

⁵¹ Vándor 1976, 211. o., II. ábra.

⁵² Ugod: Mithay Sándor: Az ugodai vár feltárásának eredményei. Pápai Múzeumi Értesítő 1 (1988) 21. ábra 3. A szerző a töredékes darabot nagyméretű, 15–16. századi edény nyaktöredékének tartja.; Vándor László lenti, zalaszentgróti és bajcsai ásatásain előkerült publikálatlan darabok. Az ásató szíves szóbeli közlése.

⁵³ V. ö. 44. lj.

⁵⁴ Tarr László: A kocsai története. Második, bővített kiadás. Budapest 1978, 228. rajz, XLI, XLIV. kép

⁵⁵ Hasonló leletek: Csepely: Kovalovszki Júlia: Ásatások Csepelyen. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8 (1969) 36. kép; Ozora: Feld–Gerelyes et al. 1989, 202. o., 21. kép 4.

⁵⁶ Holl 1992, 61. o.

⁵⁷ Vándor László ásatása, 1995.

⁵⁸ Holl Imre: A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése. *Archaeo-*

- logiai Értesítő 112–113 (1987–88) 189. o. 27. l.j., 4. kép 4–5.
- ⁵⁹ Lelőhelyünkön kívül csak a kereki Fehérkő vár műemléki helyreállítását megelőző szondázó ásátás során került elő pecsenyesütő rostély töredéke: Koppány Tibor–Sági Károly: A kereki Fehérkő vár története. Somogyi Múzeum Füzetei 9 (1967) 25. o., az ásátók sem rajzát, sem részletesebb leírását nem közlik.
- ⁶⁰ Benker 1987, 41–43. o., 97, 110, 115. kép.
- ⁶¹ Ballai Károly: Magyar korcsmák és fogadók a XIII–XVIII. században. Budapest 1927, 1–31, 43–84. o. (A továbbiakban Ballai 1927); A magyar vendéglátóipar története a honfoglalástól napjainkig. I. kötet A honfoglalás századától az 1848/49. szabadságharcig. Szerk.: Ballai Károly. Budapest 1943, 50–54. o. (A továbbiakban A magyar vendéglátóipar története I. 1943)
- ⁶² A magyar vendéglátóipar története I. 1943, 111. o.; Kubinyi András: Kocsmázás, becsületsértés és fogadás a késő-középkori Magyarországon. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön I. kötet. Szerk.: Novák László. Nagykőrös 1992 (Az Arany János Múzeum Közleményei VII.) 232–233. o.
- ⁶³ Ballai 1927, 37–38. o.
- ⁶⁴ Maksay Ferenc (szerk.): Urbáriumok XVI–XVII. század. Magyar Országos levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 7. Budapest 1959, 143–148. o.
- ⁶⁵ Helytörténeti Lexikon, Csesztreg 229.: Eszterházy hg. lt. P. 108.

Kostyál László:

„Stephan Dorffmeister pinxit 1803”

(Ifjabb Dorffmeister István zalai tevékenységéről, különös tekintettel csesztregi freskóira)

Címfeliratunk a csesztregi plébániatemplom hajójának második boltszakaszát díszítő mennyezetfreskó alján, az Angyali üdvözlés jelenetének helyszínéül szolgáló szoba kőpadlójának színpadszerűen elvágott szélén olvasható. A festőről, akit ez az első látásra talán kicsit különösnek tűnő szignó hordoz, mindmáig meglehetősen keveset tudunk. Vajon hogyan került a kis zalai településre? Mi jellemzi stílusát? Ismerjük-e más munkáját a közelben, teljesebbé téve a csesztregi falképek alapján kialakult benyomásainkat? Írásunkban ezekre a kérdésekre próbálunk meg választ adni, rávilágítva egyben a magyar későbarokk festészet egyik legutolsó, de nem érdektelen állomására.

A Dorffmeister név a 18. századi művészetben természetesen jól ismert. Neves, a bécsi Spittelbergen lakó művészcsalád a hordozója, tagjai közé tartozott Johann Georg (1736–1786), a méltán nagy hírnévre szert tett szobrász, Johann Evangelist (1742–1765), a fiatalon elhunyt festő, és a Magyarországra szakadt, tevékenységét itt kifejtő, ugyancsak festő Stephan (1729?–1797). Testvérek aligha voltak, unokatestvérek inkább, nagyjából ugyanannak a generációnak tagjai. Stepnant Magyarországon Istvánként ismerjük, és bár nyelvünket nem beszélte, a magyar későbarokk legtermékenyebb festője és a nemzeti hangvételi klasszicista fejlődés egyik szállás csinálója volt. Ő azonban – kevés kivételtől eltekintve – Dorffmeisterként – „e” helyett „a”-val – szignált, és 1803-ban már hat éve elhunyt. A Dorffmeister-aláírások a 19. század legelején tűnnek fel (1800 és 1806 között¹), még hozzá – mint látni fogjuk – elsősorban zalai freskóegyütteseken (Lenti, Csesztreg, Gelse, Galambok). Hordozójukra alacsony művészi kvalitása miatt a művészettörténet mindeddig alig fordított figyelmet, kibontakozó pályaképe valószínűleg eléggé hiányos.

Az ifjabb Dorffmeister István – hisz neve így cseng ismerősebben – a rendkívül népszerű idősebb „Stephan” fia volt. Ő az, aki felvette az

apja kezéből kihullott ecsetet, s azt próbálta folytatni, amit abbahagyott. Személye és működése körül mindmáig több kérdés is nyitva maradt. Mai ismereteink szerint tevékenységének súlypontja Zala megyére esett, s itteni négy freskóegyüttese alapján ez jól jellemezhető. Megrendeléseit minden bizonnyal apja hírnevének köszönhette, megrendelői is hasonló körből kerültek ki. Művészete apja utolsó éveire képest viszszalépést jelent, mert a klasszicizáló, történelmi tartalom – barokk forma ellentétet – melynek feloldásával az idősebb Dorffmaister, generációjának más tagjaival együtt, sikertelenül próbálkozott – egyszerűen megkerülte, és a 19. század első évtizedében egy akkor már közel fél-százados felfogásban dolgozott. Ebben az időben az illuzionisztikus, festett árchitektúrával keretezett mennyei jelenések erősen idejétmúltak, útána már alig alkalmazták ezeket.

A személye körüli legfőbb zavar okozója, hogy az idősebb Dorffmaister Istvánnak volt egy József István (sz. 1764.) és egy István József (sz. 1770.) nevű fia is.² Garas Klára az 1797 után Dorffmaister (Dorffmeister) István által szignált műveket Józsefnek (József István) tulajdonította, aki adatai szerint korábban, 1789–1794 között a bécsi Akadémián tanult.³ Vele szemben Csatkai Endre hívta fel a figyelmet levéltári adatok alapján, hogy itt a két fiú életrajzi adatai keverednek, és valóban József István volt, aki apjának – szignója szerint – Szentgottárdon és talán Szigetváron is segédkezett, majd 1789-től öt éven keresztül Bécsben tanult, de utána már nem került vissza Magyarországra. Neves portréfestő lett, 1802-ben egy már teljesen klasszicista képpel („Phidiasz”) felvételt kért a bécsi Akadémia tagjai közé is, később Itáliába költözött.⁴ István (József) öccse szintén apjuk segédeként kezdte pályáját, s mellette ténykedett még 1797-ben is. Ő nem szerzett akadémikus képzettséget. Alighanem átvette apja klientúráját, 1798-ban nősült Sopronban, 1801–1804-ben egy belvárosi házacskaiban lakott ugyanitt, 1806-ban egy külvárosi tömeglakásos házban. 1807. március 24-én halt meg tüdőviznyőben. Önmagát – noha ezt semmilyen adat nem támasztja alá – többször (pl. 1802-ben, mikor adójának felemelése ellen tiltakozott) akadémikus festőnek titulálta. Apjához hasonlóan állandó pénzzavarban volt, adósságokkal küszködött, ezért is került egyre rosszabb körülmények közé.⁵

Utolsó éveiben talán már kevesebb megrendelést kapott, (noha a

galamboki freskókat és a gelsei oltárképet is 1806-ban készítette), vagy talán adósságai halmozódtak fel, s eléggé elfeledve, nyomorúságos körülmények között halt meg. Zala megyén kívül nincs tudomásunk falképéről – ezt a kutatás hiányosságai is eredményezhetik – de Garas művei közt említi a sitkei Immaculata- (1801) és a kőszegi Szent Imre-templomban lévő, a tituláris szentet ábrázoló oltárképét (1805), továbbá két arcképet,⁶ emellett ő fejezte be Mágocson az apja által félbehagyott oltárképet (1798). Festésmódjáról, művészetének stiláris jellemzőiről, körülményeiről zalai munkái szinte mindent elárulnak. Közülük munkánk súlypontjával a csesztregi freskóegyüttest választottuk.

Csesztreg

Csesztreg – akárcsak a művész legkorábbi zalai működésének színhelye, Lenti – az Eszterházyak alsólendvai uradalmához tartozott. A középkori, román (13. sz.) és gótikus (15. sz.) részleteket egyaránt hordozó plébániatemplomát 1803-ban átépítették.⁷ Ezekhez a munkálatokhoz kötődik ifj. Dorffmeister István megbízatása is, melyhez minden bizonnyal a megrendelő meglegedésére, az előző évben befejezett lenti falképek jelentettek referenciát.

A freskók tematikája: festett oltárarchitektúra Szent István és Szent László szobrával, Szent Flórián, Szent Donát (az orgonakarzat mellvédjén, itt a harmadik kép elpusztult), Repülő angyalfigura „Solo Deo honor Gloria”-feliratú medalionnal a kezében, Az egyház diadala (a csegelyekben a négy evangélistával), Angyali üdvözet (az egyházatyákkal), Királyok imádása (prófétákkal?) (mennyezetképek), festett architektúra; 1803; restaurálás: 1905, Storno Ferenc, 1993–1994, Pintér Attila és teamje; állapotuk a friss restaurálásnak köszönhetően jó, a karzat mellvédjének képei – korábbi átfestések eredményeképpen – csak témájukban voltak rekonstruálhatók; szignó: „Stephan Dorffmeister pinxit 1803” (az Angyali üdvözet-képen jobbra lent).

A festett felépítménnyel körülvett egykori oltárkép talán szintén festőnk munkája volt, a mait (Szent Móricot ábrázolja) a falképek 1905-ös restaurálásának idején Storno Ferenc készítette. Az ő tevékenységének köszönhetően valamennyi freskó erősen átfestett, eredetiségükből sokat vesztek, amit a legújabb restaurálás csak részben tu-

dott visszavarázsolni.

Magának az ikonográfiai programnak – ez aligha függött a festőtől – alapvetően a karácsonyi gondolatkör a középpontja, amelyben a mariológiai és a krisztológiai ciklus először kapcsolódik egymáshoz. A programadó szerint a hit diadala Máriának az angyali üdvözet szavaira adott válaszában lesz döntővé, majd Jézus születésében és már csecsemőkori dicsőségében teljesedik ki. A magyar szentek, az evangélisták, az egyházatyák és a próféták konvencionálisan feltűnő figurája a hagyományörzés mellett a fenti gondolat különböző aspektusainak megvilágítására is szolgál.

A Hit diadalának a csegelyekben a négy evangélistától kísért, allegorikus ábrázolása alapvetően a kör alakú képmező alsó részére komponált. A főpapi ornátust viselő szimbolikus nőalak egy felhőn ülve emeli fel a hármas pápai keresztet (ezáltal figurája Ecclesia Triumphansként is értelmezhető), baljával pedig a mennyország kulcsát nyújtja a mellette felbukkanó Szent Mihálynak. Az arkangyal lángpallósával – ennek tokját(?) egy másik, kitárt szárnyú angyal fogja – lesújt a hitetlenség leláncolt, ruhátlan figurájára, Fides pedig – diadala jeléül – hátára teszi a lábát. Baloldalt egy harmadik angyal nyomja le a bukkant alak fejét, jobbában bilincsei kulcsát tartja. A ködös háttérben a Mennyország jelképes kapuja tűnik fel, védőangyaltól kísérve.

Az ábrázolás kompozicionálisan megoldatlan, a képmező kitöltetlen nagyobb része mellett a jelképes esemény jelzetlen környezete is az üresség érzetét kelti, figurái sematikusan leegyszerűsítettek. Az allegorikus téma meggyőző megoldásához a festő invenciója kevésnek bizonyult. A főpapi ruhába öltöztetett nőalak szimbolikus volta ellenére anakronisztikusnak hat.

A hajó első mennyezetképének Angyali üdvözet-ábrázolása az idősebb Dorffmaister soproni Szentlélek templomban lévő mennyezetképének (1782) parafrázisa. Rácsos ablakú szobában, karosszéke(!) előtt alázatosan ereszkedik térdre a Boldogságos Szűz a baloldalt gomolygó felhőről lelépő, puttóktól kísért, „Ave Mariát” mondó és a Szüzesség liliumát hozó Gábiel arkangyal előtt. A Szentlélek leszálló galambja sugárkoszorút bocsát Mária feje köré. Jobboldalt félrehúzott függöny idézi fel a barokk theatrum sacrum scenikus jeleneteinek hatását. Az enteriőr eléggé puritán, a kompozíció a soproni zsúfoltságához

képezt levegős. Ott baloldalt a gonosz bukásának jelene is felidéződik, ez Csesztregen hiányzik, hisz az első mennyezetképen már találkoztunk vele. A harsonát szorongató puttó tulajdonképpen ehhez a mellékjelenehez tartozik – az Utolsó Ítéletre, a végső beteljesedésre utal – csesztregi megjelenése így tartalmilag teljesen indokolatlan, pusztán kompozicionálisan támasztható alá. Sopronban a függöny másik része itt, baloldalt látható, Csesztregen ez hiányzik. E változtatás ugyanúgy a gyaníthatóan felkelteni akart színpadi hatás rovására megy, mint az, ahogy az apa képén a viszonylag jól körülhatárolt, erőteljes alulnézetben, perspektivikusan látható szobabelső a fiúnál enyhe felülnézetből(!) látszik, ugyanakkor feloldódik, indokolatlanul torzul s pusztán jelzésszerű lesz. Nála Gábiel arkangyal Sopronban lendületes, hatásos, fejét expresszív mozdulattal üdvözlésre hajtó figurája teátrálisan merev, tekintete Mária fölött a semmibe réved, gyengítve ezáltal a két szereplő közti kapcsolatot. A festő szignója e képen, a szoba kövzetének szélén olvasható, amely azáltal, hogy – a soproni megoldáshoz hasonlóan – néhány, alulnézetből látott lépcsőfokot mintáz, betetőzi a perspektivikus zavart.

A harmadik boltozat pszeudokupolájában a Királyok imádása-kompozíció képszerzése eltér az előző kettőtől, a jelenet alapsíkja ezáltal ugyanis nem horizontális, hanem a kör alakú képmező szélével – legalábbis baloldalt – párhuzamosan ívelő. Erre azért volt szükség, mert ez az ábrázolás sorakoztatja fel a legtöbb szereplőt. Az ezáltal szükségképpen eltérő nézőponttal festett figurák ugyanakkor megtörik a freskók szemlélésének eddigi logikáját, és a kép térszerzésének szempontjából kifejezetten zavarók. Stilizált, inkább csak néhány, erősen szervesen illeszkedő architektúrális elemmel – magas lábazatú, antikizáló oszloppár illetve szalmatető – jelzett istállóépület előtt, kis emelvényen ül Mária, gyermekével az ölében, mögötte Szent Józseffel, és fogadja az őket térdre borulva köszöntő három király hódolatát és ajándékait. Baloldalt a királyok népes kísérete és tevéi tolonganak, utóbbiak mellett az idősebb Dorffmaister Péter-Pál képeiről (Császár 1775–1776, Tüskeszentpéter 1780 k., Kiskomárom 1781) már jól ismert, hátulról mutatott, félmeztelen férfi áll. A kép másik, jobb oldalán két pásztor hódol, egyikük letérdelve, kitárt karokkal, a másik kalapszerű(!) sapkáját levéve. A jelenetet a témán kívül ezáltal semmilyen

szakrális utalás nem kíséri, ami legalábbis ritka a festőnél. Középső része – a Szent Család és a királyok alakja – az idősebb Dorffmeister nagyhatású, iskolateremtő akadémiai professzorának, Paul Trogernek a salzburgi Blasiuskirchében lévő mellékoltáról⁸ köszön vissza. Közvetítőül nyilván az apa – írásos forrásokkal ugyan alá nem támasztott, de a kor szokásai szerint gyakran használt, és halála után fiára szálló – vázlatgyűjteménye⁹ (esetleg Troger mindmáig nem ismeretes metszete?) szolgált. Tulajdonképpen e középcsoporthoz csak kevésbé meggyőzően kapcsolódik a másik, a kíséret tagjaiból álló, s alighanem a jelenet epikusabbá és mozgalmasabbá tételének szándékával megfestett csoport.

A legújabb restaurálás során az orgonakarzat mellvédjén – több réteg későbbi átfestés alól – is előkerült három ábrázolás maradványa. A két szélsőnek kompozíciója még nagyjából rekonstruálható, a középsőnek nagy része azonban sajnos helyreállíthatatlanul elpusztult, mikor a mellvéd középső részét az orgona billentyűzetének szekrényével áttörték. A két megmaradt kép témája Szent Flórián és Szent Donát. Az épületeket a tűztől védő Flórián illetve az állatokat a betegségtől óvó Donát a leggyakrabban ábrázolt barokk szentek közé tartozik, mindketten a népi vallásosság kiemelkedően fontos szereplői. Ikonográfiai-
lag különösen érdekes az előbbi ábrázolás, amelyen a páncélos szent térdelve fohászodik a jobboldalt lángoló városért, s imája meghallgatásaként egy leszálló gyermekangyal önt dézsából vizet a lángokra. Alighanem a festői lelemény igazította szükségből a fekvő formátumhoz az eredetileg álló helyzetű sémát. A változtatás viszont fontos tartalmi módosulást is eredményez, amire a művész aligha gondolt. Flórián nem segítő szentként tűnik elénk – ahogy a néphit évszázadokon keresztül nyilvántartotta – hanem közbenjáróként, nem saját maga oltja el az égő épület lángjait, hanem imájára mennyei követ érkezik segítségként.

Lenti

A fentiek után tekintsük át ifjabb Dorffmeister István zalai működésének további helyszíneit. A lenti falképek nem csupán időben a legkorábbiak itteni munkái közül, de – mint láttuk – a közös megrendelő össze is köti őket a csesztregi freskókkal:

Oltárkép: Szent Mihály küzdelme Mózes holtteste fölött (o.v.).
Freskók: Szentháromság a négy evangélistától és Utolsó ítélet az egyházatyáktól kísérvé (mennyezetkép a szentélyben illetve a hajó első boltszakaszán), festett architektúra (a hajóban csak a mennyezetkép körül); 1800–1802; korábbi restaurálásról nincs adat,¹⁰ 1994-től jelenleg is zajlik; állapota: piszkos, enyhén pergő, átfestése, ha volt is, nem jelentős; szignó: „1800. Steph. Dorffmeister” (az oltárkép alján)

Lenti Eszterházyak által építtetett, 1698-ra elkészült, és a 18. század közepén bővített illetve javított templomának¹¹ szentélyét és a hajó első boltszakaszát ifjabb Dorffmeister István 1802-ben(?) festette ki,¹² a nem feltétlenül helyben készült főoltárképen két évvel korábbi dátum szerepel. Elképzelhető, hogy e Szent Mihály-ábrázolás volt a festő első zalai megbízása, s kedvező fogadtatása biztosította a további megrendeléseket.

A főoltárkép ikonográfiailag meglehetősen ritka típust képvisel, témája Szent Júdás Tádé apokrif levelében maradt fent (Szent Mihály küzdelme Mózes holtteste felett).¹³ A kép közepén fekszik a halott Mózes arca borulva, felülről az égre mutató, páncélos Szent Mihály ereszkedik alá puttók kíséretével, baloldalt alul a feketeruhás Sátán menekül Isten katonája elől, jobbra a vezérét gyászoló nép táborozik a hegy lábánál. Bár aligha tartható az ábrázolás a festő saját invenciójának, előképét nem ismerjük.

A szentélymennyezetet közvetlenül az oltár fölött festett, kazettás álkupola töri át, a következő boltszakaszban a kör alakú Szentháromság-kompozíciót a sarkoknál a négy egyházatya figurája kíséri. Maga a kép első ránézésre is monumentálisabb, szerkezetileg jobban szervezett, mint a hasonló témájú, későbbi galamboki (1806). A háromszögbe elrendezett Trinitas a kör alakú képmező középső részén helyezkedik el. Felül a kitárt szárnyú Szentlélek-galamb repül, kicsit alatta, jobbra a földgömböt uraló ősz Atya nyújtja áldásra jobbját, balra, lejjebb a fel támadt Fiú tárja karját az emberek felé, jobb keze a glóbuszon látható kereszt felé sugároz. A körjük rendezett hatalmas, hozsannázó angyalsereg glória-szerű koszorúként veszi körbe őket, illusztrációjaként a Jézus alatt feltűnő írásszalagnak: ADORENT EUM OMNES ANGELI DEO.

A templomhajó egyetlen, ugyancsak álkupolában megjelenő

mennyezetképének csegelyeiben a négy evangélista figurája ül. Az Utolsó ítélet megjelenítése eltér a téma megszokott feldolgozásaitól, s elsősorban a tituláris szent, Mihály szerepének kidomborítására törekszik. Az Atya felemelt kézzel ítélkező, sugárzó figurája ül középen, tőle jobbra az ítéletét végrehajtó arkangyal páncélos figurája repül kitárt szárnyakkal. A kezében tartott villámköteggel éppen lesújt a kép alján előle már menekülő, hártványos szárnyú, visszataszító ördögökre. Bukásuk rémült kavargássá sűrűsödik. Kétoldalt örvendező angyalok és puttók serege szemléli a mennyei erők és az igazság diadalát.

A képen – e helyre aktualizálva – sajátosan keveredik az „Utolsó ítélet” és a „Szent Mihály legyőzi a gonoszt” ikonográfiai sémája. Szent Mihály az isteni erő megtestesítőjeként (a villámok ura), s a szokásostól eltérően nem a Fiú, hanem maga az Atya ítélő akaratának közvetlen megvalósítójaként jelenik meg. Nem csak a második isteni személy, hanem az üdvözültek serege is hiányzik, s ezáltal a hangsúly magáról ítéletről a jó diadalára és annak megszerzőjére tevődik át.

Gelse

Oltárkép: Vizitáció. Freskók: Jézus keresztelese, Mária Immaculata (az oldalfalon), Mária koronázása (a csegelyekben a négy evangélistával) (mennyezetkép a szentélyben), festett architektúra, lemeszelt mennyezetképek a hajó üres képmezőiben; restaurálás: az 1930-as évek második felében; állapota: jó; szignó: „Stephan Dorffmeister pinxit Ano 1806” (az oltárképen balra lent).

A középnemesi Egervári család birtokán 1786-ban épült gelsei plébániatemplom¹⁴ freskóinak keletkezési ideje és festője körül mindedig elég nagy bizonytalanság uralkodott. Garas nem említett szerzőt és 1802–1807 körülre datált,¹⁵ Németh a képeket Dorffmaister egyik tanítványának tulajdonította, 1790 tájáról.¹⁶ Az oltárképen azonban – ha nehezen olvashatóan is – szerepel a festő szignója és az 1806-os évszám.

Tőle származik tehát a festett felépítménnyel kísért főoltárkép (Vizitáció), a szentély oldalfalának két, és mennyezetének freskója, továbbá a falakat és a templomhajó mennyezetét borító álargitektúra. A főoltárkép az idősebb Dorffmaister István szarvaskendi képének (1793)

kevéssé módosított citátuma. Az ott felülről, csillagkoszorúval leszálló angyal helyett jobboldalt két puttó jelenik meg, alattuk pedig, az Erzsébetet üdvözlő Mária mögött egy szakállas szolga. A két nőalak és Szent Joachim örvendező mozdulata és beállítása szinte teljesen egyező, a háttérben baloldalt látszó épület viszont Gelsén sokkal valóságosabbnak hat. Kvalitását tekintve az oltárképet – a freskókkal összevetve – a festő legjobb (bár nem önálló) munkái közé sorolhatjuk, amely a szarvaskendi kép színvonalát is eléri.

Nem mondható el ugyanez a szentély oldalfalának két rajzosan dekoratív, grisaille ábrázolásáról. Mindkettő meglehetősen jellegtelen. A Krisztus keresztelését megjelenítő kompozíció hosszú típusfejlődés eredménye,¹⁷ közvetlen előzménye az idősebb Dorffmaisternek a császári plébániatemplomban lévő grisaille (1776) vagy a Nován látható színes freskója (1779–1780) lehet.¹⁸ A gelsei változat ezek erősen egyszerűsített, gyenge átvétele. Több, kompozicionális szempontból fontos részlet (így az Atya vagy az őt kísérő angyalok megjelenése) hiányzik róla, sőt, tulajdonképpen minden, ami elhagyható volt. A keresztelés aktusát baloldalt szemlélő angyal pusztán az ürességet feloldandó maradhatott a képen. A séma időben talán utolsó változatához ért, ennél tovább provincializálni már nem lehetett. Jobban sikerült nála a párdarabjaként készült Szeplőtelen Fogantatás-ábrázolás, amely Murillo óta Mária képi megjelenítésének közkedvelt típusa.¹⁹ A számos, szoba jöhető előkép közül a neves, ugyancsak Troger tanítvány festőnek, Johann Martin Schmidtnak a zalaapáti templomban lévő oltárképét (1781) emeljük ki.

A szentély ezúttal is álkupolába festett mennyezetképét a négy evangélista csegelyekbe elhelyezett alakja veszi körül. A Mária koronázása-ábrázolás az idősebb Dorffmaisternek a soproni Szentlélek templomban lévő mennyezetfreskóját (1782) idézi fel, jóval gyengébb színvonalon. A képen Mária az Atya és a Fiú között áll, akik együtt helyezik fejére a csillagkoronát, felülről pedig a Szentlélek galambja közeleg. A Boldogságos Szűz Sopronban – a jelenetnek inkább megfelelően – térdel, itt, lábai alatt a holdsarlóval, egyben az Apokalipszis Napbaöltözött Asszonyaként jelenik meg. Baloldalt mindkét képen angyalok tartják a keresztfát. A képmező közepére szervezett, mozgalmasabb soproni kompozícióval szemben Gelsén a szereplők annak csak az alsó

részét töltik ki, ezáltal az ábrázolás egyensúlya megbomlik. A változtatás oka nehezen érthető, hisz a festő egy jó megoldást cserélt szemmel láthatóan gyengébbre. Hiányzik a Sopronban szintén képszerkezeti, kiegyensúlyozó szerepet játszó angyalok nagy része is. Az ifjabb Dorffmeister egyéni invenciója nem volt elegendő a továbblépéshez, e megoldása inkább erőlködésnek hat.

Galambok

Freskók: Jézus mennybemenetele (főoltárkép), Mária Immaculata (o.v.) és Kálvária (oltárképek), Szentháromság a négy evangélistától kísérvé (mennyezetkép), festett architektúra; 1806(?); restaurálás: 1972, Németh Gábor; jó állapotban, szignó: „Dorffmeister” (az oltárképen balra lent).

Az 1802–1806-ban épült galamboki templom²⁰ kegyura – a szomszédos Kiskomárommal együtt – az ekkor már csak „de jure” létező óbudai prépostság, a birtok javadalmainak élvezője és minden bizonynyal a freskók megrendelője is a Pozsonyból Nagyszombatba 1802-ben visszaköltöző főegyházmegyei szeminárium, illetve az ügyeit intéző esztergomi káptalan volt.²¹ Szentélyét ifj. Dorffmeister István – aki 1793-ban apja segédjeként tevékenykedhetett a kiskomáromi freskók készítésénél, tehát ismerősként érkezett – minden bizonnyal 1806-ban festette ki. Az oldalfalakat díszes, klasszicizáló árchitektúrával dekorálta, szignója a főoltárképen olvasható.

Ennek kompozíciója meglehetősen merev, sematikus beállított. Kétoldalt az apostolok egy-egy csoportja áll, illetve az előtérben térdel, középen pedig az Evangéliumban szereplő két fehér ruhás angyal utal felemelt kézzel gesztikulálva Krisztusnak az eseményt megjósoló szavaira. A kép felső részén a mennyekbe emelkedő Jézust már egy felhő takarja el a szemük előtt, karját még áldó mozdulattal felemeli, mielőtt a felhők között megnyíló ég magába fogadná. A háttérben középen egy hegy magasodik, balra Jeruzsálem(nek a festő által elképzelt) távoli képe. A kompozíció hideg szimmetriája és az alakok ritmikusan ismétlődő, teátrálisan üres mozdulata a sivárság érzetét kelti. Szegényes színvilágát csupán a ruhák erőteljesebb kékje és vöröse élénkíti.

Az oldalfalak képei közül az Immaculata eléggé jellegtelen alko-

tás, csekély változtatásoktól (pl. Mária fejtartása) eltekintve a gelsei grisaille-ábrázolás színes után(elő?)érzése. A Kálvária az idősebb Dorffmeister által széles körben népszerűsített típus (Mesztegyő 1772?, Magyar Nemzeti Galéria [ltsz. S.Kép.75.12.1.] 1785, Nyúl 1786, Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum [ltsz. K.81.1] 1793. stb.) gyengébb adaptációja. Annak darabjaihoz képest a háttérben gomolygó sötét felhők drámaisága rajzos dekorativitássá oldódik, a Megfeszített furcsán félrecsukló feje expresszivitás helyett inkább sutaságot tükröz.

A szentélyboltozat Szentháromság ábrázolásán a képszerkezet feltétlen tisztaságára való törekvés tartalmi kuszaságot eredményezett. A kör alakú kompozíció gyújtópontjában a Szentlélek kitárt szárnyú galambja sugárnyalábokat bocsát az oltárképen a mennybe emelkedő Jézus irányába, lefelé, s ezek szimmetriatengelyként osztják két részre a képet. Jobboldalt (kevésbé hangsúlyos helyen) a glóbusz mellett ülő Atya tárja ki karjait a művét bevégzett Megváltó felé. Alatta két, ruhaként pusztán barna drapériát viselő angyal közül az egyik egy felhőbe kapaszkodva lebeg, a másik maga mellett támaszkodva, elég szerencsétlen testtartással ül. A kép másik oldalán félkörbe rendezett, adoráló angyalok adják a kompozicionális egyensúlyt. Azzal, hogy a középpontban egyedül a Szentlélek van, megtörik a későbarokk Szentháromság-ábrázolások általános logikája, s elmulasztódik a Háromság belső egységének vertikális hangsúlyozására adódó lehetőség is.

Tehetségét, felkészültségét tekintve ifjabb Dorffmeister István jóval elmaradt apja mögött. Komponálókészsége gyengébb, sematikus, elég gyakori nála a bántó rajzhiba is. Figurái sokszor helytelen arányúak, mozdulatuk szögletes, üres teatralitásnak hat. Úgy tűnik, az illuzionisztikus térábrázolásnál könnyen zavarba jött. Apjához hasonlóan kevés tónust használt, színezése általában fáradt, néha mesterkélte. Többnyire súlyos drapériáinak redőzése gyakran öncélú, kevésbé természetes, olykor kifejezetten dekoratív. Mindeme hiányosságok kifejezőerejének rovására mentek. Bár gelsei főoltárképét – a körülményektől elvonatkoztatva – akár apjának is tulajdoníthatnánk, ez elszigetelt jelenség. Ábrázolásainak jelentős része nem önálló kompozíció. Elsősorban apja sémáit és toposzait vette át, nyilván nem csupán stílusát, de vázlatkönyvét is örökölte. Kora művészetének klasszicizmusba hajló irányváltását, historizáló témafelvetését nem értette, vagy nem volt hajlandó

tudomásul venni, kizárólag megrendelőinek konzervatív ízléséhez igazodott. Ebben persze fontos szerepet játszott egyoldalú – azt is megvallhatjuk: hiányos – képzettsége (ismereteink szerint ezt csak apjától szerezte) és ebből kifolyólag a tájékozódási pontok viszonylagos hiánya is. Az adott körülmények között – provinciális megrendelői igénytelenségében megnyugodva – a művészi érvényesülés könnyebb útját választotta, noha Bécsben, majd Itáliában sikereket elérő bátyja példája előtte volt. A 18. század közepének ekkor már régen elavult bécsi akadémikus irányzatát oly módon művelte és terjesztette, hogy azt nem ismerte közvetlen forrásból, így ecsetjén megoldásai nem csak leegyszerűsödtek, de ki is üresedtek. Tevékenységét olyan korszakhatárnak kell tekintenünk, amely vidéki szinten is végérvényesen lezárta a 18. század festészetét.

Jegyzetek:

- ¹ E szignók legelső előfordulása lehet egy mágocsi pálosoktól Nagyhajmásra került oltárképen, 1798-ban feltűnő. Ezen apa és fia együtt dolgozott, előbbi munkáját, halála után, fia fejezte be – Boros László szíves közlése.
- ² Csatkai Endre: Dorfmeister István festő fiai, Művészettörténeti Értesítő 1960/I. 40–43; 40.
- ³ Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században, Bp. 1955, 215.
- ⁴ Művészeti Lexikon I. főszerkesztők Zádor Anna és Genthon István, Bp. 1965, 559.
- ⁵ Csatkai i.m. 41–42.
- ⁶ Garas 1955. i.m. 215.
- ⁷ Németh József: Zala megye műemlékei, 2. kiadás, Zalaegerszeg 1979, 64.
- ⁸ Wanda Aschenbrenner – Gregor Schweighofer: Paul Troger. Leben und Werk, Salzburg 1965, Abb. 100.
- ⁹ A vázlatkönyv szerepéről, jellegéről, konkrét példán nyomott követett mozgásairól – igaz, a szobrászathoz kötődően – Boros László írt részletesen. Nyilvánvaló, hogy mindkét Dorfmeister (István) hasonló gyűjtemény alapján dolgozott. L. Boros László: A pécsi vázlatkönyv (szobrász rajzok a 17. századból), in: Művészettörténeti Értesítő 1983/1–2, 12–32, de különösen Boros László: 17. századi osztrák szoborvázlatok Baranyában, in: Baranyai Helytörténetírás 1983–1984, 231–255.
- ¹⁰ A Historia Domus elveszett.
- ¹¹ Németh i.m. 41–42.

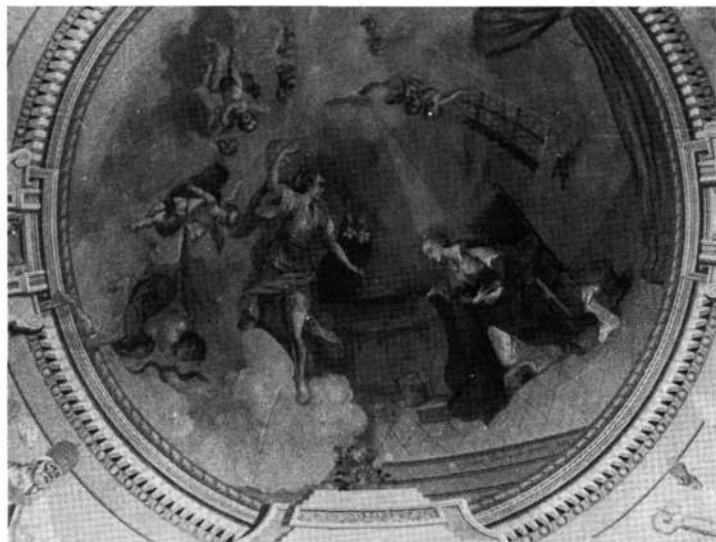
- ¹² Garas 1955. i.m. 180, 215; Németh i.m. 41–42.
- ¹³ Szilárdfy Zoltán: Adalékok Szent Mihály és Mózes ikonográfiájához, Művészettörténeti Értesítő 1968/I–II, 126–129.
- ¹⁴ Németh i.m. 70.
- ¹⁵ Garas 1955. i.m. 170–171.
- ¹⁶ Németh i.m. 70.
- ¹⁷ I. Michael Krapf: Die „Taufe Christi“ im Werk von Michelangelo Unterberger, Mitteilunger der Österreichischen Galerie 1980/81, 132–160.
- ¹⁸ Kostyál László: Dorffmaister Zalában, in: Művészettörténeti Értesítő 1995/3–4, 211–237, 218–219.
- ¹⁹ I. Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon, Bp. 1984, XV. kép és magyarázata.
- ²⁰ Németh i.m. 69.
- ²¹ Kostyál i.m. 224.

16. kép: Csesztreg, Angyalfigura

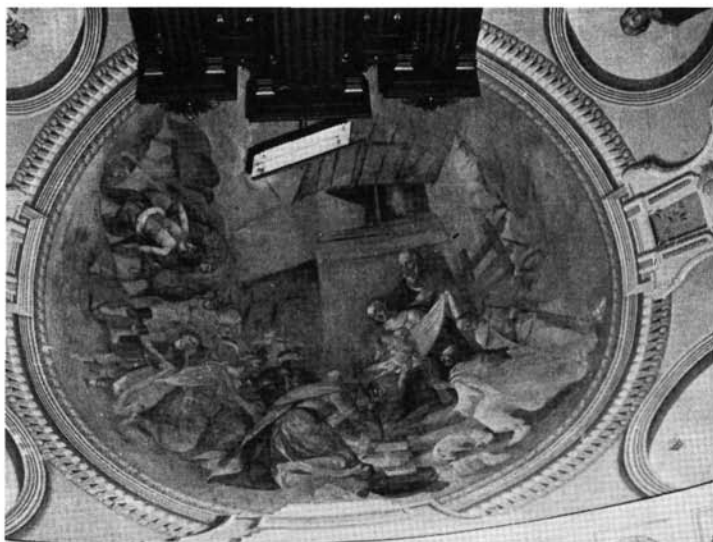
17. kép: Csesztreg, A hit diadala

18. kép: Csesztreg, Angyali üdvözet

19. kép: Sopron, Szentlélek templom, Angyali üdvözet

20. kép: Csesztreg, Királyok imádása

21. kép: Lenti, Szentháromság

22. kép: Gelse, Vízitáció, főoltárkép

23. kép: Szarvaskend, Vízitáció, főoltárkép

24. kép: Gelse, Mária megkoronázása

25. kép: Sopron, Szentlélek templom, Mária megkoronázása

26. kép: Gelse, Jézus keresztelése

27. kép: Nova, Jézus keresztelése

